

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- ISKY ANDRÁS versei 225
TANDORI DEZSŐ verse 228
GÖMÖRI GYÖRGY verse 232
TURI TÍMEA versei 233
SLAVENKA DRAKULIĆ: Frida, avagy a fájdalom (részlet) 236
MEKIS D. JÁNOS: Ellenírás (Benda Balázs: Kalandos történet) 242
BENDA BALÁZS: Franciaországi útinapló, 1992 245
BECK ZOLTÁN: london (próza) 262
BECK TAMÁS: A nők városában (novella) 266
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Széder (regényrészlet) 268
JENEI GYULA verse 286
KOLLÁR ÁRPÁD versei 288
PARTI NAGY LAJOS: Utálok történeteket kitalálni (Ágoston Zoltán beszélgetése) 290

Nemes Nagy Ágnes (1922–1991)

- TÉREY JÁNOS: A nagyasszony (Nemes Nagy Ágnesről) 299
SCHEIN GÁBOR: Hozzászólás Térey János A nagyasszony című esszéjéhez 303
BÁN ZSÓFIA: Skatulya, fűző, olló (Kommentár Nemes Nagy Ágneshez) 304
MOLNÁR KRISZTINA RITA: A kutyasétáltatásról 307
MESTERHÁZI MÓNKA: Finoman szólva (Hozzászólás Térey János írásához) 308
SZABÓ T. ANNA: A figyelem hasznáról 309

*

- NEICHL NÓRA: A grafitnesztől a wellnessig (Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról) 317
NAGY IMRE: „Provinciátus” kötődés félmúltban és jelenben (Csűrös Miklós: „A teljes részei”. Írások Takáts Gyuláról; Félmúlt és jelen. Irodalmi tanulmányok) 323

2012

MARCIUS

JELENKOR

LV. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4560,- Ft, a II. félévre 3800,- Ft,
egy évre belföldre: 8360,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A JELENKOR folyóirat irodalmi estet tartott február 9-én a pécsi Cafilisch cukrászdában. A rendezvény résztvevői elsősorban két Weöres Sándor-darab pécsi színházi bemutatóról folytattak párbeszédet: *A kétfejű fenevad avagy Pécs 1686-ban* című művet a Pécsi Nemzeti Színház, *A holdbeli csónakost* a Janus Egyetemi Színház tűzte műsorra. Az esten P. Müller Péter kritikus, Mikuli János rendező és Tordy Géza színművész működött közre, a beszélgetést vezette és a *Jelenkor* februári számát bemutatta Ágoston Zoltán, a lap főszerkesztője.

*

MARIBORBAN, az ez évi Európa Kulturális Fővárosa címet viselő szlovén városban került sor a *Jelenkor* folyóirat estjére február 17-én. Közreműködött Horváth Viktor író, Rozs Tamás zenész, Szalay Tamás, a Zsolnay Örökségkezelő Kft. nemzetközi igazgatója,

valamint Ágoston Zoltán. A beszélgetést Mitja Čander irodalmár, a maribori EKF programigazgatója moderálta.

*

ZÁVADA PÁL irodalmi estjének adott otthont a Cafilisch cukrászda február 24-én. A szerző készülő regényéből olvasott fel archív képek vetítésével egybekötve, Nádori Lídia zongorán játszott.

*

A PÉCSI KODÁLY KÖZPONTBAN a Savaria Szimfonikus Zenekar adott koncertet Richard Strauss műveiből február 23-án. A koncerten Vásáry Tamás vezényelt, közreműködött Bazsinka Zsuzsa énekes.

*

KOMLÓS ALADÁR-DÍJ. A kritikusok és irodalomtörténészek munkásságát jutalmazó díjat idén Dérczy Péter nyerte el. Gratulálunk munkatársunknak!

Szerzőink

Visky András (1957) – költő, író, drámaíró, Kolozsvárott él.
Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Londonban él.
Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.
Slavenka Drakulić (1949) – horvát író, Stockholmban és Zágrábban él.
Gállos Orsolya (1946) – műfordító, Pécsváradon él.
Mekis D. János (1970) – irodalomtörténész, Pécssett él.
Benda Balázs (1965–1992) – író, képzőművész.
Beck Zoltán (1971) – zenész, egyetemi tanársegéd, Pécssett él.
Beck Tamás (1976) – költő, író, Zalaegerszegen él.
Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.
Jenei Gyula (1962) – költő, az *Eső* főszerkesztője, Szolnokon él.
Kollár Árpád (1980) – költő, műfordító, Szegeden él.
Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.
Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécssett él.
Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Bán Zsófia (1957) – irodalomtörténész, irodalomkritikus, író, Budapesten él.
Molnár Krisztina Rita (1967) – költő, gimnáziumi tanár, Telkiben él.
Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.
Szabó T. Anna (1972) – költő, műfordító, Budaörsön él.
Neichl Nóra (1983) – a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Pécssett él.
Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécssett él.
Deczki Sarolta (1977) – irodalmár, filozófus, kritikus, Budapesten él.
Joós Katalin (1977) – a PTE doktorandusza, magyar nyelvi lektor, Varsóban él.
Mátyási Róbert (1989) – a PTE BTK filozófushallgatója, a Kerényi Károly Szakkollégium és az Erasmus Kollégium tagja, Pécssett él.

DECZKI SAROLTA: Belépőjegy a történelemfilozófia csapdjába
(Miklós Tamás: *Hideg démon. Kísérletek a tudás domesztikálására*) 330
JOÓS KATALIN: Számunkra készített útvesztők (W. G. Sebald:
A Szaturnusz gyűrűi. Angliai zarándokút) 335
MÁTYÁSI RÓBERT: Pesszimizmust kovácsolni a nihilizmusból
(Paul Verhaeghen: *Omega minor*) 340

Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I, Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

760,- Ft

JELENKOR

Neved, szabad pixelek

„egy nálunk teljesebb ismeretlen felé“
Kovács András Ferenc

Zöld fényel izzik fel neved a foltos képernyőn, a semmiből rakják össze a betűket szabad pixelek, és máris fölrémlik soha meg nem érintett arcod és tökéletes alakod, amelyet mintha régen faragott görög kövekről mintáztak volna, mielőtt egy halálra szánt delfin testébe helyezték.

És hallom a hangot is, a semmihez nem hasonlított, hacsak a fiatal birséhez nem, amikor a késő őszi, eső illatú szelet maga is fölkarvarja a kertben erős karjaival.

Istennel is így vagyunk?, írom az üzenőfalra neved mellé, így vagyunk Istennel is?

Öreg és beteg, válaszolod, kitétette sókristályos nyugágyát a hívőkés partra, be-beint a tengernek, amely kotta nélkül is tudja végtelen szolamát.

Olykor meg, kezében törött tóraolvasóval, a nyugágy koszlott mintázatát silabizálja, és vékony hangon énekelget hozzá.

Amikor a homlokára teszem kezem, megnyugszik, írod tovább, elszenderedik ismét, és nem tudni, fölébred-e még.

Bizony látom kezed, amint elfedi a homlok redőit, látom azt is, ahogyan önkéntelenül száraz szemhéjára csúszik le a tenyér, és lefogja öreg szemét, elidőz a gondterhelt koponyán.

Hogyan kerülhetném el a látványt, amely majd a fölemelt tenyér után fogad, kérdezem, de már kiléptél egy másik időbe, másik beszélgetésbe.

Ott marad a kérdés a digitális rengetegben, folyékony fények gyúlnak fel és alusznak ki körülötte, amíg el nem tűnik ő is a gomolygó ködben.

Isten? Hol vagy nagy és öreg Barátom?

Tengermélyi felhők jönnek, szél fodrozza a hánykolódó hullámokat, hideg veríték hull a néma mennyből.

Fölmerül még az arc

*Fölmerül még az arc, az a finomra
metszett, fénnel telített zafír,
fölmerül álomban, vagy mikor hidegláz*

*gyötör, fölbukik az idő sötét vizéből,
előtte emésztő tűz, körülötte szélvihar,
mélyvörös lángok és szikrák hirdetik*

*születését, megnyílik a búntudat
feneketlen méhe, utolsó ítélet, a
legutolsó mindig, amikor rád esik*

*az ismerős tekintet, ugyanaz a halál
előtti, gyermekien tiszta nézés, az
egyetlen, amit magából odaátról ide*

*visszatérni enged, hadd szülessen meg
előtted újra, amikor fölkél rajtad arca
hideg napja, álomban, hideglázban, süket*

*szerelmi szédületben, úgy állsz előtte
akkor, mint a gyilkos, aki menekülés
helyett ráborult áldozatára, és nem*

*mozdult, amíg át nem járta az ő testét is
a halál hidege, hogy áldozatként ragyogjon
maga is, amikor feljön rá a mélyből az arc,*

a finomra metszett, fénnel telített.

Ne adj vissza

*Első látásra mindig, sohasem
másként, mint a testük ketrecében
reménytelenül sóvárgók. Nem üzemi*

*baleset vagy véletlen, dehogyan,
az Arc Angyala, a mindig meztelen
és a legkövetelözőbb mind közül, ő az,
aki rászéd ezredszer is, kímélet és
kegyelem nélkül tekint rád, kihívóan,
mint az önmagukat kitárni kész, vakmerő*

*érintetlenek. Te meg újra meg újra,
habozás nélkül átnyújtod neki létezésedet,
hiánytalanul, semmit sem tartva vissza.*

*Első látásra esel sötét szerelembe
mindig, sohasem másként, tessék, tied
vagyok, mondod, tarts meg, veszíts el,*

*ne adj vissza belőlem semmit. De már
tovább is megy az arc mindenható
angyala, hogy a következő fordulónál*

*valaki más testében térjen vissza hozzád,
akinek majd odaadod magad habozás nélkül
ismét, hiánytalanul, tessék, készen*

állok, tied vagyok, senkié sohasem.

Wittgenstein–Hamletc.

(Roger Hilton félfigurális absztrakt festő emlékére)

Annyi mindent lehetne/kellene még mondanom.

Nem is, hogy nem lehet/nem kell.

De hogy

annyi mindent/és hogy mondanom.

És hogy

mondanom/és hogy annyi mindent.

Csak: „TESSÉK, ITT VOLT ENNYI HELY, S BETÖLTÖM: CSAK GÉPIESEN!

És ezt faragni lehetne.

És ez rokona annak, hogy

amiről hall lehet gatni, arról hall kell

gatni,

amiről be lehet szélni, arról be kell

szélni.

Hogy annyi minden és hogy mondani:

a legnehezebben hozza össze, hogy

annyi mindent,

és a „mond” ragozva.

És így se jó. Jó volt, de az már rögtön nem volt jó sehogy.

Olyan jó volt, hogy nem volt meg rá a „hogyan”.

Csak hiányolja-e egyik a másikat! És egyike/másika ugyan ennek az?

XXX

Annyi mindent

még

mondanom.

De mondani?

És annyi minden?

Reggeliznek a még nem ismert szigeten.
 „Egy kis...mit is...hogymondanom”. Rendel.
 Egyikük: „Hogymondanom?”
 De ott jön Forty (Fortinbras).
 Ha jól írom.
 Én egy kis, mondom, ahogy a főúr visszajön
 (mert főúri a kiszolgálás a szigeten, nem egy kis Zolgálot
 küldenek, egy kis Zolgálot, bár ki tudja, hátha
 volna jobb?!), mondom,
 „én egy kis mindent kérek”.

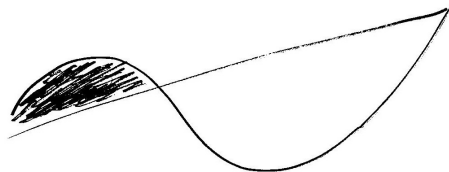
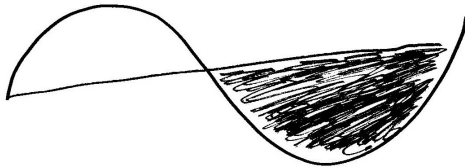
Hát nem egy kis Zolgálot küld??

„Főúri”, mondom, „az annyi mindent nem is kell már mondani.”
 De, de, így útitársam, épp hogymondani lehet.

Jó, mondom. Mondjuk.

Így áll be a némaság, jön föl s hanyatlik a Nap.

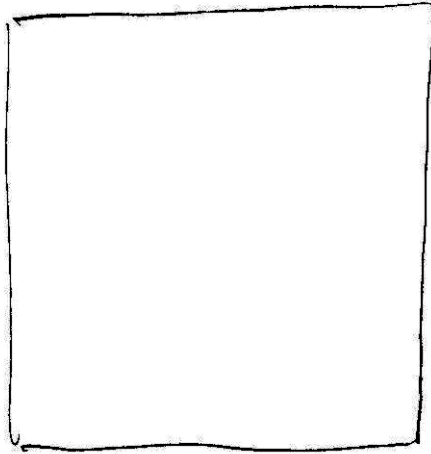
jön föl s hanyatlik
 a Nap

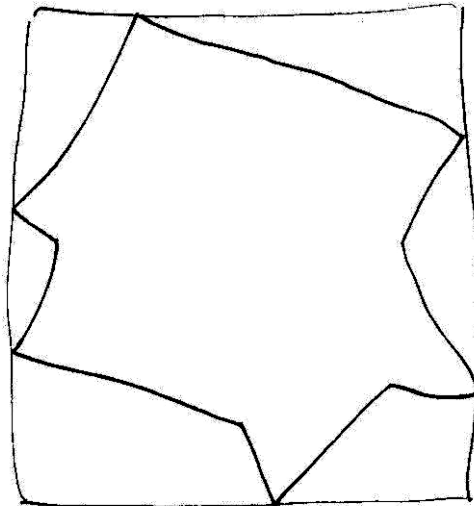
s még hány mondhatatlan
 változat

*Jaj, annyi mindent fent vagyok, s jaj, lent vagyok.
Jaj, annyi mindent lent vagyok, s jaj, fent vagyok.
Jaj, annyi mindent fent vagyok, s majd lent leszek.
Jaj, annyi mindent lent vagyok, s majd lent leszek.
Jaj, annyi mindent fent vagyok, s majd lent leszek.
Jaj, folyton összekeverem, ismétlem.*

*De ezt mind össze lehet rendezni is valahogy:
az alábbi ábra szerint:*

Vagy: ahol Nap nem jár ugyan, de mindenki sziget

*E világban itt nem a Nap jár, csak mindenki sziget,
és hiheti, a Nap járása négyszögesült.*

*Vagy mondjuk bármi egyebet.
(S csak stb. a „sziget” is.)*

Orbánottós vers a világ állapotáról

*A nemlét tornácán üldögélve Thinsz lelki
szemeivel a reggeli lapot olvassa, képzelt
kávéjába képzelt madelaine-t mártogat,
majd fölkiált: „Nahát! A Tomas* végre
megkapta a Nóbelt!” – ez jó hír, nem vitás,
ebben az egyébként elmisztrált arab
és elfuserált összeurópai valóságban, ahol
metántavak bukkannak fel az olvadó tundra alól
és nincs nap egy kiadós tömegmészárlás
vagy földrengés nélkül, ahol lassan
mindennapos a középkori kínzókamrák
gyakorlata egyes országokban, megtoldva
a modern technika áldásaival, ahol pompás
ipart teremt Kína a környezet bemocskolása árán
(már nincs ivóvize), miközben az Óceánban
csapatostul fordítják hasukat fölfelé a halak,
belefulladunk hamarosan saját szemetünkbe-szarunkba
– addig is Géza öröme a miénk, hisz
egy tiszta ember és jó költő kapta meg végre a Nóbelt.*

---

* Tomas Tranströmer tavalyi irodalmi Nobel-díjas.

Feltartott kéz

*Kávéház és villamos: hogy minden ott történne,
tévedés. Unom a köztes lírát, hiába otthonos:
a megoldások költészete lettünk, és a megoldások
egyre távolabbak. Fitogtatott szemérem:
az ember kétévente megtagad barátot, régi mondatot.
Lassabban változunk, mint a szégyen.
Aki nem akar hazudni, legyen néma.
Hát ezért vannak költők annyian! Mondd: kitaláltad,
és megmenekülsz. Aki beszél: az mind színész,
csak csúnya. Aki szép: színész, és mégsem ír.
Szép az, aki idegenek közt közvetlen látszat:
ezért vonz a ripacs, vigasztalan a civil.
Az ismeretlen rajongás sem torzkép, ha minden
szerelem az indiszkrétet hazudja titoknak.*

*Szégyen, hogy így beszélek.
Mint akinek eszköz a szó, nem fal üvegből,
feltartott kéz zsúfolt átkelőn.*

Akiket megsértettem

*Nem is az, hogy elhagytam, de kopaszodik!
Elhagytam, és velem együtt nem hagyta el az idő.
Nála maradt, kényeztette, jól tartotta,
és meghizlalta azokat, akiket hátrahagytam.
És közben mégis itt maradt velem.
A szemem alatt betűk nélküli sorok nyoma,
senki se olvassa el.
Férfiak, akiket megsértettem.
Összeköt minket és hizlal a naptár,
fogyunk.*

A másik oldal

*A férfiak igenis különbözök.
Mindig elvesznek a részletekben,
és képtelenek általánosítani.
Minden nő egyforma, mondják a férfiak,
akiknek érzelem nélkül sohasem áll föl.
Hisztiznek és alakoskodnak,
eltitkolják azt, hogy milyenek,
csak egymás között – együtt is pisilnek! –
mernek néha őszinték lenni.
Új képet remélnek a tükörtől,
és meglepődnek az elkerülhetetlen.
Csak arra várnak, hogy egy nő majd
másmilyennek lássa őket végül.
Addig mindent mindennel összecszerélnék.*

Minden mondat

*Bizonyos szavak csak utólag sértenek, mint
a nem várt udvarlás. Olyan megszokhatatlan
a másnemű figyelme: zavaró a bók, a társasági,
a formáság mindig olyan hazug, és zavaró a bók,
ha elmarad. Az őszinteség pedig megsebez.
Minden, amit kimondok, másik ajtó.
Mindent megkésve rontok el, mintha minden
mondat csak az én hibáimról beszélne,
és árulás volna, ha mégsem így.*

T9

*mint ismeretlen vászonférfiak,
olyan lettél, egy zsánerkép csupán,
közönyös fény, mit úgyis megtagad
az elfeledett szombat délután –
tudsz énekelni, de mit érsz vele,*

*ha nem tudod, hány képen él tovább
a régi, a te régi életed,
ami megannyi másnak folytatás –
megöregszel, és jól áll majd neked,
ahogy jól állt neked a csupasz áll,
minek szaporítsam a szót tovább,
hogyha a távolságod szaporább –
mint elküldetlen üzenet, heversz
a zsebben, nincs semmi érzékiség,
csak semmi dallam, nem vagy már barát,
hogy pár karakterből megértenéd –
vagy többől –, mint goromba buszsofőr,
idegen lettél, mint a külvilág,
hogyan kerülhetnél még távolabb*

Frida, avagy a fájdalom

részlet

„Physical pain does not simply resist language but actively destroys it, bringing about an immediate reversion to a state anterior to language, to sounds and cries a human being makes before language is learned.”¹

Elaine Scary: *The Body in Pain*

„Mi pintura lleva el mensaje del dolor.”²
Frida Kahlo

Férjhezmenetele után egy ideig nem festett komolyan. A házasság első éveiben hűtlen lett önmagához, és elhanyagolta a tehetségét, pedig éppen ebben volt kivételes. A Maestro fontosabb lett számára a festészetnél. Frida hitte, hogy férje megtalálta az utat a benne lakozó másikhöz, a börtön sarkában kuporgó személyhez. Időnként festett portrékat, de semmi dramatikusat, semmi betegeset, semmi véreset. Pénze volt, anyagi gondjai megszűntek.

Össze kellett szednie minden erejét, és tovább festeni az egyik legnagyobb festő mellett. Az ő dicsőségétől körülvéve élt, és ez kezdetben még jobban elbizonytalanította. Az újságok nem festőművészként, hanem a Maestro bájos feleségeként emlegették. A tehetséges fiatal nő, aki nem végzett akadémiát, nem ad el képeket, nincsenek kiállításai, férjhezmenetele után kezdett ráébredni arra, hogy ő a Maestro felesége. Akkor kétségkívül elszállt minden önbizalma.

Ezért az lett az új ideálja, hogy legalább jó feleség legyen, megtanulja elkészíteni a Maestro kedvenc ételeit, hogy virággal díszített kosárkában felvigye neki az állványra. A férje kedvéért teljesen megváltoztatta a külsejét, kardinális kérdés volt számára az öltözködés, része a „mexikanizmus” népszerű nemzeti ideológiájának. Frida elsősorban a férje figyelmét akarta felhívni, őt akarta elbűvölni. Ismerte és különösen kedvelte a mexikói Tehuanában élő parasztnők viseletét. Egyszerre hosszú szoknyát és élénk színű sálakat kezdett hordani, haját virággal és szalagokkal díszítette, hogy az emberek ámuldozva fordultak utána az utcán.

Slavenka Drakulić (1949) a legtöbb nyelvre lefordított kortárs horvát író, publicista. Kötetei mintegy száz kiadásban jelentek meg szerte a világon. Svédországban él. Magyarul két riport-, illetve dokumentumkötete olvasható: a *Balkán expressz. Képek a délszláv háborúból* Gállos Orsolya, valamint *A légynek sem ártanának* Csordás Gábor fordításában. Frida Kahlóról írott könyve szeptemberben jelenik meg a BORA sorozatban, a Librinél.

¹ A fizikai fájdalom nemcsak hogy ellenáll a nyelvnek, hanem meg is semmisíti, a hangok és üvöltések elemi állapotába veti vissza, amelyeket az emberi lény akkor ad ki, amikor még nem tud beszélni.

² Festészetem a fájdalom üzenete.

A tegnap még városi lány, a modern fiatal nő, aki főként nadrágban, bőrkabátban és férficsizmában járt, tudatosan átalakult tehuanai parasztszonnnyá. Az egzotikus öltözék kezdetben azt szolgálta, hogy elnyerje a férje tetszését, és csak később vált egyéni esztétikájának elemévé, Frida stílusává. Minden ismerőse elképedt ettől az átalakulástól. Ő azonban a Maestro számára öltözködött, a Maestro számára főzött, a Maestrónak élt.

Az ideológia is a Maestrohoz való közeledését szolgálta. Szegénységtől körülvéve és az igazságtalanságra érzékenyen osztotta a kommunista ideológiába és az igazság eszméjébe vetett hitét. A kommunizmust azonban egyre inkább a Maestro testesítette meg számára, a személy, aki az ő univerzumában mindenki felett állt.

Két évvel az esküvőjük után festette meg közös portréjukat. Zöld ruhában, vörös stólába burkolva áll, és a Maestro kezét fogja. Fejét kacéran feléje dönti, mint ha mindjárt a vállára akarná hajtani. A Maestro palettát és ecseteket tart a jobbáiban. Ő a festőművész. Frida keze üres. Ő csak a festő felesége, olyan, mint egy mexikói parasztszöny. Ezen a képen nincs semmi az első önarckép erotikus kisugárzásából, sem a későbbiek komolyságából. Önmagát festette meg, de mint ha nem ő volna. Szelíd és alázatos, valahogy arctalan. Semmi nyoma az izgalmas lánynak, a festőnőnek, akibe a Maestro beleszeretett, a majdani elbűvölő asszönynek. A középpontban a férfi áll, a nő csak kiegészítés, visszhang, árnyék.

Új énjének megalkotása, teljes átalakulása után a nagy művész egzotikus felesége volt Frida első nagy nyilvános szerepe. Nem is a képeivel, hanem ezzel a szereppel hódította meg a közönséget. Minden reggel úgy öltözködött, mint aki színpadi fellépésre készül. Hivatásos színésznőhöz méltó figyelemmel választotta ki az öltözékét minden reggel, amely a leginkább illik a szerephez, amelybe készségesen beleerőszakolta saját személyiségét. Minden egyes részlet összhangban volt szerepfelfogásával. Fellépésében többé nem volt spontaneitás, mindig gonddal eltervezett önreprezentációról volt szó. Azért öltözködött, hogy beletaláljon a szerepébe, és elkezdett játszani.

Rég elsajátította már a disszociáció, a tulajdon testétől való eltávolodás technikáját. Már akkor, amikor a nem létező kapun átszaladt álmainak kis barátnőjéhez. Vagy amikor hónapokon keresztül feküdt a gipszágyban, és tágra nyílt szemmel bámulta tulajdon képét a tükörben. Bizonyos idő után többé nem látta önmagát. Egy maszkot látott. Majdnem minden portréja egy álarc merev képét mutatta. A maszkok fontosak voltak számára, mert eltakarták a valóságot. És mint minden színész számára, a maszk és a kosztüm lehetővé tette, hogy az lehessen, aki akar. Élete a Maestroval hamarosan színház lett, amelyben maga kreálta a kosztümöket, rajzolta a díszleteket, találta ki a cselekményt, dramatizálta, rendezte és eljátszotta azt. Majd az egészet meg is festette.

Órák hosszat fészkelődött és öltözködött, rítussá változtatta a rutint. Úgy érezte, a kosztüm, a smink és a frizura által egyben tartja önmagát. Továbbá humorérzéke is volt. Mulattatta ez a Maestro mellett való parádézás, élvezte az alakításokat, a trükköket. Ha reggelente a tükör elé állt, és avatott mozdulattal felvitte ajkára az élénkpiros rúzszt, abban a pillanatban másnak érezte magát,

mintha más nővé vált volna. Mintha vidám, tarka rongyok lobogtak volna egy csontvázon.

Az a kérdés gyötörte, ha a betegség miatt nem szereti a tulajdon testét, hogyan szerethetné azt valaki más? Hitte, hogy a Maestróban megtalálta ezt a személyt, és nem kockáztathatta, hogy elveszíti. Nemcsak a hiúságról volt szó. Legkorábbi gyermekkorát kivéve a testéhez való viszonya sohasem volt egyszerű. Teste fájdalmas teher volt és orvosi beavatkozások tárgya. Továbbá festészetének tárgya. A hiúság eszköze. A gyönyör eszköze is, de elsősorban *tárgy és eszköz*.

Megint abban a helyzetben találta magát, mint amikor kiskorában a gyermekbénulásból felépülőben teljesen magába húzódkhatott, és fogyatékoságai eltitkolásával eltitkolta önmagát. Így vonhatta magára a figyelmet, és tudatosan kreált egzotikumával elérte, hogy kedveljék és szeressék. Azon fáradozott, hogy kedveljék és szeressék. Szövetségeket kötött, a gyengék mindig szövetségeket kötnek. Így lett Lupe, tegnapi ellensége a legjobb barátnője. A Maestro közelében megjelenő minden új nőt fenyegetésként fogadott, és arra törekedett, hogy behálózza barátságával. Akár a kígyó, előbb hipnotizálta, aztán bűbájával ártalmatlannította, mérgével elkábította őket. Attól félt, hogy a Maestro elhagyja. Úgy védekezett, ahogy tudott.

Ebben az időben úgy beszélt a képeiről, mint *értéktelen és lényegtelen* alkotásokról, mintha ez afféle kedvtelés volna, akár a kertészkedés vagy a gobelin. Így semmit sem kockáztatott. A művészet és a túlélés közül az utóbbit választotta. Mint minden beteg embernek, neki is erősek voltak az ösztönei, állandóan résen állt, ha erre nem is volt oka. Annak az asszonnak az ösztöne volt ez, aki tudja, hogy nem válthatja ki a Maestróból a fenyegetettség érzését. Ne üss a téged tápláló kézre! Sokáig elbújt szerénysége meg állítólagos hobbija mögé, mert addig érezte magát a legnagyobb biztonságban, amíg a Maestro szemében csak egy mellékesen, unalmában, szórakozásból festegető nő volt. Pontosan úgy, ahogyan Doña Matilde elképzelte az ő festegetését, amikor az első eseteket és festékeket ajándékozta neki. Neki megfelelt e látszat fenntartása.

A Maestro barátian, pártfogólag támogatta a festészetét, akár a többi tanítványáét. Azt mondta, jobban fest portrét sok befutott festőnél, jobban, mint ő, jobban, mint Picasso. Arra tanította, ne utánozzon senkit a festészetében, legyen önálló. Bevezette a templomi fogadalmi képek, a *retablók* hagyományába, a formába, amit ő lelkesen befogadott. Felismerte Frida tehetségét, képeinek személyes, fájdalmas és teljesen egyéni jellegét. Ideológiától, történelemtől és politikától mentes képei rendkívül érthetőek voltak egy más módon. Eszébe sem jutott, hogy Frida konkurenciát jelenthetne számára. A Maestro különben is világhírű festőművész volt, őt pedig elsősorban mint a feleségét ismerték.

Amikor a Maestro felépítettett kettejük számára két házat, amelyeket híd kötött össze, Frida is műtermet kapott, az ő törekeny asszonykája, aki pusztá önvédelemből azt állította, hogy csak mulatságból festeget, és ez egyáltalán nem komoly dolog.

Tétovázásának és engedékenységének azonban volt még egy oka. Fel kellett dolgoznia a tényt, hogy a fájdalom démona nem időlegesen ütött benne tanyát, hanem az időlegesség csak köztes állapot, amikor a fájdalom és a betegség lecsillapodott és elszunnyadt. Erőre volt szüksége, hogy elfogadja a reá mért ítéletet,

és folytassa a festészetet, hogy ne temetkezzen el, és ne hagyja, hogy a betegség elpusztítsa mindenestül.

A Maestro fontos, nagyszabású megrendeléseket kapott nemcsak Mexikóban, hanem Amerikában is, Detroitban, New Yorkban, San Franciscóban.

Frida először jutott el Amerikába. Fázott. Fájt a gerince. A Maestro a szabadban, állványon dolgozott. Frida nem nagyon tudta, mihez kezdjen magával az idegen országban. Nem volt hozzászokva a magányhoz, és félt, különösen éjszakánként. A félelem megbetegítette. Odahaza, Mexikóban sohasem volt egyedül, ott volt neki Kitty, a szülei, a nővérei és a barátai. Egyáltalán, miért kellett idejönnie?

A Maestro talán nem látta, hogy ő képtelen Amerikában élni? Nem látta, mennyire kínozza a távolság (önmagától, Mexikótól), és hogy nem érzi jól magát Amerikában? Vagy ő jól érezte magát, mintha semmit sem látott volna saját magán és a fontosságán kívül? Kommunistá lettére neki udvarolt az egész New York-i elit, még a gazdag gyárosok is. A Maestro hiú volt és pragmatikus, és nem látott ebben semmi ellentmondást, nem is ellenkezett mindez a meggyőződéssel. Amerikai megrendeléseivel pénzt hoztak, és a pénzből sohasem volt elég.

Ez alatt az ő egzotikus felesége – az ő ékessége, a virág a gomblyukában, ahogy mondogatta – melankolikus, sőt depressziós lett. Mindennél jobban gyötörte a honvágy. Időnként azt kérdezte magától, mit keres itt, mivel tölti az idejét. A Maestroval, a barátokkal... Pusztán időöltés lett volna? Nem talált választ erre. Még mindig nem volt vele tisztában, vajon festő-e egyáltalán. Tudta, hogy csak festeni akart, és eladni a képeit, hogy keressen, és önálló lehessen.

De hogyan vált ezek után a zseni feleségévé?

Miközben az a maga hatalmas méretű, felkavaró és ellentétektől feszülő freskóit festette, Frida otthon ült magányosan, és mintha a belső démoni erő kényszerítette volna, az ecset után nyúlt.

Ekkor készült kis méretű képei fájdalmasak és szokatlanok. Noha tulajdonképpen vallomásos képek voltak, egyúttal mélyen provokatívak is, mivel úgy hatoltak a másik teremtménybe, akár a tűr. Ha a jelentésük nem is vált rögtön nyilvánvalóvá, a nézőnek belesajdult a gyomra, és rosszul lett tőlük.

Amerikából hozta Kiacasztott ruhám című képét. Azon a télen New Yorkban nagy hó esett, és a magas, keskeny ablakokon át beszűrődő halvány fényenél készítette a képet, hozzátéve a wc-kagyló és az urna között kifeszített kötélén függő zöld szoknya színét, háttérben a tenger jegesen szürke tónusával és a távolban a várossal. A szemét és a kémények között függő mexikói ruha bánata, a felhőkarcolók felett, a tőzsde, a dollár jelével ékesített templomtorony felett, az új istennel, akihez az amerikaiak imádkoznak, és a Szabadság-szoborral a háttérben. Test nélkül, kiüresedve, magányosan, elveszetten ebben az idegen környezetben. A háttérben a hatalmas plakát egy filmcsillag képével a nőt ábrázolja, illetve azt, amivé Hollywood tette. Ezen a képen nincs egy teremtett lélek sem, nincs semmi élő. Nem csoda. A csoda az, hogy Frida nincs rajta. Aki ismeri őt, annak ez a távollét, önmagának ez a hiánya teszi különössé a képet. Ahelyett, hogy szokásához híven önmagát festené le, mintha ezzel akarná bizonyítani önnön létezését, egyszerűen nem létezik többé.

Jött az első vetélés, majd hamarosan a második. Az emléke még mindig eleven volt, akár az éjszakai lidércnyomás: vérben ébred, a lepedő csupa lucsok. Egyedül van, sír. Aztán segítséget hív. Gyorsan kórházba viszik. Teste a műtőasztalon fekszik a detroiti Henry Ford Kórházban. Ragyognak a lámpák, és megvilágítják lehunytt szemű sápadt arcát, a homlokán csillogó verejtekcspepeket. Lába szét-tárva, kétoldalt rudakra emelve. És egyre csak vérzik, alatta a lepedő csatakos a vértől, mintha rózsaszín, vérvörös és bíbor rózsák fakadnának a teste alatt. A nővérek előkészítik a félelmetes fémeszközöket: tűket, késeket, horgokat, kanalkat. A teste nyugodt, álmos. Ezúttal megmenekül a fájdalomtól. Az orvos szét-terpesztett lába közé ül, és hozzálát hentesmunkájához. Behelyezi az eszközt. Amikor a nővér felé nyújtja a karját, aki újabb eszközt ad a kezébe, a kesztyűje csupa vér. Mélyről, az alvó fiatal nő testéből kikotorja a magzat maradványait, megtisztítja a méhét a holt szövetek foszlányaitól. Frida úgy érzi, értelmetlen dolog gyermeknek nevezni ezt a véres masszát. Ez az első vetélése. Nemsokára gyötrelmes, hideg verítékben fog felébredni. Hányini fog. Szétszabdalt belseje még vérezni fog egy darabig. Úgy fogja érezni, mintha egész belsejét kifordították volna.

Henry Ford Kórház című képét még ott kezdte festeni. A Maestro anatómia-könyveket vitt be neki, az orvos pedig egy formalinba tett magzatot. Később a Maestro azt mondta, remekművet alkotott. Ráadásul egy nő még sohasem festett ehhez hasonlót. Ha ez igaz volt, akkor drágán megfizetett ezért a képéért.

Gyereket akart szülni a Maestrónak, aki pedig teljesen közömbösen fogadta az ötletet. Volt már két gyereke, és nem különösebben akart volna újabbat. Frida elég tapasztalatlan volt, hogy azt higgye, a gyerekekkel még inkább magához köti a férjét. Később rájött, hogy nem ez volt az egyedüli indok. Leginkább maga miatt akart gyereket. Tudta, hogy azok a nők, akiknek gyerekek van, sohasem olyan kétségbeesetten magányosak, és ő is kevésbé érezné magát magányosnak, ha gyereke volna. A szerelem nem volt elég erős orvosság a fájdalmára, teljes elszigeteltségére.

Maradtak a babák. Babákat vásárolt, de álmaiban elvetélt magzatát kellett látnia, ahogy ott úszik a formalinban. Vajon egészben szedték ki? Mekkora volt? Milyen nemű? Egy másik álmában meg nem született gyermeke élt, úszkált és mozgatta az ujjacskáit. Mosolygott. De ez nem gyermek volt, hanem a kedvenc babája. A baba halott volt. A gyermek halott volt.

Lefestette magát egy babával, a gyászt a gyermek miatt, akit sohasem fog világra hozni. A képen nem az ölében tartja a babát, nem játszik vele, nem ér hozzá, rá se néz. A baba nem helyettesíti a gyermeket, csak emlékeztet rá, holt tárgy.

És így ül Frida a kísértetiesen üres szobában, az ágyon, a baba mellett. Ül, néz, cigarettázik. Semmi más nem maradt számára. Magányos, mint azelőtt. Többé nem vár semmit. Bánat, üresség.

Detroitban, nem sokkal a vetélés után, a halált látta, bárhová nézett. Van ebből kiút, kérdezte magában. Már akkor gondolt az öngyilkosságra. Tudta, hogy lehetőségként mindig ott a halál. Meg kellett feszülnie a túlélésért, a halál ott vigyorgott rá minden injekcióban, minden műtét előtt. Mindig ott volt kéznyújtás-

nyira. Az élet, és nem a halál volt számára mindig a nagyobb kihívás. Meg kellett szülnie saját magát. Életre keltenie saját magát. A megbánás lehetősége nélkül elviselni végzetét. Élni. Ha el tudta volna magyarázni, mennyire mély és pusztító a *kiközösítettség* és a *némaság* érzése. Megérti-e őt a Maestro, kérdezte magában, megértette valaha is? Időnként mintha megértette volna, még ha csak részben, bizonyos mértékben is. Utána azonban rá kellett jönnie, hogy mégis különböző nyelvet beszélnek. Férje a politika és az ideológia nyelvét, mert ezeket a maga valóságaként élte meg. Frida az érzések nyelvét, a fájdalom és a magány nyelvét. Férfi és női festészet? Nem ilyen módon gondolkodott. Tudatában volt a világ férfi és női megtapasztalásának, akárcsak a beteg és az egészséges ember tapasztalása közti különbségnek.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása

ELLENÍRÁS

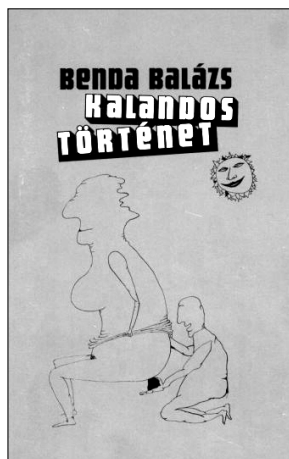
Benda Balázs: Kalandos történet

Sokan munkálkodtak rajta, hogy ez a könyv megjelenhessen. Szerkesztők, segítők, támogatók, kurátorok, barátok és örökösök, valamint előfizetők és szimpatizánsok, akik mind fontosnak és érdekesnek tartották, hogy Benda Balázs művei hozzáférhetővé váljanak a reménybeli olvasók számára. Magam is vártam a könyv megjelenését. S most, hogy végre megvan, reménykedve, bár kissé szorongva nézek bele: mit ér, vagy pontosabban, mit jelent mindez ma, 2011-ben?

Nemzedéki ügyről van szó, persze. Benda Balázs (1965–1992) a rendszerváltás körüli évek jellegzetes figurája volt. Szegeden élt, ahol néhány évig egyetemre járt, aztán inkább csak a városban lézengett; író volt, de alig-alig publikált, ám azt nem lehet mondani, hogy tétlen lett volna, hiszen ontotta az ötleteket (melyekből csak keveset dolgozott ki). Műveiben és személyében egyaránt volt valami egyszerre vonzó és taszító nonkonformizmus. Benda dühödten szabad volt, a zaklatott, veszélyes szelídek módján.

Ez egyébként nagyon jól megmutatkozik a könyvben is. Sőt. Rajzai rémítőek: torz testek, tagok és szervek, kéjgyilkosságok, fekália, sérülések, kampók. Vannak ugyan olyan képzelt lényei és szociofigurái is, akik nem üritkeznek, nem sérülnek, nem roncsolnak, de ezekből a képekből is valami groteszk erő árad. Az ősbizalom elvesztésének és vissza nem nyérésének színházias látványvilága ez. Skicc-torturológiájával, mely Georg Groszt és a pszichiáterek által elemzett képi dokumentumokat egyaránt felidézi, összhangban vannak írásai. Baleseteket, élet elleni cselekményeket, testi sérüléseket bőséggel sorakoztató szövegek ezek. Mint ha minden leírt, lerajzolt testi sérülés a belső, lelki pendantjáról tanúskodna. Van ugyanakkor egy olyan aspektusa is mindennek, amely kifejezetten korhoz kötött: a húsz év előtti magyar kultúrscénán más ismeretek és reflexek érvényesültek, és nyilvánvalóan nagyobbbat szólt egy-egy ilyen normaszegés, mint ma. Másként működött jelszerűségében is. És nem is biztos, hogy mindent komolyan kell venni: vagyis másként kell komolyan venni.

Benda szövegeinek jelentős része parodikus: a tömegkultúrából merítve, annak kliséit kiforgatva írja meg például „Az Aleut-szigetek gyomrának titka” című folytatásos sorozatát, melynek darabjai egyenként is és összefűzve is aláássák a kalandregény (és tévésorozat) műfaji követelményeit. Ugyanez a helyzet a szociografikus elemeket halmozó írásaival. A morbid burjánzás nem (vagy nemcsak) személyes, hanem közösségi-kulturális kényszerképzeteket is színre visz, ebből nyerve irodalmi lehetőségeket. Vagy csak utólag, épp az elmúlt két évtized fejleményeinek ismeretében tűnik így? Időn kívüli olvasás persze nem létezik, hiába

---

*Podmaniczky Művészeti Alapítóvány, PRAE.HU,
Palimpszeszt Kulturális Alapítóvány, Budapest, 2011
Szerkesztette Keresztesi József, Müllner András és Szegi Amondó
264 oldal, 2500 Ft*

is vágyánk rá. Az időn kívüli írás vágyát azonban mégis színre viszi számunkra a Benda-könyv. Ahol a szavakat összefűző, mondatokat egymáshoz illesztő szerző függetlenné válna minden kötöttségtől. Vajon mégis intézmények kérdése ez? Vagy formáké?

Bendát utolsó életében befogadta a *Pompeji* és a *Magyar Napló*, s felvették a JAK-ba és a Fiatal Művészek Klubjába. Csak néhány műve látott napvilágot. Ez akkor alig számított, dühödten írt és rajzolt. Figyelmet keltett. Ma már talán nincsen is olyan, hogy valaki nem publikál, a neten egyszerűen átcúsúzik a lejegyzett beszéd a nyilvánosság egyik formájából a másikba, és ehhez képest többé-kevésbé másodlagos, hogy a megnyilatkozások milyen intézménye ad erre lehetőséget. (Na jó, ez azért csúsztatás.) Ezzel szemben Benda Balázs olyan korban élt, amikor a közlés közegei zártak és formálisak voltak, éppen csak eltörölték a tévében a hétfői műsorszünetet, hogy majd földcsuszamlást idézzen elő a lelkekben az első kereskedelmi csatorna megjelenése. Amikor a rózsaszínű füzetek, a véres kalandtörténetek és a pornómagazinok felszabadították az érzéseket és becsatornázták az elméket. A friss szabadság világában akarva-akaratlanul a hosszú, makacs közelmúltnak rugaszkodó ellenállás eszköze volt a közlés. Még a dadaista hévben is volt egy adag önkéntelen társadalomkritika, ugyanakkor megdöbbenően érdekesnek bizonyultak a legdebilebb mosószerreklámok is. A cenzúra eltörlése és az öncenzúra akkori formáinak összeomlása pedig írásforradalmat hozott. Ki emlékszik már erre? (Mi is alig.) Ezért ajánlott olvasmány a mai nyafogók számára (számunkra is) a Benda-könyv. A komolytalan magánszamizdatok, a médiumparódiák és íráspróbák a véres-kalandos történetektől az üzemi újságig sok mindent kipróbálnak. Kedvencem a Deák Botonddal készült interjú, amelyben riporter és riportalany többször is szerepet cserélnek. De főleg Balázs beszél.

„R: Neked miben rejlik a művészet, Balázs?

B: A művészet egyfajta valahol. (...)

Csak a jóra emlékezem,

kezem lágyan a szívemre teszem?

Ez a versem 1963 óta jelenik meg a *Kortárs*, a *Tiszatáj*, a *Szép versek*, az *Élet és Irodalom* című kiadványokban, mintegy évente. De én unom már. (...)

R: Szereted a muzsikát?

B: Igen, órákig ülök a zenélő szökőkútnál, és sokat fütyülök néha. Így vidámak tőlem az emberek, a múltkor is megállított egy ember a nyílt utcán, és azt kérte tőlem, hogy fütyüljek tovább neki, mert meghalt a felesége, mind a négy gyereke, a kutyái, a szülei, a testvérei, a háza leégett, az autóját ellopták, állását elvesztette, a villamos elvitte egy lábát, gyomorrákos, s mégis örült a fütyüömnek.”

Majdnem reménytelen az ilyesmit lekottáznai, ezúttal mégis sikerült. A (leírt) beszéd itt az íráshoz való viszonyt is reprezentálja. Az ötletért feláldozott, kiforgatott és szerteszagga-tott forma, a performatívumokkal való állandó visszaélés, az ellenbeszéd és ellenírás folytonos gyakorlata. Garaczi László – például – valami hasonlóból indult ki korábban, és csakhamar nagyszerű íróvá, kanonizált szerzővé vált. Nem tudhatjuk: Bendának sikerült volna-e? Nem dolgozott túl intenzíven az írószerepen.

Akárhogy is, az írással kezdődött, és azzal is végződött a történet.

Egy másik, ezúttal hagyományos interjúból – Solymosi Bálint beszélgetése – kiderül, hogy Balázs komoly bajba került 1983. március 15-én. A spontán megemlékezés tilos volt, a negyedik gimnazista főiskolás ismerőseivel közösen mégis gyertyákat helyezett el a szegedi Petőfi-szobornál és az Aradi vértanúk terén – a Kossuth-szobornál már nem sikerült az akció, a rendőrök megakadályozták. Nem lehetett gyertyát gyűjtani. De nem ez volt a legnagyobb baj, hanem a 12 pont Balázs által korszerűsített változata, melyet több helyütt kifüggesztett a belvárosban, olyan követelésekkel, mint „sajtószabadság, a cenzúra eltörlése”, „demokratikus

többpártrendszer”, „alkotószabadság” és „nemzeti ünnepeink méltó megünneplése”. A következmény: letartóztatás, két évre felfüggesztett hat havi börtönbüntetés, valamint kizáratás Csongrád megye összes középiskolájából. További részletekről lásd Szijj Ferenc emlékbeszédét az ÉS 2001. július 6-i, valamint Soós Mihály tanulmányát a *Tiszatáj* 2008/2. számában (innen egyébként azt is megtudhatjuk, hogy az egyik főiskolás ismerős Darvasi László volt).

A 12 pont ott látható a *Kalandos történet* 177. oldalán: bumfordi kézírás egy papírlapon, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának hitelesítő pecsétjével. A jobb felső sarkában a 13-as szám olvasható. Vajon hány példány készülhetett ebből a félelmetes, rendszerbomlasztó dokumentumból?

Alkotószabadság. Ez is teljesült a követelésekből. De ez a szamizdatszerű műhelymunkán keveset változtatott. Írni hajnalban, cetlire, kölcsönírógépen, ülni a gép fölött, figyelni, ahogyan szöveg kerekedik a megivott és elfüstölt életből, idegen lakásban; hajnalban érkezni, reggel távozni, otffelejtvé a kéziratot, szétszórva mindenütt egy lehetséges életmű szilánkjait. Ezt csinálta, ezt tudta. (Nem félek. Most már nem félek töletek, mondta nekünk Botondéknál, s otffelejtette a kéziratot.)

És egyszer, dühében, az ablakon át távozott a panel-akárhányadikról. Váratlanul. Csak hát az a bizonyos Pán Péteres szöveg... Ide másolom az elejét:

Itt ülök a gép fölött és mellett, és mindezt neked szánom. Hosszú-hosszú éjszaka ez most itt, de tudok vele mit kezdeni. Jó, ahogy a betűk ott maradnak, ahova leteszem őket, és jó kézbe fogni a papírt és érezni, hogy friss a festék és tiszta az egész levél, tiszta és takaros, legalábbis ilyennek szánom, hogy legyen sok és színes, olyan, ami erre is tart, arra is tart, nevelsél is rajta talán, ne légy szomorú, hogy hamar véget ér, mert nem ér véget, ha elfogy is alóla a papír, és ha nem tudom is a borítékba gyömmöszölni.

*Most majd elkezdődik,
becsukódik az egyik
és kinyílik egy másik
és elindulunk, ahogy mások és máshol, a nyitott ablakon át,
egy falevélen, egy papírrepülőn
vagy egy dongó hátán, ahogy már mások is
elindultak és elindulnak az ablakpárkányról a sötétbe, ami
fénylik, és most szállnak az utcák és házak felett, és lenéznek
a szobrokra és a hidakra, az alvó szökökutakra, köröznek
a város felett, ezen az éjszakán,
amikor könnyű minden
és sokáig tart
és messzire visz.*

Itt lehet látni, hogy Benda végül mégis elfogadta a művészszerpet, és azt is, hogy jól tudott írni. Már nem ijedt meg az elsőre sziruposnak tűnő mondatoktól sem, mert beletörődött abba, amit például Kosztolányi is tudott, hogy az írás: kommunikáció, és lehet fogadni rá, vagy mondjuk bízni benne, hogy célba ér. És felfüggesztette az ellenírást. (Felfüggesztette, mint állampárti bíróság a börtönbüntetést. Függetlenül hagyta, mint telefonfülkén a 12 pontot. A Hősök Kapuja mellett. Meg a nyilvános vécé csempéjén, az Aradi Vértanúk terén.) És sajnos ezzel véget is ér a kalandos történet.

Legenda lett, életmű nem, csak rajzok és szövegek. Hagyaték. Hozzá kell olvasni a Kereszteti Józseffel készült interjút a Literán (2008. április 4.), és hozzá kellene olvasni még más emlékezéseket és magyarázatokat – amelyeket előbb meg kellene írniuk valakinek, persze. De ez már egy másik projekt.

Franciaországi útinapló, 1992

A közreadó előszava

Amikor Müllner Andrással és Szegi Amondóval közösen nekiláttunk, hogy kötetbe gyűjtsük Benda Balázs hagyatékát, az volt a célunk, hogy minden fellelhető szöveg és kép helyet kapjon benne. Az alábbi írásról tudomásom volt ugyan, ám már csak akkor jutott el hozzám, amikor a könyv közvetlenül nyomdába adás előtt állt. Az anyagot a kézirat tulajdonosa és az írás címzettje, S. Tóth Anikó bocsátotta a rendelkezésemre.

A kézírásos szöveg tizenkét A4-es lapon, huszonnégy oldalon áll, római számokkal számozva. A tizenegyedik lap negyedét kivágták, de maga a szöveg nem hiányos. Mivel Benda kapcsos zárójelezést is használ, így a szerkesztői megjegyzéseket a kapcsos zárójelezés mellett kurziváltam is. A központozási hibákat és a tollhibákat javítottuk, a címet pedig utólagosan adtam az írásnak. Legyen ez az útinapló afféle kiegészítés a Kalandos történet című kötethez.

Keresztesi József

Hétfő, augusztus 3.

Harmadik levél, az első kettőt ellopták a hátizsákkal együtt. Megpróbálom újraírni, de ne sajnáld nagyon, nem volt az igazi. Tele van az orrom, és itt nincs papírzsebkendő, mert benne volt az is a zsákban. Leszaladok borért, aztán folytatom. Itt vagyok Márk lakásában, és nemsokára megyek árulni, már fogytán van a pénzem, és még nem túl sokat láttam itten. Meg belépőkre kell is a pénz. Meg halra. Meg borra. Meg egy új zsákra, de arra nem költök. És kezdem az elején.

Hétfő reggel, egy hete. (VIII. 27.) [Sic!]

Ötös út, Szikkatt tanyája előtt, már egy órája állok és szopok, hátizsák meg bevásárlószatyor, abban a cserepek. Nincs cigim se, és hogy jutok én így kedd 4-ig a Notre Dame-hoz? A vodkát, amit az útra hoztam, megitták tegnap a sihederek, mert szombaton itt buli volt, és vasárnap is tartott még, és megtalálták a hátizsákomban. Tegnap délután kiálltam én ugyan, de kurvára nem vettek fel, és visszamentem, és tévét néztem. Csupa rossz jel. És nagy főzések voltak itt a bulin.

Végre megáll egy faszi, elvisz engem, aztán még egy kövér lányt, aki Budán megkínál cigarettával, és Amszterdamba megy valami tulipántalálkozóra. Oda való, a többi virágszál közé. Budán vagy tízen előttem, akár aludhatnak is egyet, de úgy járnék, mint a nyúl, mikor versenyt futott a teknősbékával, amilyen nagy eddig az én szerencsém. Vettem egy üveg gint. És nehéz a cuccom. Egy wart-

burgos elvisz vagy húsz kilométert, és kirak egy mellékúton az autópálya mellett. „Bécs felé, igen, egy darabig elviszlek.” Na, halálos kutya. Nyílt autópálya, meleg, a fejemet veri a nap a kezével. Így:

No, aztán jó dolog történt, mert úgy néz ki, Münchenig visz ez az ember. Neki is copfja van, és napszemüvege is. Brassói szász, kint él Németországban stb. Jól beszél magyarul, és talán, ha éjszaka is stoppolok, odaérek időben. Szerencsére lehet az autóban dohányozni, aztán hozat velem rendes, rasszista kólát, így nagyon jól érzem magam. Persze nem jut eszembe egyszer sem a tavalyi holland utunk; amikor Budán kiálltam az útra; amikor elmentünk jövőendő lakásotok közelében; a templomtorony; amikor utaztam Tatára; amikor Bécsen keresztülmentünk. Még lestelek is az út szélén, hátha te is mész ki valakivel árulni. Aztán már Ausztria, és jönnek a tájak; mint tavaly, a kamion biztonsága és S. T. A. nélkül. Most nagyon rossz egy ideig; arra gondolok, ezt veled kellene átélnem, és az elkövetkezendőket főleg, ezek a csodák nem csak rám tartoznak. Együtt kellett volna őket fölfedezni. (Talán azért, hogy egyedül kelljen. Azért van így. Oka vagy célja van.) Egy tó, baloldalt, nagyon sima a vize, és jószínű kék; hegyek az egyik oldalon, fölėje nyújtják a hosszú orrukat, nagy és éles és fehér sziklák, ráhajolnak, de nem esnek bele, mert annál sokkal nyugodtabbak, krétából vannak, és a fejükön rövid a haj, nézik a vitorlášhajókat és a csónakokat, és alkonyodik. Mindemellett egy zene, valóságos, innen az autórádióból, takarodószerű zene, pont ide teremtődött; nagy most a gyönyör, fizikailag is érzem. Biztonságban vagyok, és nagyon lassú. Egy völgy, hosszú, zöld, végig ritkásan házakkal, sárga a faluk és fehér és barna, és gyulladnak a fények az ablakaikban, tökéletes zöld, és mintha az egész völgyben nyírnák a füvet, szeretnék itt lakni. Nagy béke és tisztaság és még más. Vagy sokáig itt élni, és mindennap beszélgetni az alkonyattal. [Fölötte, a két sor között apró betűs beszúrás:] JÓ GICCSÉS, UGYE? Még egy tó. Föntről látom. Eljövök biztosan és. (Maradok sokáig?)

Látod, szép új és fehér és tiszta lap meg papír. Kint ordítognak az arab nők és a finom zenéjük átjön a falon; hogy bosszantsan minket. Iszlám 3+2. Márk becsukta az ablakokat, és káromkodott is. Mint egy otthoni bérház péntek délután. Vissza. Már egészen besötétedett, és átmegyünk a határon. Vízet iszom, sűrűn, dohányzom, kicsit unom már ezt az autót, és izgulok a következő stopp miatt. München előtt egy benzinkút, kb. este 10 óra, eddig elég jó, csak itt is alig van autó. Sejttem, hogy

fogok. Van itt egy kanadai gyerek, kínálok dzsinnel, de nem kér, mert másnapos. Jó forró a gin, nem is kívánok többet egy kortynál. Mesélek neki K.-Európa mocskáról, nézze meg, javasolom, a teliszart vécéket és az orosz állomásokat. Bekéredzkedünk egy kamionba. M.-ig megy, én kiszállok egy forgalmasabbnak tűnő parkolóban. Allok, álldogálok, becsomagolom a ruhá-

im(-id)ba a cserepeket, a szatyorba az elemóziát teszem. Már 7 csicsergőnek le-
tört a sípja (egyet meg odaadtam a szász sofőrnek. Vett nekem még útközben is
kólát. Szegény, a határoknál nagyon aggódott → kis, rabságban tartott ember;
még nem sokat vetkőzött le Romániából.) (Vidám volt, de keserű is. Nem lelé
honját a hazában.) A csicsergők miatti mérgemben megettem egy konzervet,
camping vagdalthús. És álllok, Stuttgart táblával. Odajön egy faszi, elvisz, előtte
bemegyünk az étterembe, és kávéit iszunk, Anik, tejeskávét, kiderül, hogy horvát,
én poénkodom bunyevác véremmel, de ő nagyon öntudatos, ich bin croatisch.
Bazmeg, megint autót kell tolni, ez az ember elég furcsa, részeg, buzi vagy fáradt.
Jön egy házaspár segíteni tolni; csak így tudunk elindulni, és közben megnézem
a rendszámát, ha elmenne a csomagommal.

Csak fáradt a sofőröm, és kiderül, hogy horvát gárdista, éppen a frontról jön
haza szabadságra, mert itt él Düsseldorfban. Na, tudd meg. Hát, mesél, lelkébe
be nem avatkozom, hiába tenném. – Most egy korty bor, hogy jobban fogjon a
tollam, és sodorok egy cigarettát, hogy a füst elhomályosítsa a betűket és a vilá-
got. – Ötven embert ölt meg, de távolról, és a szerbeknek semmi esélye nincsen,
elindulnak majd Belgrádba [beszúrás a két sor közé:] → horvátok, és vértől piroslik
akkor a Duna. Meg, láttam-e én már, tudom-e, milyen kicsi sebből mekkorára szö-
kik fel a vér, gránátütötte egycentis sebből négy méterre, komám, sprickolt, mint
a Dugonics téren a földieső; saját kezével bevégezte barátja életét, mert két lába
és 1 keze odalett, s kérésére euthanálta.

Terhes asszon gyermeke hasából kivágva – csetnyikek által –, s haragos macska
helyére téve, a vágás aztán összevarrva. A macska benn csintalankodik, izeg-
mozog, kaparász, a párkák elvágják e hölgy élete fonalát. E faszi látta a tetemét.
6 hónap háború, 2 hét szabadság. Meg majd szóban. Szikár, 40-es ember, itt
(Düssl.) él feleség, gyerek, 21 éve részegen belépett az Idegen Légióba. „Ha egy
golyóra rá van írva a neved, akkor kész, annyi, de talán nincs.” Neki is akartam
okarinát adni, de aztán még kétszer kellett autót tolni (Mohács!), és végül elalud-
tam. Kiszálltam, tovább. Szopás :ll. Végül, kérésre, egy kamion egy Saarbrücken
előtti parkolóba visz, ott tovább szopok. Végül Sbr., onnan már Franciaország.
Semmi élmény, alszom, éjjel 2-3 órát sikerült. Most szomjas vagyok, vizet iszom,
konzervet eszem és gint iszom. Az utóbbi feldob, tán időre is odaérek, tán még
várnak Feriék. Cipőm levetem, s megáll egy autó.

Idősb faszi, aranykeretes szemüveg, ősz bajusz, és kövér, mint más kövér em-
ber. Most, most éreztem meg az országot. Tudom, hol vagyok, ahová vágytam tíz
éve, és hallom a szót azon a nyelven, melyet csak kevésszer beszélhettem, és vé-
lük még kevésbé. Nagy-nagy dolog ez, tán érted egy kicsit, inkább érzed, remé-
lem, Anik. Kedves néném. Ez az ember fölvette a telefont az autóban – ilyet még
nem láttam én a való világban –, és beszélt, szépen, ízesen, nagy csönd, autója
hangtalanul megy és siet gyorsan, Robert, mit csinált már megint, a német konkur-
rencia, és még, még, 2. ejakuláció. Patinás hely. Németország nem az. Túl új.

És újabb szopi, egy mellékúton, fizetőhely mellett. De aztán már Párizs, jó zenéssel útközben, hátul kanári és egy kis uszár, akire aztán tévedésből reácsuktam az ajtót, Verdi meg fáintos jazzek, és megérkeztem, és az öröm mondhatatlan, igen, ezt egyedül kellett talán látnom, ez most B. Balira tartozik csak; N. Dame: Feriék nincsenek, és megiszom a maradék gint, jé, hát ez a Szajna, és a könyvárusok ládái a mellvéden, és és minden, és a nyüzsgés, amelyet kívánsz, és itt minden, amit vágytál, amiről oly sokat tudol, és mostan látod is, piszkos tornacipő, és a zoknim bűdös.

– És mindez nélkülöd, de most nem baj; sőt. Vagy nem. Nem tudom. És most nagy étkezés következik, ám én már a testembe helyeztem rágással és ízleléssel egybekötve 4 db pácolt heringet és valamiféle kagylót paradicsommártásban, és a kínai boltból rákollót rejtettem a zsebembe, s az most ott fő kiváló levesünkben. Bort fogol inni, Balázs, de egészségemre kívánd, Anikó, azután étkezünk, és már megint későn megyek árulni. 20⁰⁰-kor.

– Nem is mentem. –

Hát itt vagyok, kilenc óra, késtem öt órát. Pénzt akarok váltani, hogy telefonáljak, de mindegyik telefon kártyával működik, és vennem kell egy ilyet, 40 fr., és veszek Samson dohányt is, pénzem negyede már nem létezik. De nagyon jó, hogy folyékonyan beszélek, meg tudom értetni magam, s megérteni, amit mondanak, és mindenki olyan kedves; bénáskodom a telefonnal, szegény vidéki fiú nem ért ehhez a civilizált kártyához, megmutatják, hívom Feriék szállását, már vasárnap elmentek, akkor nem is baj, hogy késtem. Márknál üzenetrögzítő veszi fel a kagylót, és, öröm, először magyarul szólal meg, és hagyok neki olyasmit, amit rögzíthet. Egy óra múlva kell a másik helyet visszahívni, tán aludhatok ott. Addig, addig pedig úszom egy kicsit az utcákon és a teraszok és éttermek és kávéházak között, lassan ismét sötét, hoppá, egy bolt olcsó borokkal, leülök egy órára, és szemlélődöm; kiderül, hogy ebben a kerületben 21⁰⁰ után nem árusítanak szeszitalt, csak kocsmában és hasonló helyeken, sebj, csak ez a szemét zsák lenne könnyebb. Eltévedek, kérdezősködöm, merre van a Szajna. Leülök a rakpartra, hosszú, jó hosszú sétahajók húznak el előttem, a reflektoraik a szemembe világítanak, így megsértik személyes szabadságomat, (persze) nem engem világítanak, hanem a parton az épületeket, miket a sétahajóznak látni kell, és megeszek egy konzervet, immár a harmadikat készletemből. Följebb sétálok, egy híd alatt szálláshelyet látok szállóvendégekkel, visszafelé megkérdezem, akad-e hely számomra, és persze. Van itt még egy nagy kutya, egy fekete macska pórázon, és egy fehér kölkkutya. Úgy nézem, ezek állandóbb lakosok itt, mint én leszek, elmegyek telefonálni, a zsákom otthagynom, és ezért végig aggódom. A hívott számon nincs már hely, visszamegyek, és bevacolom magam a hálózásakomba. Magamhoz ölelem a Jeszenyin-kötetemet, benne a fényképeddel (bizony, elhoztam), majd vigyáz rám az éjjel. Nézem a folyót, hát itt vagyok. Szervusz, Párizs.

Szerda, július 29.

Reggel, ó milyen friss egy reggel, mint a rendőrök, akik keltenek, egy szó sem jön a számra, útlevel, és baj nincs, hálótársaimmal elviccelnek, aztán ennyiben maradunk.

Megköszönöm a szállást, és elindulok, a járdaszegélyek mellett víz folyik erős sodrással, lemossa a szemetet, fényes és inkább világos minden, a reggel zajai és a nyelv, mely befurakszik e zajok közé, mintha mindegyikük egy madárka lenne, a csivitelésük minden, a zajok és zörejek által üresen hagyott helyet betölt. Telefonálok, szorgalmam nem marad jutalom és eredmény nélkül, pedig erősen sejtém, hogy nem lesz a vonal másik végén senki, de M. otthon van, és indulok hozzá, ez megoldja mindenféle problémámat; megvan az első metrójegyem, tudod, ez olyan sznob buli, megőrizni a párisi metrójegyet, én egyébként is megtenném. Jó ez a metró, de mitől jó, ugyanolyan, mint a többi, csak reggel van, és valahová megyek veled, nagyon ügyesen nyitom ki az ajtót, mintha gyakorlott itteni metrózó lennék, és az utcában, ahová megyek, megkérdezem, hol [*van*] ez és ez az utca, hát itten, benne vagy, öcsém. Egy fáradt, most ébredt Márk, épp a boltból jön, meg K. László barátom, tudod, ő játszott az Óriáscsecsemőben, és veled laktam Vácott a kollégiumban. Sajna máma már megy haza, de hát most itt Éden van egy ideig. És dohányszunk, és beszéllek, jönnek ki a fejemből, meg lentebbről, az élmények, persze csak nekem olyan fontos ez az egész, ők tán unják, de most lemegyünk egy – beülősbe és söröket iszunk, jó drága, de ez a végén derül csak ki, és megint érzem, hogy itt vagyok, otthon vagyok, így tán még sehol nem éreztem ezt, ilyen helyen persze. Arab-néger-fr. koktélnegyed, meg kínai meg vietnámi, sejteted, jó színes és mozgó meg kiabálós, meg négerkisgyerekek az utcán fürtkében, megiszunk sok sert, és mesélünk, réglátott emberek vagyunk egymásnak, már csak 100 fr.-om van, de hazafelé veszünk rajta bort, és lassan indulok, mert ők még beszélni akarnak egymással. De az a terasz! Laci augusztustól a szegedi színházban dolgozik, na, egy ember, amilyen még Szegeden nem volt a környezetemben. Hagyott itt nekem arcfriessítő keszkenőt és napszemüveget és körömvágószerszámot. Aztán kakálok és megjönnek Feriék, mert csak arról a helyről mentek el (Juditra fenték a fogukat az ottani legények), s most szállodában laknak, innen kétszáz méterre. Fürdőzöm, s frissen elbúcsúzom komámtól, és megyünk árulni, hát, a Montmartre-ra. Be vagyok egy kissé csípve.

Beülünk egy beülősbe, mert hát van beszélőnivalónk, és meg is szomjaztunk, és veszünk egy liter bort, aminek csak a felét tudjuk meginni, mert mehetnéünk van, és a maradékot elvisszük a dzsinnesüvegemben.

Ó, kellemes helyek, jó beszélni velük – bennszülöttekkel –, mindent megérttek és viszont; éhesek lettünk, sajtot, parizert (mert hát; stílesen. sic!) és kagylót veszünk, s piknikelünk a Sacré Coeur tövében, és persze el is álmosodunk, de munka van, s a pénzkeresés délutánja. – Ezt fölolvadni volna jó neked, meggazdagítani a szavaimmal, hallgatod, bort iszunk közben, azután kimerülten reájönni, nem is olyan nagy dolog ez az én utam. Ha akarja, megteesszük, s ha én is akarom. „Majd.” –

Egy szökőkút, a kétes szépségű templom előtt, sok boxos árulja itt a cuccait + 3 kelet-európai. Basznak tőlünk venni. Merítgetem a csicsergőket a szökőkút vizébe, mindhiába, okarinán fúvok csodás, ősi, fájdalmas dallamokat (azon az elbaszott öt hangon), sebaj, legalább látványosság vagyunk, ahogyan a néger-arab ellentét is, az előbbieket korbácshoz nyúlnak (lásd: Indiana Jones), a lényegét ám nem látjuk, mert másutt történik. Aztán békülés és békítés, hisz mindkettjüknek el kell férnie e szűkre szabott piacon. Fölmegyünk a templomhoz, s lám,

4 okarina gazdára lel. Mindjárt javul kedvünk, s Ferenc 2 üveg borral ezt állandósítja. Kurva japán kövér kölök! Befogja a fülét, amikor beléfúvok valamelyik szerszámba! Aztán belémegyünk a tömegbe Ferencsel, tán ott jobb, persze, orunkba csap egy darab könnygáz, egy arabot rugdal s bilincsel meg egy szivil ruhás fiatalember, s aztán elviszi. (Tóvajkodhatott a szerencsétlen, nem igazán sikerrel.) Különben nagyon barátságos a többi árus, együtt nevetünk sikertelenségünkön. Van, ki papírgalambot röptet (eladásra), s én fúvom hozzá a madár hangját. Aztán tízpercenként rendőrautók, a négerek spriccelnek szét, mintha zápor jönne; mi nyugodtan elpakolunk, egyet-egyét továbbra is fúvunk, Judit elmegy a zsákkal, ha baj van. És így be is sötétedett. Kontaktlehetőség brit leánnyal, de túl buta. Kontakt Murád nevű berber fiúval, másféle. Barátságos szemé van, elhívjuk inni. Jó, mert nem iszik alkoholt.

Aztán beszél nekünk a berberekről, hallgatjuk, egy kávéház valahol, csomagjainkban palackos borok. Kimegyünk az utcára (St. Denis), inkább sugárútra, s jönnek hozzánk arabok. A berber nem szereti őket, s odébbáll. Ellenség vannak ők egymással. Persze, minden följön, az egyik algériai meghív Algériába, barátját Mo.-n megverték a szkinek, magyarázom, nincs fajgyűlölet, kevesen vannak, s kevesek. [a lap szélén, függőlegesen:] (Spandau) Aztán elindulunk haza, úgy három óra lehet, Ferencsel végigdaloljuk a Bld. Magentát, Addobták a szart a kerítésen, Jó' bebaszott nekünk a szentkuthy búcsú, Lészarom a lovam, egyebek, zengj tőlük, Páris, vad pusztai népektől, igen jól érezzük magunkat, ejaculatio 4. (vagy inkább 5.) → Nem, 4. Szállodához érve Feri fölmászik az emeletre kívülről, mert zárják azt 3-kor, nagy nehezen bejutunk, á, majdnem elfeledtem, megettem a 299.-ik faszírtomat, itten! (10 fr. volt, bazmeg. Még mindig több pénzem van, mint délben.) És hosszú, mély, italos alvás következik mostan. – Be nagyok ezek a gyufák, miket az imént vettem, nagy dobozba be se férnek. Percek múlva megyek árulni s pénzt szerezni létemhez. Ma megint álmodtam veled. Íme, elmesélem. Jössz, találkozunk, együtt kell valahová mennünk. Másfelé indulok, te szaladni kezdesz, versenyt futunk, ki ér oda előbb. Rajtad rövid szoknya van, a hajad kiengedve. Buszra szálllok, – kereslek; nem találkozunk. Tán hazamentél. Meguntad a játékot. –

Csütörtök, július 30.

[Középen női fej sziluettje, körbeírva a szöveggel, illetve a rajzon belül is szöveg. Szöveg a rajzban:]

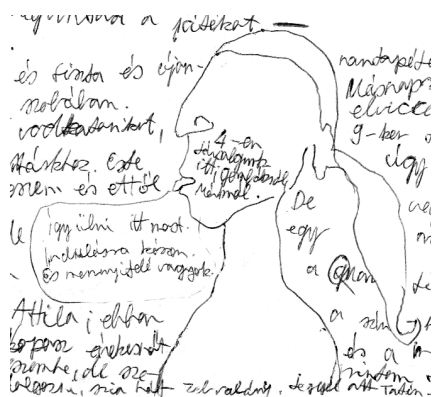
4-en társalgunk itt; gombákról, Márknál.

[Szóbbuborék a rajz szájából, benne szöveg:]

Így ülni itt most.

Indulásra készen.

És mennyifelé vagyok.

[A főszöveg végigfut a rajz két oldalán, a bekezdés a lap aljáig tart:]

Ébredni lepusztult és tiszta és újonnantapétázott, csótányfutottafalú szállodai szobában. Másnapra sört inni, gintonikot, a faszt, vodkatonikot, elviccelni a tegnapot. Aztán haza Márkhoz. Este 9-kor találka a N. D. előtt, addig eszem, és ettől úgy elálmosodom, hogy el is alszom. De végre elindulunk, én aztán egyedül, de egy magyar fiú megmutogatja nekem a Quartier Latin-t. Hol lakott József Attila; ebben a színházban 38. éve játsszák a Kopasz énekesnőt és a másikat, aminek a címe nem jut eszembe, de szerintem te sem ismered. – Slussz, most indulok dolgozni, szia hát, zebra lány. Legyéll itt Tatán. Úgysem.

Ez már jó sok, nem? Cigim elszívom, mert annak módja s rendje van, aztán tényleg. Fogmosás és indulás. Kívánj jó szerencsét és sikert. Szia, Anik, búcsúzom egy időre. –

Ez a napom nem sikerült túl jól, a kézírásból is láthatod. És nagyot bukok ezen az áruláson; már a fele cucc összetört vagy ellopták. Szikkadtnak 43 fr-nal tartozom, de csak az eladottak után, ebből is csak 21 fr. van meg. Azt hiszem, ki kell mennem Bécsbe árulni, hogy meg tudjam adni neki a pénzét.

[Baloldalt, bekeretezve rajz, fölöt-
te szöveg:]

Szaró halad alszik. Bizony.

[Szöveg a rajzban, a kövön:]

KŐ, MIN TÁMASZTJA A CSÖRÉT.

[Lejjebb, a lap közepén:]

„Hát, csak azért.

Nem én tudom az okát.”

/Farkas Bálint

költő, XIX. szd./

[Vízszintes vonal, alatta ismét folyó szöveg:]

Szóval még csütörtök és este, amit a múltkor félbehagytam. Elindulunk este 9-kor megnézni a Diadalívet, szép lassan megyünk, piknikelők a Szajna-parton, pokróc, ételek és veresbor, egyszer ilyet is tenni kell majd. Leülünk a Louvre udvarán, az üvegpiramis, a franciao. ép. stílusok kibogozhatatlanságáról beszélünk – bár nem értünk hozzá. Bort iszunk, igen kellemes hangulatban járjuk a helyet; a Tuileriák kertjében pedig fölülünk az óriáskerékre, nagyon gyors és magas, kiáltozunk, és a fények a magasból (ejac. 5.), félelmetes és izgató a mozgás, a sötét, a magas, a fények, az emelkedés és zuhanás. Pl. de la Concorde, fordítgatom a feliratokat, Champs-Élysées, a végén a Diadalív. Nem nagy szám, nem annyira, mint várnád; csak egy jámbor turistaséta az egész este.

Sietni kell vissza, a hotelzárás miatt, ez kicsit elrontja a végét. A hotel zárva, én telefonálok, hogy nyissák ki. Az első éjszakám Márknál, és másnap, péntek, [át-húzva: aug] július, mindig eltévesztem, 31., már egyedül indulok útnak. Levelet írnék neked, de akarok egy üveg bort venni hozzá, hogy leüljek vhová, s bolt után járva eljutok a kurvanegyedbe, hát, más, mint az A.-i. Nem oly kedélyes, de nem is nagyipari (kis-nagyipari), mint ott. Öreg és csúnya, szőke nők mosolygatnak rám, sovány, paszuly kurvák villanyoszlopnak támaszkodva, oldalukon horpadtarcú stricijük, az arc még jobban behorpad, ha cigarettájukba szívznak. Közel a Montmartre-hoz, fehér ember alig, néger, arabok, az egyik lelejmol 1 fr-ra, látod, kár, hogy nem koldusnak adtam inkább, egy másik cigipapírt kér, és elvesz vagy huszat. Moulin Rouge, Pigalle, ez már olyan, mint A, turistabuszok, élő sóra invitáló emberek, nincs pénzem, de, olcsó, 5 fr.-om van, ahá, lengyel, nem, magyar, de, ugyanaz. Végre találok egy boltot, veszek egy üveg bort, és leülök egy parkba egy templom elé, La Trinité, és ott kezdek neki a füzetnek, ami már nincsen. Barokk templom, előtte, a talpából szökőkút, előtte félkörkert, abban én. Jön egy arab, ça va?, oui, néz, elmegy, a faszt, bemászik a parkba (ezeket a kisebbeket este bezárják. 01 óra lehet). Mellém ül, q'est-ce que tu fais, levelet írok, akarsz faire la sex; non, non. Elmegy hálistennek; jön a következő, marokkói ügyvédhallgató (?), panaszkodik, nincs pénze, van-e kajám, nincs, igyál bort, nem talál munkát, holnap hazamegy. Jön egy srác, pisztolyt kínál megvételre, igazán szükségem van rá, főleg pénzem. Szid nagyon valakit a marokkóinak, aztán a nagyapjáról mesél, aki szicíliai volt, és fültől fülig vágta el a torkát. Kutyasétáltató fiú, kis, fehér kölkökgyuta, gurul a fűvön. – Örömgnyed: több bája van – jó-rossz bája, mint az A-inak. Sötét utcák, rossz arcok, kemény fiúk. Itt a piros és más játékok. Kapualjakban és sarkokon a nők. – Végül haza, nagy kerülővel. Szt. Lajos sziget – és igen, érzem ezt a várost, és befogad, ha gondolkodom és messze járok, békén hagy – hogy mire elszomorodom, megvigasztalhasson. Csönd, ülök a járdaszegélyen, épp rád gondolok, cigarettát sodrok, és hallom a zajtalan zajokat, az utcai lámpák fényudvarai, dobosok az egyik híd alatt, az előbb találtam egy sört, próba-szerencse – tudod, biztos belehugyoztak – de nem, igen finom belga sör, ez a város is fönnmarad hajnalig, mint A., de nem oly harsányan. Csöndben, látod, itt is egy csoportka, és odébb néhány ember, ülnek a rakparton, karjuk a térdükön, beszélnek egymáshoz, fontosat, a testtartásból így látom, és megvilágítja egyikük zöld trikóját a gömbfényudvar – hát így mentem én haza, sűrűn megállva, hogy minél több jusson belém az estéből, a melegből, mindenből itt. [Ma egy éve + 1 hete indultunk Hollandiába. Itt van egy szökőkút az üvegpiramishoz, nem túl mély, de bele lehet varacsokolni. Meg akkor arra gondoltam, minek írsz neki? Mindened oda akarod adni, szegény ember, a gazdagnak, az utolsó könyvecskédet vagy teáscsészédet is? Vagy szegény lesz nemsokára? Tudod előre? Sajnálod hát?]

És most aug. 1. szombat: szokásos késői kelés, borok, étkezés, oly bő, rákpüré, Mo-i konzerv, jó, porózus, zsíros itteni sajt, szardellapaszta, paradicsom, valami fűszeres vaj, chilli, ez egy fölvtágtott baguette-ben, oly jóllaktam, hogy eltikkadtam, de nem hagyom magam, 7 óra felé elindulok a Ctr. P.-felé, és útközben mindenkitől megkérdezem, merre kell menni, azért csak, hogy a mosolyomért

ugyanazt kapjam, milyen jó, mindig így történik! [A jobb margón függőlegesen:] Ma egy éve indultunk vissza! Egy köszönés egy szomorú arab kocsmárosnak, ki vendéglője ajtajában horgasztja a fejét, és olyan kedves bonjourt kapsz vissza, hogy → (Ejac. 6.) → (nem olyan nagy azért.) Megszólitok rabbit, beszélgetek vele, betérek egy képtárba, kérdezem, szerb? vagy tán bolgár? Rideg válasz, zsidó képtár. Sok Chagall-utánérzés és pár jó kép. Hát persze, hogy zsidó. Láthattam volna, de csak az ortodoxiát láttam. Hülye spicces Balázs. Odaérek, két néger lány mellé lepakolok, és igen jó kedvem van, mindenki barátságos, a sok árus egyből megkedvelt, az egyik ad egy napszemüveget, vagyis azt árul, és választhatok; adok néki ajándékba egy okarinát, mert azt kér. Füttyögök, mint a bolond, egész este 1 csicsergőt vesznek, azt is áron alul, de olyan hangulat itten, hogy nem is érdekel. Valaki zenél, kiugrom áruim mögül, s táncra perdülök, hamarost csatlakoznak hozzám a környékbeli árusok és mások, előkerül egy furulya, s magyar népdalokat játszom rajta, bele kicsi jazz, ó, hogy tetszik nekik, taps, pedig hát nem tudok én ezen a hangszeren játszani. És gyűlnek a népek, hollandok, németek, osztrákok, olaszok, arabok, boxosok [Ejac. 7!] És kontakt egy német lánnyal, elmegyünk bort venni, mesélek neki a horvát gárdistáról, persze bort nem találunk, de hoz más, két kedves vorarlbergi, párocska, közben ellopják a hátizsákomat, s én sírva fakadok [hittem, benne a Jeszenyin-kötet a fényképpel, az erszény; de nem, hálstennek]. De nagy a gyász a zsák miatt. Hát tudod, tudhatod. Vigasztalnak, nagyon kedvesek; arrébb megyek, és elalszom valahol. Hajnalban pedig haza, és fáj most a zsák – de ilyen estém azért régen volt. És másnap, vasárnap, aug. 2., sok pénzt költök: sajtra és dohányra, mert az sincs meg. Á, a papír drága itt nagyon! Aztán este ismét ugyanoda, s most két csicsergő, ismét áron alul: 30 helyett 20 fr-ért. És hasonló, mint tegnap, új emberek, csak megismerjem őket; mert a setétben egy arab/néger mint a másik. Éjjel hazafelé eszem egy jó arab-török kajaszt, meg belevaracskolok a számmal a sajtomba is. No, Anik, tanulmányid szakítsad meg, s figyelj a hétfőre, mely kevésbé mozgalmas, mint az előző két nap, földi javakban viszont annál jobban dúsolkodik.

hétfő, aug. 3.

Már közelíték a mai naphoz – ez már augusztus 6., amikor ezt írom, kora délután, s indulok, ismét megpróbálkozom a jólét közelébe jutni. – És ami e napon történt, hát hallgasd meg. Tán érdeklí szömvéges leánt. ♡. Semmi igazán, végig otthon, írok neked, beszélgetek Márkkal, bort iszunk, aztán lemegyünk egy kínai boltba, te, hogy ott mi minden! Kalmár, polip, tintahal, hatalmas rákok, kagylók, ezerféle hal – képzelheti Anikó. Aztán főztünk levest, benne minden, csak azt nem tudom, mi, tészta, rákolló, babrizsgombóc, hússal töltött, vagy káposzta, vagy valami más, tán tészta ez is; erősen jóllakunk, + az én pácolt halam meg valami feketekagyló, aztán elalszom, és vége is így a napnak.

kedd, aug. 4.

Na, ezen a napon aztán piszkos módon berúgok, úgyhogy megvethetsz erősen, bár nem kell. Tegnapról maradt egy csomó bor, nekiállok írni és a bornak. (Az a lap, a rajzokkal.) Hosszú beszélgetés Márkkal, aztán megjön egy erdélyi magyar lány, aztán a barátja, vidám társalgás, s a végén nem emlékszem rá, hogy men-

tem ki árulni. Meg hát nem is nagyon ettem én még máma, akkor. Persze nem adtam el semmit, szétapostam véletlenül egy okarinát, vidám társaság, eléneklem és lefordítom nekik a Jó' bebaszott nekünk, siker, és buli, borok, kis haska, hangulatunk a magasba hág. Megint hollandok, olaszok, egy lengyel lány, velesok beszéd, megbeszélmi mindent, ami lengyel és lengyel-magyar, elpanaszolja, hogy szerelmes ebbe a fekete fiúba, de az nem szereti őt, igen, látom, egy holland lányt fabrikál saját maga felé. Aztán – úgy három körül – buszra szállunk, a sofőr bérleteket kér, micsoda képtelen dolog, elmegyünk egy térre, nagy szoborcsoport, nagytestű, nagykeblű, háromméteres nőekkel, Place de la Nation, inkább elfordulok. Aztán gyalog arra, merre lakunk; útközben piknikelünk, és ez abból áll, hogy leülünk – már csak 2 holland lány – megkaphatóak lennének, de fáradt vagyok és olyan szép ez így, békében – 2 fiú ugyanonnan, a lengyel leán meg én – egy metrószellőzőre az utcán, mert onnan meleg jön föl, gyertyát gyújtunk és kekszet – a hollandokét – eszünk meg dohányzunk. Útközben hasznos tartozékokat: két papírhengert, 2 m-esek → ez a teleszkóp, dobozokat, fakosarat szedek össze, s a társaságnak kell most cipelnie. Én magamra húzok vmi útépitőruhát, erősen mocskos, a szemétből szedtem ki, egy övvel körbetekerem magam, és hivatalos személy vagyok. Mindenféle emberek odajönnek, egy időre csatlakoznak a piknikhez, aztán lemegyünk a metróba; nagyon kedves a személyzetember, ülünk oda be, a székekre, ne a lépcsőre, hideg az, még húsz perc múlva jön csak az első metró, jegyünk persze nincs; aztán hosszú metróutak, én a lengyel lánnyal az Eiffel-toronymnál kötök ki; kiderül, ott alszanak a barátai, és tényleg, egy kupac ember a torony alatt – ami nem is olyan nagy –, a rendőrök költögtetik őket, de nagyon kedvesen. Még Szegedről is láttam egy bölcsész faszit, de nem volt kedvem odamenni hozzá. És most egy új nap:

mert ez már szerda, augusztus 5., és én keresek valami padot, ahol kialszom magam, mert igen messze vagyok most Márkéktől. 2-szer ébreszt föl különböző padokon a locsoló, amivel a füvet égetik ki délelőtt, aztán egy harmadikon alszom délig v. egyig. Ez a Mars-mező. Reggel – reggel! Ébredés után fáj a torkom, köhögök, és kurva meleg van. Csinálok egy szép túrát az árushelyemig. Az ez vót: hidakon által s vissza, körbenéztem az Eiffel-torony alját előbb. Hotel des Invalides, régi, böhmö ágyúk, hidegek és kemények. Napóleon sírja, de belépős, passz. Kiteszem a napra, az éri a testemet, ingem levetem. Állandóan szomjas vagyok, és a hidakról eszembe jut Amszterdam. Néha találok egy cigarettát, épet; Sz.-part, a könyvárusok. De jó lenne képeslapot lopni – egyedül vagyok. Most rossz így. P. de R. Ó, ide el kell jönnöm még, itt fogok neked írni. Lábamat megáztatam a szökőkútban, aztán a nap elé bocsátom. Mezítláb megyek tovább. Arrébb, egy időse ember füttyög, és feltartott kezére, kinyújtott ujjaira verebek szállnak, három, nyolc, egy, kettő, eteti őket. Jó nézni az emberek arcát itt körben: szép és tiszta mosoly van rajta. Munka: 1 okarina és unalom; hamar hazamegyek aludni.

És a tegnapi nap, csütörtök, hatodika. A kezdés a szokásos, hamar talpon, de az írás lassan megy, épp 5 óra, mire kiérek. 1 okarina, húszért, Márknak tartozom már 17 fr.-nal; ismét kedély, ugyanazon emberek, két civil rendőrrel, basszák szájba az anyjukat, elpakoltatnak, de előtte: összetörjük [a cserepeket]? Á, hagyjuk. Egy darabig nem árulok, aztán csak fúvóm, fúvóm, de hiába, erős razzia

van, végignézik a lefolyókat, kukákat, embereket visznek el – haska –, és egy félvietnámi-félfrancia fiú örömmel újságolja, honfitársaimat talált – persze lengyelek, kis korcs kutyával – Perla a neve –, jó faszik, egy lány, nagy B. Sr. orrú, igazán kedves és nekem való társaság. Ismét rendőrök, ez a kicsi kutya úgy ugatja a rendőr-kutyást /ném. juhász/, hogy becsületére válik, és közszimpátiát vált ki. Rendőrök megszegyenülten távoznak, majd nagy erővel térnek vissza, és kiűrik a C. P. előtti teret. A népek erősen utálják és erősen nevetik őket; ők tehetetlenek. Szabad emberek vagyunk, érzik ők is, nem tesznek semmit, néhányuk még wiccell is. Hiába, antipátia. Mondják barátink, fasiszták, áhá, nem ismeritek ti még a rendőröket K.-Európából! Távozzunk, s utcán muzsikáláshoz fogunk: furugya, harmonika, okarina. Legtöbben a kutyát simogatják, s a kávéházakban inkább pénzt adnak, távozzunk, azért. Pl. de la St. Michelle: itt hatásosabb, zavartatják a rendőrök a népet /zenész népet/ itt is, beljebb megyünk, s a kakofóniáért még 8 fr.-t is kapunk. Na, utcai zenész lett vót vőlegényedből.

Hazamegyek, hát ismét, jó este után, s kukából félpizzákat eszem. Á, meg be is szíttam, három slukkból ám! Volt nevetés és mosoly, mind az én, mind a mások arcán. És nem találtam kövér tárcát.

Péntek, augusztus 7.

Egy kis park, az árnyékban. Az előbb ideült egy öreg hölgy, eltársalogtunk kedvesen, panaszkodott a melegre, és amikor beszédemből rájött, hogy nem vagyok francia, nagyon örült a ténynek, hogy magyar vagyok; az első, akivel eddig beszélt. Láttam egy piacot, gyümölcsök és halak és nagy, élő rákok, osztrigák, csigák, ismert képek, és el is jövök, nem fájdítom a szívem; nem jó ezt egyedül járni most. Visszaült a hölgy, keresztretjvényt fejt, néha váltunk néhány szót. 86 éves, szeret az óceánhoz járni, Bretagne-ba, fiatalkorában sokat kerekedett is ott. A nővére 92 éves. Bosszankodik, hogy elfoglalták a törzspadját. Kaptam tőle egy finom csomag cukrot. Most elmesélem az álmaimat. Egy csomó rólad szól. Rövid leszek, biztos unod már. Mint az egész. Bár nem tudom; hiányzol nagyon. Nem tudom, mennyire én neked. Még szörnyű ez a betegség – vagy öröm? –, gyógyítja az ittlét, a bor, a vágy: félek hazamenni Szegedre. Találkozom veled úgylis – hidegség vagy gyengeség, hiába úgylis; vége, az egész reményes világnak és a fényeknek, miknek értelmük van. És lám, akkor az álmokat, melyek jelenlétéd s nélküle által mindig fölköltenek.

Egy álom arról, hogy épp csak ott vagy, valahová tán hívtalak, megmutatni valamit, tán más; a hajad a füled előtt és copfban, nagyon türelmetlen vagy, arcodon unottság, rosszkedv. Sietsz, el is mész, ott is hagyasz. A másik arról, hogy egy gyűrűt adsz nekem, szépet, vékony, kétféle fémből van, és te húzod az ujjamra. Egy másik, hogy süteményt veszek neked, örülsz, kicsi gyerek, a villa élével vágod, és eszed. Egy cukrászdában mindez. A következő szerelmi; szeretkezünk, de másképp, te teszed, tudod, és csodálkozom és szólok is neked, ne oly gyorsan, hát nem így szoktad, lelassulsz. Aztán nem tudom mi, mintha egy hegyoldalba, közelbe vágytam volna ezt, de te már villamosra szálltál, velem együtt, hogy hazamész, akarom, hogy velem gyere, aztán eszembe jut, egyedül vagy a szobádban. Találkozol M. K.-val, de ő nem jön velünk. Aztán MK-vá változol.

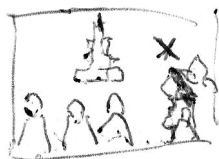
Este árulok ismét, eladok egy okarinát, örömben a tegnapi lengyel fiúval elmegyek bort venni. Mire visszaérek, a barátnője eladott még 3 okarinát. Öröm, eső, magyarok, New York-i fiú, zsidó vagy? Nem, ír. Ó, ír! Erre is üveg bontódik, az övé. Egy magyarral elmegyek bort venni, a város másik végébe, ugrálunk a metróra be s ki, míg egy sem marad belőle. Vissza gyalog, útközben – bor mellé – végiglejmoljuk az utat cigarettáért. Készségesek. Részeg néger nyomozó, igen barátságos. Mire visszaérünk, senki, cuccunk sehol. + 5 csicsergő –. És találtam valamit az éjjel. Csak elveszett.

Vasárnap, aug. 9.

Le Havre, egy bérház negyedik emeletén, valamikor délelőtt. Erősen lepusztult lakás, leszaggatott tapéta, deszkapadló, matrac, tévé, létra, alvó kopasz néger srác, ő hozott stoppal idáig Rouentől. Indulni kéne a tengerpartra, de hát alszik, nekem meg már mehetnékem van, a wc el van dugulva, teli valamivel, nem nézem közelebből meg. Valamikor jobb napokat látott ez a lakás; mint ahogyan én is.

Nagyon jó utam volt, elég simán jöttem, bár már éjszaka volt. Úgy kezdődött, hogy tegnap, szombaton Márk vhová indult, én meg akkor, gondoltam, megnézem az óceánt. Elmentünk egy lányhoz, jött még kettő, sört ittunk és szívtunk, közben kitalálták, hogyan jutok ki stoppolni; egyiküknek születésnapja volt – a néger gyereknek ma van –, még Dieppe táblát is írtak nekem. 8 felé állhattam ki, ha látnád azt a szar helyet, értenéd, Anik, miért gondoltam, hogy én ma már Párisban maradok. Még jó, hogy volt nálam bor, így a reménytelenség (1 óra) várakozássá csitult, az pedig eredménnyé: fiatal, csinos lány (a vállán tetoválás), Versailles-ig elvitt, ahol azonban én balfaszkodtam, és így egészen rám sötétedett, mire a jó útra kiálltam. Lehetett vagy fél 11. Már úgy volt, ott alszom, de végül megállt egy kék Citroën – tudod, a kacska, amilyen neked is lesz –, és föl vitt egy fizetőhelyig, és nagyon jó út volt, ismét, hogy tudtam beszélni, megértettük egymást, és nagyon vegyes dolgokról, és magas szinten beszélünk. Persze, déli háború, Mo., meg a cigányokról, ott és itthon stb. Kezdett már a bor is hatni, és lelkesített, hogy haladok. Eztán egy öt perc várakozás, és máris Rouenig utazom egy vietnámi fickóval, és itt megint lehet dohányozni. Nem szeretek, tudod, túlságosan beszélgetni stopp közben, de ez most nagyon jólesik. Emlékszel még a horvát gárdistára? Na, ő meg a dél-vietnami hadseregben volt kommandós, a vietkongok ellen harcolt. Pedig sokkal fiatalabbnak néz ki, tegezem is. R.-ban van egy étterme, mondom neki, majd benézek egyszer. Beszélgetünk a háborúról, kommunizmusról /erősen gyűlöli/, mondja, hogy szegényli, de sokszor élvezte, mikor ölt. Macskás eset itt is, úgy látszik, kedvelt figura az ilyen mulatságokon. Elég szimpatikus ember, olyan, aki szó nélkül hordja a terheit, teljesen európai, csak a szomorúsága lehet otthon. Beugrik a feleségéért – nála fiatalabb fr. nő –, Kimroi az étterem neve. Kivittek az útig, ott elszívtam egy cigit, gondoltam egyet rád, mennyi mindent viszek haza a fejemben, de sokat, hangulatokat és gondolatokat, abban a pillanatban fontosakat, elfelejtem – vagy mélyre kerülnek. Megint szabad vagyok, és kíváncsi, mi történik velem. Talán egy kis boldogság, [Ej. 7.]. Lehet, nem is megyek Olaszországba, hanem maradok, míg kedvem van; nagy köröket teszek ez országban.

És még el sem tudtam szívni, máris megáll egy autó, a fent említett fekete gyerek, Le Havre-ba megy, hív, aludjak nála, reggel onnan megyek tovább, elvisz az útig, rövid idő alatt beleegyezem, aggályaim most kikapcsolva. Mennyire rosszabbodik észak felé az emberek kiejtése! Vagy inkább: egy francia tán jobban, mint egy vietnámi, és ő szebben, mint egy fekete. Alig értem, mit mond, azért elbeszélgetünk mindenféléről, akar nekem kaját venni, de már zárva minden. Mint a bolond, úgy vezet, nagyon csúnyán, de ügyesen, és megy, mint babvásárló a piacra. Isszuk a bort, kívül kibaszott [Ej 7.] [sic!] nagy vihar, jól megvilágítják az utat a villámok; majdnem folyamatosan. Nem tudom hova tenni a srácot, de hát majd látjuk. Először valami haverjához megyünk föl, az kihoz nekem egy fél baguettet valami pástétómmal (májkrém), bent kiabál az anyja, továbbindulunk, de először ledúrja a járdaszegélyen a kipufogót, úgy hajlítjuk vissza dupla erővel. Újabb vizit, végre megérkezünk az előbb leírt lakásba, ahol már ketten vannak; fiú és lány, ők távoznak. Tévét nézünk, de az rossz, így végül hajnal felé elnyom az álom. – Megint egy álom: egy fényképet nézegetek:

Prága, Óváros tér. Tavalyi utatok, rajta az egész slepped, NA. és Z. kivételével (Béres, Józsika, Narancs stb.), Filosz a földön fekszik, feje alatt hálósák, te X-el jelölve, a hajad ismét kibontva, narancssárga ing rajtad, ahogy előredőlsz, két gomb között kilátszik a melled, nézném, de mozogsz, s el-eltakarják előlem mások; mozgókép egy képeslapon. Aztán reggel kiflivel és forró cukros tejjel (ajjé) ébreszt, hát nem kedves, a házigazdám, ja, este még ittunk sört. Aztán várom, hogy fölébredjen, mit csinálok ilyenkor, hogy jó kedvem legyen; rád gondolok és öklendezek. Kint sirályok visonganak, borult az ég. Kicsit kedvetlen minden, megiszom egy sört, és közben Fécamp-táblát rajzolok a stopphoz. Fölébred végre, azt mondja, elvezet az útra. Na, legalább jó hír, meg egy sör, amit fölbont nekem. Aztán pakolászik, mutat valamit, ismerem-e. Hasis, mondom, de ilyen fehérét még nem láttam. Mert nem is az, látom már, amikor késpengéről szippant belőle, meg érzem is, amikor én is ugyanezt teszem. Kokain, Anikó, életem első keménydrogos élménye. De jó is ez, ahogy a filmekben: az egyik orrlukad befogod, a másikon fölszippantod. Kissé savanykás, de nem nagyon érzed. Cigit sodrok, abba is szór, na, Balázs, ez jókora adag neked! Aztán szép lassan jönnek a dolgok. Izzadni kezdek, remeg a kezem, majd eláll. Még jobban izzadok, és most a testemen, az egészen átfut egy láthatatlan remegés, csak én érzem, de tudom, hogy mindenem remeg, rezonál, nagyon kellemes különben, és már szédülök is, folyik rólam a víz, hátradőlök egy fotelban, csodálkozom és figyelem és élvezem a történéseket. Említettem, kedvem nem volt oly tökéletes, milyenre vágytam volna, ám ez meghozta az esőt. Kapuk, nagy kapuk nyíltak, áradtak bennem a mondatok és a szövegek, nem volt, akinek elmondjam őket. Ha behunyom a szemem, jönnek képek, egész filmek, mégsem hallucinálok. Földob, de magamban élvezem az új ablakon keresztül látott világot. Egészen új és más dol-

gok jutnak eszembe, mindenről, mint eddig. Egy apró baj van csak, hogy néha hányingerem van, kétszer hányok is, de kedvem nem befolyásolja; gondolom, az első élménytől van. Lelassult minden, újra szippantunk, és tejet iszunk. Jean-Marc fecskendőket vesz elő, mondom, én nem, de nem is nekem szánja. Elszorítom a karját, belövi magának, heroin, előtte a szertartásszerű előkészületek, oldás, korábban melegítés; a fecsiben maradt H-s vért a szájába spricceli. Bágyadok, a szemem csukva, és nézem a filmet. Elindulunk a partra; na, ez igazán már. Óceán, zöld, szürke, színes kövek, ki mitől, moszatszín- és algától függően. Kavicsokat és kagylókat gyűjtök, üldögélek, képek, kövek, tenger. Banánt eszem, és sört iszom, gyorsan ki is hányom. Nem tudom, egy, két vagy három óra lehet, mire hazaérünk, még mindig dülöngélek, állandóan viszket az orrom, jó vakargatni, és leülök, ismét a mozi. A végén el is szundítok, mert mire fölébredek – persze fölébredek öt-tíz percenként kb. –, hogy most már tudok valamit kezdeni, írni vagy elmenni valahová, már 8 óra. J.-M. keresi a hitelkártyáját, lehet, hogy egy cigisdobozzal együtt kidobta; megyek, megnézem a szemetest, ez a mellettünk levő üres lakás kandallóját jelenti, turkállok, bazmeg, ebben a dobozban szar van, meg vécépapír, bele is nyúltam, ez a fiú dobozba szarik, aztán ide áthordja. Olyan literes üdítődobozok. De mindegy, most más az állapot. Különben nagyon rendes emberke, vett egy doboz cigit – nekem külön, ajándékozott egy öngyújtót, és még halld. Jön két barátja, elmennek; na, most kezd szarabb lenni, a gondolatok megint. Tévét nézek, jó, mert sokat értek, és sokat kell bajlódni az antennával. Így nem nehezedik rám a sötétülő lakás. Később hányok még egyet, aztán megint kellemes szédülés, szemleragadás. Csak dohányozni és narancslevet inni nem kell, attól hánytam. Megjön J.-M., egy óra lehet – persze, hát írtam közben neked is –, hoz kaját, de jó faszi, barackot, pogácsát, sültkrumplit és vmi portugál kolbászt. Romy Sn.-film van a tévében, berak valami zenét, és nézzük a mozgóképet. Aztán megint szippantunk, kisebb dózis, mint délelőtt, de jó helye van. És rosszul se vagyok már tőle, és enni is tudok. Ad egy darab haskát; aztán egy kevés K-t; /ezeket tán hazaviszem. És rád gondoltam;/ meg 100 fr.-t, na, hát elfogadtam nagy nehezen; aztán beszéltem neki a mákteáról, hogyan készül az ópium /mintha tudnám/, kíváncsi volt erősen; aztán ő beszélt valamit, azt nem értettem. Meg adott egy öltönyt is. Most 4 óra lehet; mellettem bohócforma lámpa, a gyertyaélgője mintha a fasza lenne, az öléből áll ki (nem szándékosan). Egy matrac, hálósák, lámpa. Zsalugáter az ablakon, kint a sirályrikácsolás. Előttem áll a hat harcos emberkém; ma találtam őket a szomszédban. Majd megmutatom őket; kicsik, szomorúak, magányosak és bátrak. Még egy cigaretta. Jóéjszakát, Anik. Otthon lehetsz? Vagy nagyon messze? Bécsben árulsz? Mulatsz valahol embereiddel? Leoltom a lámpát.

Aug. 10., hétfő

2 hete indultam el. Most tenger. Fécamp. Fakorlát, mellettem madarak, nem sirályok, tán albatroszok, akkorák, mint egy sovány kacska, vagy inkább mint egy holló. Tátognak a hosszú, karmos, sárga csőrükkel, beszélnek nekik. Elmennek, biztosan kagylót esznek a kövek közül. Hát, a tenger.

Mintha most láttam volna először, és igazán biztosan most találkoztam vele. Vagy legjobban. Elindultam felé, kavicsos tengerpart, semmi homok, az ég bo-

rult, néha egy napfény. Nagy hangja van a nagy széltől, fürdőzőt se látok. Elöl zöldes egy darabig, aztán sötétkék, élesen látod, ahogyan elválik a kettő. A lábam alatt egyre nedvesebbek a kövek, rajtuk a sok virág a tengerből, hínárok és moszatok, zöld, sárga, vörös és barna, szedek, hogy legyen belőlük csokor, virágoskert, neked is. Leteszem a táskám, lehúzom a cipőm – már hiába, ellepte a tajték, olyan váratlanul jött. Hátradobom, közelebb megyek, a talpamat nyomják a kavicsok. Várom a következő hullámot. Jön, de az ő tajtéka nem éri el a lábamat. És most, kitáruul a harmadiknak zöld szája, hogy megijedek tőle, rám ront, térdig körülnyal, majdnem fölborít, elég; most félek tőle, továbbmegyek vizes cipőmben, de még egyszer érintkezek vele. Fázom, szél, hideg, Párizsban két hétig a hőség, jövök az óceánhoz, erre vihar és rossz idő. Megint leveszem a cipőm, bátran előremegyek, és a lábamra szalad, mint egy kiskutya. Megmosakszom benne, iszom a vízből, állok benne, már a faszomig vizesen, nézem, a távolát ahogy jön, tényleg élőlény; mint a János vitézben, a rajzfilmben.

Föjlőtözöm, följövök a fövenyről. Kezd kisütni a nap, már tiszta az ég is, egészen a távolba látni, azon a zöldön kis fehérek, mozognak, jönnek erre, a tajtékok, elnézek Anglia és Le Havre között /egyik se látszik/, el, egészen Amerikáig. Félek ettől az óceántól, de szeretnék tengerész lenni, fából épült vitorlánhajón, ami nekiindul a nagy-nagy víznek, szélnek, zajnak, több hónapra, Amerikába – vagy csak felé. Félni és legyőzni azt; majd megszokni; esetleg élvezni. Biztosan szeretni, azt igen.

A parton a villák – vagy lakóházak, de mindegyik olyan villa, lehúzott függönyökkel, benne lenni volna jó, az ablakból a tenger látszik, viharban biztos elcsap idáig a víz, csak kiszaladni, és ott a part, a másik ablakból a kis házak tetői és veres falai; az utcák, amiket csinálnak ők. Világítótornyok. Kettő egymás mellett, a yacht kikötő bejáratát jelzik. Ahogy nekiütődik a víz a falaknak, fölspriccel a mellvéden át. /Itt se írok most levelet-naplót neked./ A kikötő, kis, tarka motor-vitorlás. Mindkettő hajócsónak-kikötő /nem a vágyott tengerhajós kikötőd, de:/, lent, a kabinban, vihar idején, mikor valaki biztosan vezeti közben a hajót, kicsi, szép és kevésbé szép hajók. A város – kicsike, halászfalu, ez biztosan az volt, természetkőházaival, a szegélyek vörös téglából, besüt a nap az egyik oldalára az utcának. Sokáig keringek köztük. Aztán bemegyek egy templomba – próbálom megfejteni, melyik része mikorból. Aztán – talán sikerült – egy kapcsolat, egy kicsi; mint ha belém áradt volna, szétnyíltam, ketté, mikor az ágat hasítják, két felem kissé fölemelkedett, és kitérta a kezét. Másik templom. Itt fordítom a szöveget, és nyomom követem a változást rajta. De majd elmondom. Hazafelé érdektelen a stopp. Kis szopások. [Ma van a születésnapja; jutott eszembe holnap.] Van két szál szivarom, és erősen fáradt vagyok, de M. nincs otthon. Lemegyek az utcára, és utazom ide-oda a fejemben; ha meg nem szólít valaki, és ez gyakori.

Ahogy ezt írom, éjjel, itt a parkban, behoz a vállán egy fiatal egy középkorú kalapos embert, annak kezében a múltába. Leteszi egy padra, az leveti a múltáról a cipőt. Ennek a cipőnek sincs lábszaga; gondolom akkor.

Esti csendek, sötétbőrű arcok, a születésnapodon gondolkodom. Meg azon, hogy ha itt lennél, hogy tetszene. És beülnénk egy kávéházba. A múltabas fáslizza meg ragasztószalagozza a múltát.

Otthon almabort iszunk, és fehér sört, amelyet még nem ittam.

És jóéjszakát. Ma is leszen álom?

[*A lapszélén, függőlegesen:*] Megint volt álom, csak nem tudom már, mi. → mindennapos lesz ez?

Kedd, augusztus 11.

Jó és igazi születésnapot, kedves. Ma jutott eszembe, hogy tegnap volt, de csak azért, mert nem tudtam, mikor van tizedike. Este végig az ajándékon gondolkodtam. [*Nyíl függőlegesen lefelé, a következő bekezdés alá:*] → [látod, hogy éreztem.] De inkább majd ha hazamegyek.

Szivarra gyújtottam, és pohárból iszom a vörösbor, huszonegyéves leány, [*kihúzza: „a kedves lényére”*] egészség. (Ez egy hülye mondat volt, ki is húzom az elejét.)

Vajon hol tölti? Hol van? Kérdem, hol lehet, kérdeztem már az előbb is.

Ma ezt álmodtam: hol van Anikó?, kérdezem Márktól. Elment valahová, majd jön. Persze, én is elmentem északra, külön mentünk. De hol a cucca? Itt kéne lenni, és nem látom. Végleg elment? De hát a kettőnk pénze is nálad van? Hol van? Ébredés közben, nem is volt itt, nem, nem, Balázs. A szivar lassan végigég, a bor elfogy. Valamilyik nap találtam az utcán, egy bolt előtt, egy 1 fr.-ost meg egy 20 cm-ost. Fölvettem volna, ám kiderült, odaragasztva vannak. Hát, bla-mázs, Anik, de azért nevettem magamon, az jó ám. Képzeld el, kaparászom föl, s nem jön. Mások inkább nevettek, mint én. (Én csak utóbb tettem ezt.)

A Szent Lajos-sziget partján, már alkonyodik; etetem a vadkacsákat kenyérral – rosszul vagyok, annyit ettem – vásároltam és loptam több napi élelmiszert, minek felét elfogyasztottam – s ez megfeküdte ételhez nem szokott gyomromat. Ülök, várom, hogy idejőjj, hátulról befogd a szememet, s érezzem a gyűrűid hidegét, hogy nem vagyok egyedül, se itt, se otthon, sehol a világon. Sétahajók húznak el előttem, lehajtom a fejem. Szégyenlem a könnyeimet. Cigaretta sodrok álcaként. Sétálok, egy vonószemekar egy hídon, a túlparton szoborpark, modern s elég gyenge, a rakparton zene, vagy százan táncolnak rá, a N. D. mögött bábszínház, adok nekik 60 c-mot. A templom előtt leülök, bort iszom, már késő este van. Leül egy algériai, beszélgetünk, valami labdarúgóedző és sport-szociopszichológus. Beülünk egy kocsmába, meghív borra, mesélek a k-európai sp.szpsz.-ről neki, új kör, bazmeg, ezt már nekem kell fizetnem. Egy tablón, a falon, idegen papírpénzek, ujjongva veszek észre rajta egy huszast, egy másikat; meg csomó lengyel pénzt. És kár, hogy nem láttam az olimpiát; nagy kár. Magyar fiú és lány, akikkel később megiszom egy sört, mondják, hogy már a 10. aranynál tartottunk, mikor eljöttek, és még tán várható volt valami. Keserű [*a lap alja beszakadva, a szó első két betűje hiányzik, de kitalálható:*] ország nagyot tesz, mint Berlinben.

Hazafelé találok egy kosár gombát – csiperke –, elviszem Márknak, azután étkezünk belőle. Ám. Márk üzenete, az ajtón egy papír, kizárta magát és. Na, problémamegoldóképesség, okés, fölmászom a csatornán, közben gyakorlom a szenvedő hangsúlyjal ejtendő 'segítség' szót, ha leesnék. Jó kommandós válna belőlem, máris gombalevest és g.paprikást csinálok, de az előbbiből torta, az utóbbiból leves lett. Meg se tisztítottam, annyi gomba volt. Reggel M. is az abla-

kon jött be, ám ő létrán. Nem volt spickós. Most dolgozik nagyon, s nem szeretném zavarni. Oly kedves és és. Mit mondjak erről. Inkább majd mesélek.

Mikor elutaztam, megkérdezte, van-e pénzem, amikor később jöttem, aggódik; pedig a terhére lehetek, s unhat is már. S elbíra engemet. És egyebek. Jó, hogy itten van ez.

Hát, így megy ez, a gyomrom nem a legtisztább, s a fejem sem, kivált, ha borul az ég. És most ezt teszi. Kezdek rosszul lenni, de sebjaj. Szivarra gyújtok, s az eltereli minden problémámat. Aztán eszem a szép gombás ételből. Aztán mindketten eszünk, ízlik neki, pedig úgy csináltam, ahogyan szoktam az ételeimet.

Beszélgetünk, közben elszívunk egy füvet, aztán ettől mindketten jól beálunk. Írni akarok, de nem sikerül, M. szakdolgozatáról beszélünk, de az én szellemem most ide meg amoda repül és hajlik meg imbolyog. Mindenem nevetünk stb. Elég erős volt ez, úgyhogy este 11, mire fölébredek; na, ma már nem árulok, de legalább korán fölkelek, így hasznosan töltöm a napot. Reggelig meg eszem, olvasok, írok, és van egy nagy tervem, ami titok, és amit nem szedel ki belőlem. Tegnap – vagyis ma – hajnalban lementem egy földalatti parkolóba, ott lifteztem és jártam a labirintot, míg a metró el nem indult.

Csütörtök, aug. 13.

Hosszú, sűrű álmok az éjjel, telefonbeszélgetés veled, kedves vagy, jókat mondasz. Aztán várunk többen valahol, indulunk túrázni. Romy Schneiderrel csókolózom, de te vagy az egy kicsit, szép, kemény mellei vannak, kék ruha rajta, és fekete kabátka. Mosolyog, nagyon szépen, és a szemei, egy ablak van mögötte, és az egész vagy háromszáz éve történik. Rossz idő van, esik néha. Meg csöng a telefon. Tegnap éjjel elolvastam Rejtő Csontbrigádját. *[ugyancsak hiányzik a „Csontbrigád” első két betűje a szakadás miatt]*

london

A londoni kocsmákat nem szeretem. És az már majdnem egybeesik egy város nem-szeretétével. Ha London ennek ellenére volt szerethető, akkor London sokkal szerethetőbb, mint azok a városok, ahol eddig életemben jártam. Vannak városok, ahol szeretem a kocsmákat. De nem ölelem magamhoz a várost. Annak ellenére nem rajongok a városért, hogy szeretem a kocsmaít.

jó, most megtudtam önről, hogy járt Angliában, és a kontinensen is sokfelé. nem azért, mert számos példát hozott volna, az a dicsekvésnek még az arckifejezésénél is visszatetszőbb változata lett volna, inkább az történt, hogy annyi pluralist használt, és oly kevés szinonímát: ismételtet folyton, hogy azzal valami mennyiségi hatást érjen el. na, idefigyeljen, mondom én önnek. magának akkor, ha úgy szereti. valamit. ebből az írásrészletből nem az derült ki, hogy alkalmas-e bármilyen munkára, pláne erre nem, amiért most itt van, hanem az, hogy alkoholistá, néhanap külföldre dobja a szerencséje és borzasztó a jelleme. ezért olvastam föl magának, hogy tanuljon magáról valamit.

hogyan ide felvesznek-e, az már nem volt kérdés. mert nem vesznek fel. de erre nyilván rájöttél. nem nagyon szeretem a likőröket, az a helyzet. de a csinált pálinkákat se, azokat a szeszes italokat, amik mostanában a kocsmápuhók mögött sorakoznak tükörhátú polcokon. és rettegek a kocsmák boraitól – már ha nem ismerem a helyet. ha ismerem, akkor általában nem kérek. mert akkor úgyis tudom, hogy szar. akkor meg mit. a sört mondanád, az a legmegbízhatóbb ital, ha kocsmában vagy. csapoltat kérsz elsőre, ha mersz kicsit kockáztatni, de a menekülő kacsintás ott van a hűtőpultban, zöld üvegekben. nem szeretem a sört. nem az ízét, hanem sört inni nem szeretek valahogy.

hát mi a szart csináljak most már. ez volt az utolsó álláslehetőség a tarsolyomban. az utolsó interjú. mit gondoltál, mi, hogy újságírónak vagy valami kiadó segédszerkesztőjének, korrektornak, vagy minek jelentkeztem? nincs is olyan már. annyi van, hogy vagy belekötött valaki abba a melóba, mint a beton, aztán azt csinálja, vagy dehogy, hanem beszámol, ismerős, nyomorult szabadúszó, de azért kapcsolatai vannak, arra elegendő, hogy megéljen hónapról hónapra. filmbe laksz vagy regénybe, ha azt hiszed, a kattogó nyomdagépek között sétáltam be a szivarfüstös szobába, üvegtáblás ajtón, nagy szerkesztői asztal mögött ült a koma, eszterházi-kockás pantallóban, bőrcipőben, de műanyagtalppal, onnan tudom, hogy fönn a lába az asztalon, aztán dűnnyög vagy nagy hangon beszél, gyomros, öblös hangon, nagyokat szuszog, és ha felröhög valamin, az egész teste rázkódik bele. hát ilyen világba akarsz te lakni. és látni engem. és rakni bele

ezt a történetet. és erről én is írnék hosszasan. hogy a thompsonnak mekkora egy rohadt szerencséje volt. i'm from connecticut, még a sellők is amerikaiak. hát nem ez volt a helyzet, haver. egy biztosítónak írt motivációs levelet cizelláltam túl, mert annyira volt kedvem írni, a betűkhöz volt kedvem, és abban reménykedtem, hogy a nyelvtudásomra is rákérdeznek azután – volt tehát londonban, nagyszerű, az angolja rendben? – így képzeltem, és hogy az előnyt jelent, ha már a mérlegelésnél tartunk. de el se jutottam a kurva mérlegig. vigyázz a metaforákkal, nem fegyverek, amiket az ellenségeidre szegezel, hanem kis balfasz izék, amik összevissza csapódnak a szoba falaihoz, röpdösnek, aztán vagy elkapnak, vagy nem, vagy a fickót kapják el, vagy téged. de ez az ő szobája volt, úgy rakva benne a polcok, falak, nyílászárók és drapériák, hogy minden azt a kényelmetlen székre ültetett majmot találja el. engem.

jól kiszúrta a fazon. lövésem nincs a számokhoz. se a százalékokhoz. és nem szeretem az öltönyt. a nyakkendőt még csak-csak. mert az olyan a ruhadarabok közt, mint én embernek. felesleges holmi. semmire se jó, ha praktikusán szemléled. nem melegít, csak körbe van tekerve a nyakadon, van a gigádnál a trükkös csomója, aztán lóg lefele, és csak elbaszni tudod vele azt, ahogyan kinézel: félrecsúszott a csomó, haver, vagy nincs az ingnyak begombolva, vagy nem illik a színe, a mintája, az anyaga, a szélessége a holmihoz, ami körülötte van: ing, zakó, cipő, zokni.

így nem illek én semmihez se. de vigyél csak el engem valahová, máris emelem a fényed. az a te haverod, együtt jöttetek, ilyeneket kérdeznek majd tőled, beszélgetni akarnak veled, és én jó leszek témának, igazi nyitótéma vagyok, kapudrog a társaságban, rajtam át jutsz szavakhoz, italhoz, állófogadáson szalvétához. neked tartogatják az utolsó somlóit, maradt még a pörköltből, uram, és már húzhatsz is hátra a konyhába, és kapod nagytányéron, pedig kinn csak süteményesek vannak, hogy ne egyenek annyit ingyen. ha felismernek, akkor azért vagyok jó neked, ha nem, akkor azért. hogy ki ez a fickó, ismerős valahonnan. ilyen, valahogy ilyen ismerős ábrázatom van. amire ha ránézel, nem azt érzed, hogy sose láttam, hanem azt, hogy láttam már, hogyan is felejthettem el. és persze, hogy nem láttak, hol a faszba láthattak volna, nem utaznak ezek tömegközlekedésen, nem járkálnak céltalanul az utcákon, nem ülnek városi padokon a májusi napfényben. persze, hogy nem láttak, de van valami olyan bennem, hogy azt hiszik, találkoztak már velem. és jó emléket kötnek valahogy hozzám. a nemlátásom emléke valami jót buzogtat fel bennük. ez a buzgó forrás vagyok a múltjuk bidéjében, ami langyos vízzel körbenyalja a seggüket, nekik meg az az érzésük, hogy engem megszólítani nem nagyon lehet, mert az azt is jelentené, hogy onnan kell kezdeni a beszélgetést, ahol abbahagytuk, de ők nem emlékeznek, csak a kellemes bizsergésre, arra, amikor velem találkoztak, azaz, amikor nem, de úgy rémlik nekik, vagy új témát kell nyitniuk, az meg nehogy elbassza már a hangulatot, mert olyan kiszámíthatatlanná válik a helyzet. hogy ki tudja, mit mondanék arra, amit ők mondanak. lehet, hogy olyat, mondjuk, hogy miért említi ezt fel nekem, uram, múltkor már megegyeztünk abban, hogy - - -. és ha így kezdődne a mondatom, az mégis azt jelentené, hogy nem emlékeznek. vagy azt, hogy emlékeznek, és nem hallgattak rám. hát erre meg nekik igazán nincs szükségük. a kellemes emléket kellemetlenre cserélni. na, ezért barátkoznak veled.

ezért lógatod bele minden nő picájába a farkad, ezért mosolyognak a komoly emberek, és ezért kapod nagytányéron a pörköltet.

most mondd meg nekem, ki választott akkor jól barátot. hát, tutira nem én. jó, bejáratos vagy ilyen-olyan helyekre, intézel nekem állást, azt hajtogatod. de azok, akik ott vannak az ilyen-olyan helyeken, sosem azok, akik aztán olvassák a cv-met, és nem is azok, akikkel aztán beszélgetek. nem ezek fogadnak interjúra. és még csak nem is kérdeznek utánam. én nekik nem vagyok, a kellemes emléküket meg nem fogják elcseszni azzal, hogy intézkednek. utánamnyúlnak. inkább megteszik azokat az óvintézkedéseket, amiket ilyenkor szokás: nem arra a részlegre javasolják a felvételt neked, amelyik az ő irodájukkal bármilyen kapcsolatban volna. hogy miért jó ez, hát azért, ha már így megkérdezted, mert akkor a fogadásokon találkozunk ugyan, de nincs munkaügyben fennforgás, nincs semmi, ami közös volna. ha én, felteszem, egy szaros üzletkötő vagyok – és messziről lerí, hogy én sosem leszek a legjobb. nem az én ügyfeleimből épít székházat a cég, nem engem utaztatnak másodmagammal párizsi jutalomútra, nem lesz kinn a nevem bronztáblán a központi irodaházban. – na, ha én üzletkötő vagyok, rohadványügynök szar zakóban, szar verdával, vagy annak ott, látod, a cégénél csinálok valamit: területi képviselő vagyok, töltöm fel a kurva kávéautomatákat a benzinkutakon, mondjuk, és akkor felejtod el az öltönyt, a nyakkendő, akkor tweedpulcsit képzelj, sosem divatbavágó és sosem divatjamúlt nadrágot, sportos utcai cipőt, mindig sportzoknival, kérsz friss kávé? kérdezi a kúton, én meg, jóhogy, hülye lennék ezt a szart inni, és összemosolygunk, most szedi le magáról az ügyfélmosolyt, akkor figyelem, merre indul a szája szeglete. mert abból már lehet tudni, hogy visszapattan, amit tolok, vagy célba érek valahogy. nem az, hogy megdugom, mondjuk, hanem annak a lehetősége, hogy bármi legyen. odáig eljutni a valami, és az is a kalandja az egésznek. utána már engem hidegen hagy, mi van. hogy most az olajraktárban lesz valami, vagy a kutas – a férfi, aki kinn reszket a kurvahidegben, és szélvédőt mos meg tankol, na hogy azelől hová rejtőzünk néhány percre. vagy milyen dumát löksz ki neki a hidegbe. hogy elugrunk, tartsd a frontot, vagy mit mond a nő, a kérdésed nélkül: a főnök bármelyik percben itt lehet, én meg hogy fordulok még kettőt, de innen megyek a pályára. érted, ezek már nem lényegesek, a legtöbbször nem kell megtörténniük. megtörténni nem ennek kell, hanem annak, ami idáig elvisz. látod, mint a nyakkendő, olyan vagyok, szerinted ez a rész a tök fölösleges, legszívesebben átugranád, hagynád ki az egészet, csak már odajuss. de aztán mi van. a nagy semmi van, a nihil faszán ülsz, fogod a fejed, rágyújtasz. megvolt. nekem meg a dédelgetése a meglehetnek, a végeláthatatlan variációja a valaminek. neked meg a pont a végén. kezdhetsz új mondatot.

hát ez ül az ábrázatomra, azt hiszem, és ezért hisz mindenki ismerősnek. jó emlékek. mert nem kell a falnak támaszkodniuk, ha rámnéznek, ha elmegyek mellettük, nem fordulnak szembe, nehogy seggbe basszam őket. észrevetted, hogy mindenkivel szembenállsz? a térben, úgy értem. szembefordulnak veled, úgy beszélnek. hátrálva köszönnek el. és az emberek általában is így csinálnak. szembe. vagy leülnek, egymással szembe: dupla picsavédő taktika.

na, haver, ezért van, hogy ma nem vettem fel megint. mert tudta a fickó, hogy ahhoz a melóhoz, amit ő csinál, kell ez a seggnéző ösztön, kell ez a kínálkozó lehetőségekre való ráugrás, kell szeretni, szeretni kell, nem is, hinni kell egy ilyen világban, azt kell továbbépíteni. és az látszott, hogy nekem ez sehogy se fog menni. úgyhogy foghattam az ismerős ábrázatomat, és vihettem kifele, a vendégkártyát meg leadtam a portán. na, amilyenek itt a portán, a faszom se akar ná ezeket látni nap mint nap. vagy hetente, vagy ahogyan ide be kell járni a papírmunkát intézni, új űrlapokat felvenni, az új táblázatokat. meg a béna fantázianeveű új termékek leírásait. hogy aztán laptopot nyitogassak, vagy táblagépet – nem, azt nem, mondom, az a legmenőbbeknek van, azt meg tisztáztuk, ha fel is vettem volna, a menőség az úgyis bukta – hogy mutatni tudjam a grafikonokat, nézze, a befektetése így alakul, és majd évfordulónál átgondoljuk a részvénycsomagjait. aztán beszélek a távolkeletről, kínáról, indiáról, meg a középafrikai zsugázásról, úgy, hogy, persze, jártam már londonban, de inkább a candemi kocsmákban, és kurvára nem a cityben, pláne nem a tőzsdén, azt se tudom, hogyan ejtik az elemző cégek neveit, milyen számokkal operálnak, hogy mi a fasz van a richmondi fickók fejében. de ez, hidd el, ha tudnám, se változtatna a dolgon. azon legalábbis, hogy ülök az ember nappalijában, aztán mondom, hogy milyen jó kis konstrukciót raktam össze neki, csak neki, hogy az algoritmust rájuk szabtam. persze, kitöltöttem a helyeket a kurva felületen, ahol a kurzor villog, mert az ugrik tovább automatikusan, apám, semmit se kell csinálnod vele, aztán már köpi is az univerzális megoldást. egy-két flikk-flakk még az a4-es lapon. a koordinát tengelyek mindig elvárásolják az embereket, olyankor még a matektanárok is kisgyerekké válnak, vagy jobb esetben azt érzik, hogy végre valaki megérti őket, valaki, itt a saját nappalijukban, aki a koordinátarendszerben szívesen tanyát ver, na, az ilyen pillanatokban kurva gyorsan kell kimondani a számot és intézni az első befizetést, vagy beállítani a törlesztéshez a kényes opciót. mert ebben a szent pillanatban eltűnik a pénz az emberek szeme elől. ők olyankor az univerzum közepe, te vagy a tanácsadója az univerzum urának, ő meg hagyja, hogy mondjad. ezt kell az ügynöknek elérni. ezt a szent pillanatot. és ez marha rövid pillanat, úgyhogy ésszél kell lenni ilyenkor. ha nem fog a tollad, baszhatod, ha nem tudsz váltani, baszhatod, ha elcseszted a születési dátumot és azt mondod, itt csak írja alá biankó az újat, én majd a helyes adatokkal újratöltöm, baszhatod, ha akkor lép be az unokabáty, na, akkor tényleg baszhatod. csak, tudod, mondtam az előbb, úgy vagyok ezzel, ezzel a szent pillanattal, mint a benzinkutas lány szája szegletével. ha megmozdul, akkor megcsináltam. hát én ilyenkor felállnék, és elbúcsúznék, megköszönném a háziaszszonynak a teát, a nagyszerű nappalit még egyszer megdicséreném, a kényelmes garnitúrára vetnék elismerő pillantást, és bele a cúgos cipőbe a küszöbnél, amibe oly könnyedén csúszna az ezüstszálas zoknim, és a vizontlátás. na, ezt látta az a manuskám, ott, a felvételi asztala mögött. tudta, hogy nem fogok egyetlen aláírást se produkálni, nem lesznek ügyfeleim, mert nekem nem arra van szimatom. nem a szerzésre, hanem csak a lehetőségére, az érdekel. de ezt meg már mondtam. tudok egy helyet, tűrhető a bor. itt van nem messze.

A nők városában

Claretta esténként a filmnovellájával foglalkozik. A darab cselekménye a német blokádnál alá vont Leningrádban játszódik, ahol az ostrom ideje alatt mintegy egymillióan haltak éhen. Különlegesen jó estéken tíz-tizenöt bekezdést is előrehalad, pedig nem híve a penzum szerinti írásnak. Most is eszébe jutott egy hatásos jelenet. Az ostromlott városban egy család rákényszerül arra, hogy elfogyassa kedvencét, egy gyönyörű tengerimalacot. Claretta hallja a gyerekek sírását, miközben szépen sorban megcsókolják az állatot. Aztán a családfő elvonul a konyhába a házi kedvencel. Remeg a keze, miközben megmarkolja a konyhakés nyelét, felöltik benne, hogy ez szinte kannibalizmus. Aztán mégis határozottan cselekszik. Snitt.

A Szkókón él, a szüleitől örökölt családi házban. Itt kapaszkodik fel a város a Mecsekre. Clarettának két utcányit kell lefelé sétálnia az első vegyesboltig. Szakmai ártalom nála, hogy a periférikus látásával észrevétlenül és gondosan megfigyeli, ki mit vásárol. Közben pakol a maga kosarába, és kiértékeli megfigyeléseit. A kasszánál a pultra helyezi a kiválasztott árukat. Várja, hogy lehúzzák a kódokat és nyújtja az olvasójegyt. Csak az eladó döbbszent tekintetének hatására tudatosodik benne, hogy ezúttal nem könyvtárban van. Fél kiló kenyeret, három tejfölt és egy doboz narancslevet nem szokás kölcsönözni.

Már előző lakhelyén, egy uránvárosi panelházban is a lehető legvalószínűtlenebb – ám tagadhatatlanul létező – veszélyektől rettegett. Mint az úgynevezett spontán égés, amikor feltehetőleg az emberi testben keletkezik egy gömbvillám. Esténként nem mert elaludni, félt, hogy álmában égeti el a jelenség. Ha felébresztette férjét nyugtalan forgolódásával, az durván, megértés nélkül dörrent rá, Claretta édesapjának holdkóros faszát emlegette, mielőtt ismét álomba merült. A nő ilyenkor kióvakodott a konyhába, megnyugtatta ott a burátlan villanykörte vakító fénye és a cigarettafüst. Olykor a fia is utánaosont és átölelte vállát, bár ő sem tudott hozzászólni anyja félelmeihez. Kettejük különleges kapcsolata akkoriban kezdődött.

Tizenkét év is eltelt a válás és költözés óta, számtalanszor elbuszozott abba a városrészbe, ahol egykori házuk áll, mégis csak pár hónapja mert bekéretőzni régi lakásába. A házmaster respektálja a nosztalgiazókat, azonkívül Claretta kannás bort is vitt neki, a világoskék szakiköpenyt viselő férfi bejuttatta hát elhagyott otthonába. A háziak éppen nyaralni voltak, ha úgy tartja kedve, Claretta könyékig turkálhatott volna az életükben. De ő azonnal az idegen szagokkal betöltött ismerős konyhába sietett; az ablakhoz, amelyen éjjelente annyiszor kinézett annak idején. A Magasház változatlanul várta a messzeségben halálos ítéletének végrehajtását. Kellett a visszaemlékezéshez az állandóságnak ez a szimbóluma. Mintha most is együtt révednének a fiával kifelé, miközben fejük búbjára ömlik a lámpafény. Claretta tudta: ha egyszer, a nem túl távoli jövőben eltűnik a lakhatatlan épület, ő ugyanúgy hiányolni fogja, mint a New York-iak a WTC ikertornyait.

– Szent Mihály! – vágta rá a fia, amikor a Dzsámi egyik káplánja hittanórán megkérdezte tőle, melyik a kedvenc szentje. – Ő az arkangyalok között a domináns hím... – fűzte hozzá ártatlan arccal. Ötévesen már koravén volt. Különleges kapcsolatuk Clarettával akkor változott meg, amikor a fiú Norvégiába ment szerencsét próbálni. Anyja megpróbálta tartóztatni, de ő hajthatatlan volt. – Megfuladok ebben a városban, értsd meg! – hajtogatta. Tengeri olajfúrótorony mellett akart dolgozni, de hiányzott hozzá a nyelvtudása. Most mérnöki diplomával a zsebében portás egy bányatelepen a Spitzbergákon, ahol októbertől márciusig nem jön fel a Nap. Küldött haza két fényképet; egyiket a szigetek kormányzója, a Sysselman ráz vele kezét, a másikon ebéd utáni sétát tesz a holdfényben. Amióta a nappalok és az éjszakák közötti különbségek eltűntek, arról panaszkodik anyjának, hogy egyre létszerűbbek az álmai és értelemszerűen egyre álomszerűbb az élete. Már bele sem mer csípni a karjába, mert fél, hogy ébren sem fog fájni.

Claretta viszont éppen onnan tudja, hogy tegnapelőtt néhány másodpercig halálos veszedelemben forgott az élete, mert élesen emlékezik egy álmára. A volán mögött aludt el Kozármisleny határában és a nagyapja mosolyát látta. Annyit tud nagyapjáról, hogy feketeinges volt a harmincas években Olaszországban, és tőle kapta a becenevét, ami aztán rajta ragadt. Hogy ennek az elnevezésnek alighanem története van, azt csak mostanában kezdte el megsejteni, a végső bizonyosságot pedig egy férfi szolgáltatva rá. Pécszet némelyek „a nők városának” nevezik, nem teljesen alaptalanul. Ez a titulus még abból az időből származik, amikor a lakosság jó része a bányászatból élt. A férfiak egész nap a tárnákban melóztak, az unatkozó feleségek pedig vadász körútra indultak. Kifinomult csábítási technikák születtek ebben a milióban, amelyeket természetesen Claretta is ismert. De csupán magányának mélypontján ült ki a Pannónia teraszára felsliccelt miniszoknyában, bugyi nélkül. A kedvező alkalom nem is váratott sokáig magára, egy szemüveges szakállas egyetemi docens képében érkezett. Rengeteg fölösleges dologról tudomása volt. Claretta hálószobájában, a sokadik orgazmust követően a férfi elmesélte, hogy Mussolini becézte Clarettának a szeretőjét, és kivégzésük után a milánói Piazza Lorettón mindkettejük tetemét közszemlére tették. A nő megborzongott. Ettől a pillanattól kezdve úgy tekintett önnön nevére, mint súlyos örökségre, mint egy rá hagyományozódott óriási bűnre, melyet neki kell jóvá tennie.

Ezt a telefonban elmondja a fiának is. Nem szaporíthatja a világban a szenvedést, át fogja írni a filmnovelláját. Mielőtt a leningrádi család rászánja magát szörnyű tetteire, az utolsó pillanatban híre jön, hogy a befagyott Ladoga-tavon keresztül a Vörös Hadsereg élelmiszer-utánpótlást juttatott el a lakossághoz.

A fiú talányosan hallgat. Aztán ki tudja, miért, elmeséli anyjának, hogy egy rendelkezés értelmében a Spitzbergákon nem szabad meghalni. A gyógyíthatatlan betegeket, öregeket, haldoklókat elszállítják a szigetekről.

Miután Claretta letette a telefont, hosszú percekig mered maga elé. Aztán behúzza a függönyöket, kikapcsolja az ajtócsengőt és ruhástól leheveredik a nappaliban a rekaméra. Nem megy le a vegyesboltba vásárolni, nem buszozik el az Uránvárosba, nem ül ki a Pannónia teraszára újabb áldozatra várva. Erősen gondolkodik rajta, hogy itthagynya a nők városát és a fia után megy.

Elvégre Claretta köztudottan törvénytisztelő állampolgár. Ahol tilos meghalni, ott ő engedelmesen örökké élni fog.

Széder

Azokban a napokban úgy éreztem, megbolondulok. Mintha egyedül maradtam volna a világon.

Sötét szakadék peremén jártam, egyre csak vonzott. Féltem, előbb-utóbb belezuhanok, ezért minden pillanatban egyensúlyoznom kellett. Hullámokban tört rám a rettegés. Az erkélyre se mertem kimenni. Összegömbölyödve feküdtem az ágyon, éreztem, felzabál a kétségbeesés, és egyetlen választásom: hagyni, hogy az örület falja fel maradék életerőm és öntudatom, vagy elébe menni a pusztulásnak. A nyugtatók és az altató ellenére esténként nem mertem lefeküdni: féltem az elalvástól és az álmaimtól is. Az ébrenlét és az öntudatlanság határán megint zuhanni kezdtem, és mindig felriadtam. Ha ébren voltam és egyedül, Sárral beszéltem képzeletben. Mindez teljesen kimerített.

Kezdetben telefonáltam neki, de beszélgetéseink során egy ponton falakba ütköztem: túlságosan friss volt az új kapcsolata. Leveleket fogalmaztam és téptem szét. Barátaink türelemre intettek. Azt mondták, hogy a fiú, akivel Sári összejött, nem az a típus, akivel egy életet le lehet élni, szükségmegoldás csupán, menekülési kísérlet, adjak neki időt. Sári nem tudott semmi egyebet mondani, mint azt, fogalma sincs, mi a jövő, egyelőre jól érzi vele magát, könnyebb és szórakoztatóbb az élete, és ami a legfontosabb: nincsenek viták, amelyek annyira megviselték korábban. Most nem tudja elképzelni, hogy visszajöjjön hozzám, bár úgy érzi, engem is szeret. Igyekeztem türelmesnek mutatkozni, de beszélgetéseink végén mégis mindig oda lyukadtam ki: mondja meg, mikorra dől el végre, hogy mit akar. Nem tudja, mondta, értem meg.

Olykor csak álltam az utcán egy kereszteződésben vagy a villamosmegállóban, és nem tudtam, merre tovább és miért. Délelőtt elindultam az uszodába, de félútig se jutottam. A Körútról kétségbeesetten hívtam fel Sárit, akit érezhetően megviselt az állapotom. Végighallgatott és rávett, hogy mégis menjek ki úszni. Gépiesen szót fogadtam neki, hátha a mozgás tényleg segít, de hiába jutottam el a Sportuszodába, levetközni már nem tudtam. Ültem egy darabig az öltözőben, magam elé meredve, azután elindultam hazafelé, de már az uszoda kijáratánál rám tört a pánik, mihez kezdek otthon. Értelmetlennek láttam, hogy bármit tegyek. Üres voltam, az életem céltalan.

A megbolondulástól való félelem és reb Slojme intelme vett rá, hogy szakemberhez forduljak. Gyógyszert adott, hetente egyszer végighallgatott, és türelemre intett. Akár várok Sárra, mondta, akár megpróbálok elszakadni tőle, időbe telik. Kémiai folyamatok játszódnak le szervezetünkben az elválás során, és időt kell adni a gyásznak is.

Részlet az *Édeshármás* című regényből, mely az Ünnepi Könyvhétre jelenik meg a L'Harmattan Kiadó gondozásában.

- De mit tegyek, ha gyötör a vágy, hogy legalább a hangját halljam?
- Tegye azt, amire vágyik – mondta a doktor.
- És mi van, ha a pasija veszi fel a telefont? Vagy ha nem akar velem beszélni? Nem felelt.

– Akkor leteszem – válaszoltam magamnak.

Képtelen voltam rászánni magam, hogy elszakadjak, noha elmagyarázta, ha megérlelődik bennem a döntés, van olyan módszer, amellyel megindítható, illetve gyorsítható a leválás.

– Akár egy műtét? – kérdeztem, s ő bólogatott, ám amikor elkezdtek volna a dolgot, meghátráltam.

Ki akarja purgálni belőlem Sárít. De mi lesz, ha Sári épp akkor jönne vissza hozzám, mikor már kigyógyított a hozzá fűződő érzésekből? Amikor ezt kérdeztem, a doktor csak hallgatott.

Visszarettemem.

Hetek teltek el. Nem akartam látni Sárít, se beszélni vele. Sértett voltam, méltóságot akartam volna tettetni, hagyni, hadd menjen, miközben sóvárogtam utána, és nem tudtam mit kezdeni az ellentmondással. Szedtem a felírt gyógyszereket, próbáltam végezni a munkám, és mindenkinek állandóan róla beszéltem.

– Ne lássák a gyengeséged, mert visszaélnek velem! – mondta anyám és apám, akikkel nem szívesen társalogtam állapotomról. Férfiatlannak mondták a szenvedésem, én pedig úgy láttam, azért, mert rettegnek bármiféle érzelemtől. Apám szidta Sárít, aki ellenséggé változott a szemében. Nyughatatlannak, labilisnak nevezte, bár korábban, tudtam, imponált neki rátermettsége, önállósága – mindaz, ami szerintük belőlem hiányzott. Családi ebédeken legalább volt kivel és miről beszélgetniük, mert Sári szívesen mesélt a munkájáról is, barátairól is. Ha együtt voltunk, általában köztük folyt a szó, mintha ott se lettem volna. Néha valóban úgy éreztem magam, mintha ott se lennék.

– Nem volt a dologban perspektíva – mondta most apám. – Úgyis külföldre akart menni.

Apám nem tudta közvetlenül kifejezni együttérzését, csak úgy, hogy bántotta azt, aki megbántott. Féltem, de úgy éreztem, semmit nem értenek az érzéseimből. Több mint harminc éve éltek házasságban. Ha voltak is valaha az életükben szerelmi drámák azelőtt, igyekeztek elfelejteni őket.

– F fiatal vagy – mondták –, van szép lakásod, jó állásod. Értelmes vagy, jó külsejű. Ne fuss olyan szekér után, ami nem vesz fel! És ne mutasd ki az érzéseidet! Jön majd másik lány, akár minden ujjadra akad egy – ismételték, mintha egy lestrapált cipőt kellett volna eldobnom, és nem a nőt akartam volna visszaszerelni, akit szerettem.

Reb Slojme megdöbbsent, amikor meglátta, milyen állapotban vagyok.

– Nem is gondoltam, hogy maga képes ilyen érzelmekre – nézett rám orrára csúszott szemüvege mögül, szomorúan.

– Miért, mit gondolt?

– Sose mutatta, hogy így szereti azt a lányt.

– Nem mondtam magának épp elégszer?

– De sose beszélt a problémáikról. Sose panaszkodott. Sose aggódott, vagy

féltékenykedett. Legalábbis nem mondta. És soha nem utazott el vele. Amióta ismerem, az a lány vagy fél tucatszor utazott külföldre, hol ösztöndíjakkal, hol csak úgy, hobbiból. Maga egyszer se ment vele.

– Kétszer utaztam vele. Nem szeretem az utazással járó macerát. A hátizsákos életet, a diákszállókat, hogy estéről-estére máshol kell aludni. Csak vitatkoztunk volna. Ha elmegyek, olyan furcsa érzésem van, mintha mindaz, amit itthon hagyok, megszűnne létezni.

– Hát akkor lehet, hogy egyszerűen nem illettek össze. Más a hobbijuk.

– Ilyen egyszerű az egész? Nem egyforma a hobbink, akkor kész, vége?

– Ezért vitatkoztak állandóan. Más volt fontos maguknak. Maga író, nyugalomra van szüksége a munkájához. Sárinak talán ugyanazt jelenti az utazás, amit magának az írás. Kaland, szenvedély. Megjegyzem, magának se ártana, ha világot látna. Íróasztal mellett nem lehet élményeket gyűjteni. Maga túl fiatal még, hogy csak írjon. A Thomas Mann megtehetette. Reggeltől délutánig csak ült az íróasztalánál, de utána ő is elment otthonról kávéházba, vagy este jöttek a barátok, vendégek. Magának is ez kéne. És utazni. Ahogy a Mann is utazott. Olvasta a *Halál Velencében*t, nem?

– Persze, hogy olvastam. Azt viszont nem értem, miért mondta, hogy nem mutattam eléggé, hogy szeretem. Nekem ez a lány nagyon fontos volt.

– Volt? – kérdezte, miközben elindult a konyhába. Gépiesen mentem utána.

– Ma is az.

– Neki is megmondta? – kérdezte. Közben már egy szardíniakonzervvel küzdött. Nem nyílt ki.

– Számtalanszor.

Éppen hogy ő nem tudta kifejezni az érzéseit, pedig szenvedélyes volt, mindenben. Mindenkit szeretett, csak egyetlen emberhez nem tudott tartozni. Azért kellett annyi barát és barátnő, vagy akár kóbor kutya. Nem merte egy emberre rábízni magát, mert az anyja egyszer csak eltűnt. Levegővé vált. Amikor veszekedtünk, egy ponton mindig azt kiabálta, hagyj el, keress valaki mást! Lehet, hogy azért ment el, mert félt, hogy én hagyom el.

– Szörnyű ez az egész! – vettem ki a kezéből a szardíniát. Jólesett belevájni a konzervnyitót, és dühös mozdulatokkal felhasítani a fémdoboz tetejét.

– És most mihez kezd? – kérdezte az öreg, miközben kettévágott egy zsemlet, és kiskanállal kezdte enni a halat.

– Hogy érti?

– Úgy értem, van már valakije?

– Volt valaki, de utána még rosszabb lett. Üres vagyok Sári nélkül. Nincs értelme felkelni. Csak aludni lenne jó. Aludni viszont nem tudok. Csak altatóval.

– Mikor költözött el magától a Sári?

– Két és fél hónapja.

– Mondja, Miklós, nem kéne magának egy pszichiáter?

– Már van.

– Akkor járjon szorgalmasan és várjon. Az idő begyógyítja a sebeket.

– Maga mennyi ideje is jár?

– Úgy negyven éve. De az én esetem kicsit más. Higgye el, lesz még maga szerelmes.

- Így senkit nem fogok tudni szeretni.
- Hát akkor máshogy szeret majd. Nem kér egy kis szardíniát? Van paradicsom és paprika is a hűtőben.
- Köszönöm, nem. Nem vagyok éhes.
- Ennie kell. Maga egészen le van fogyva. Ne krenkolja magát. Egyen velem. Van joghurt is.
- Nem kérek.
- Mit tud arról a másik fiúról?
- Akivel a Sári...
- Arról.
- Annyit mondott róla, hogy könnyed, praktikus ember.
- Az mit jelent?
- Jól lehet vele utazni. Megveszi a repülőjegyet, lefoglalja a szállást, és nem aggódik semmin.
- Nem lehet egy életen át utazni, Miklós. Rá fog unni a maga Sárija arra a fiúra, nyugodjon meg.
- Ezt ő is tudja, de most még kitart mellette.
- Nőzzön addig kicsit maga is. Szoktak beszélni egymással?
- Ritkán. Ha nem bírom ki, felhívom. Eléggé felzaklat. Ő nem mer hívni, épp emiatt. Utána mindig rosszabbul vagyok. Ha meg nem hívom, úgy érzem, elveszítem.
- Tudja, én is nagyon szerettem a feleségem.
- Miért vált el magától, reb Slojme?
- Egy fiatal nő élni akar, szórakozni, táncolni járni, flörtölni. Szereti, ha tesz ki neki a szépet, még ha nem is akarja megcsalni magát. Jólesik, ha udvarolnak neki. Engem meg csak a könyvek érdekelték.
- Sári egyedül akart járni szórakozni. A barátnőivel.
- Maga jól megvolt azokkal a lányokkal?
- Hát, változóan.
- Mert úgy érezte, hogy többet van velük, mint magával, és féltékeny volt rájuk.
- Honnan tudja?
- Nem annyira bonyolult az élet, Miklós, mint azt most maga látja. Nézze egy kicsit derűsebben. A nők kéretik, kelletik magukat, és szeretik, ha kiismerhetetlenek látszanak. Mert olyan egyforma minden. Megszületünk, megházasodunk, gyerekeink lesznek, aztán meghalunk. Lehet, hogy a maga Sárija is csak azt akarja, hogy egy kicsit jobban figyeljen rá. Egy kicsit fontosabbnak tartsa őt, mint a munkáját, vagy a zsidóságot. Ne legyen annyira komoly.
- De miért állít választás elé?
- Biztos, hogy választania kell? Nem lenne elég egy kicsit könnyebben venni a dolgokat? Néha elvinni táncolni azt a lányt. Udvarolni neki. Kedveskedni a barátnőinek. Utazni vele ide-oda. Aztán pedig megkérni a kezét, és gyereket csinálni neki.
- Nem akar férjhez menni, mondta.
- Megkérte a kezét?
- Nem, csak beszélgettünk a házasságról.
- És mit vár, hogy ő kérje meg a maga kezét?

- Ugyan dehogy, csak tudom, hogy nem akar se házasságot, se gyereket.
- Honnan veszi?
- Tőle. Mondta.
- És maga mondta, hogy akar tőle gyereket?
- Amikor elkezdődött a kapcsolatunk, tisztáztuk, hogy nem akarunk. Ő a karrierje miatt. Lehet, hogy máshol akar majd élni.
- De előbb maga mondta, nem?
- Igen.
- És csodálkozik, hogy a Sári nem akar? Csak azt mondta, amit maga szeretett volna hallani. Nem gondolt arra, hogy szereti magát? Hogy nem merete mondani, mert nem akarta magát elveszíteni?
- Nem olyan lány az.
- Maga tudja – kapargatta ki a szardíniásdoboz aljáról a maradékot, és felfordítva lenyalta a kanalat.

Hazamentem, de ahogy magamra maradtam, újra rámtört a félelem. Nem tudtam egy helyben ülni, olvasni, kezdődött a szorongás. Az esti gyógyszert, ami után valamivel mindig jobban lettem, még nem vehettem be. Úgy számoltam, minél később kezd hatni, annál tovább tudok majd hajnalban aludni, ezért húztam az időt. Ilyenkor általában telefonálgattam a barátoknak, hogy újra és újra elmondhassam, mi mindenre jöttem rá Sári kapcsán, s ők megértően hallgattak, végül már én fáradtam bele a tucatszor elismételt mondatokba. Járkáltam a lakásban, kapcsolgattam a tévéállomások között, de még a pornócsatorna se kötötte le a figyelmem. Vágyat se éreztem.

Késő este megszörrent a telefon. Mióta Sári elment, minden zajra összerendeztem: az emeleten megálló lift nyikorgására, behallatszó kulcsörgésre és minden telefonra, mert azt hittem, ő az. De nem ő volt. Reb Slojme hívott.

– Miklós, el kell mondjak magának valamit. Én beszéltem a maga Sárijával.

Megdöbentem. Mit gondolt? Hogy közbenjárására Sári kidobja a pasiját, és visszaköltözik? Különben is, ki kérte, hogy tegyen bármit?

– Nem maga miatt hívtam, csak azért, mert régen nem hallottam róla. Elvégre ő is járt hozzám tanulni, magától függetlenül. Se azt nem akarom, hogy úgy érezze, neheztelek rá, mert ez a dolog a kettejük ügye, se azt nem szeretném, ha ő haragudna rám. Ért engem, ugye? Megkérdeztem, hogy sikerült az utazása, satöbbi.

– És beszélt rólam?

– Elmondta, hogy elköltözött.

– Említette a pasiját is?

– Nem. Arról nem beszélt.

– Nyilván kínos neki maga előtt.

– Vagy lehetséges, hogy nem tartja olyan fontosnak. Nem tudom. Mindenestre meghívtam Sárit is széderre. Nem tudom, maga hol széderezik, de ha van kedve... A Hannában* foglalok egy asztalt.

– A Sárival?

---

* Kóser étterem

– Többen leszünk, és ő csak feltételesen fogadta el a meghívást. Azzal, hogyha magának nincs ellenére. Ha maga nem szeretné, nem jön el.

– Kedves tőle.

– Komolyan mondta. Gondolkodjon. Van még ideje, hogy eldöntse, akar-e vele találkozni. Két hét múlva lesz pészach.

– Kicsit perverz dolog együtt széderezni, majd ő hazamegy, és...

– Ugyan már. Örül, hogy láthatja magát. Azt mondta, maga nem akar találkozni vele.

– Hát hogy a fenébe akarnék találkozni vele, ha már mással kavar?

– Miért kell feltétlenül gyűlölni a másikat, csak azért, mert éppen kissé meg van zavarodva? Bárkivel megeshet az ilyesmi. Elutazott, összejött valakivel, aki éppen ott volt, de nem eszik olyan forrón a kását. Tudja, aki elutazik, az kicsit az egójából is kilép.

– ...

– Mondja Miklós, milyen volt maguk között a szex? Már ha nem tartja tapintatlankodásnak.

– Hogy jön ez ide? De elég jó.

– Elég jó? Mi az, hogy elég jó? Jó, rossz, közepes, vagy nagyon jó? Egy író fogalmazzon precízen. Hát csak van összehasonlítási alapja?

– Mit akar hallani?

– Az igazat.

– Nekem nagyon jó volt, na. És azt hiszem, egy jó ideig neki is.

– Csak azért, mert az sokat számít. Többször bújjuk az ember ágyba, mint amennyit utazik. És merje kimondani azt is, ha valami jó volt. Azt nem veheti el magától senki. Du blájbt men! Maradjunk ennyiben. Reb Eizik az újhelyi jesivában mindig ezt mondta a tanulás végén. Gondolkodjon a széderen, és ne krenkolja magát! Nem érdemes.

Másnap Hédi hívott fel, az öreg egyik munkatársa és lelki mindenese, aki a széderjegyeket intézte. Nagyon reméltem, nem kérdezi meg, hogy vagyok, mert nemigen tudtam tartani a szám. Egy váratlan ötlettől vezérelve én kezdtem kérdezgetni, tud-e valamit az öreg válásáról. Fanyar, mindig ironikus hangján csak annyit mondott:

– Ez gyenge pontja. Talán az mond valamit, hogy a későbbi nőket az életében mind Editnek szólította.

Sejtettem, hogy többet tud, mint amennyit elmond. Nem akartam faggatni, pedig talán éppen erre várt. Különös, gondoltam, ismerjük egymást évek óta, de ha nem az öregnél találkozunk, nemigen beszélünk egymással. S ott is inkább csak akkor, ha másokkal együtt körbeüljük az asztalt, és reb Slojme beszéltet bennünket.

Eltelt egy hét, és én még mindig nem tudtam válaszolni, akarok-e együtt széderezni Sárival. Megüzentem Hédin keresztül, hogy ő csak nyugodtan ünnepeljen reb Slojméval, nekem van más lehetőségem is, de ha tudok és lesz erőm, odamegyek. Csak azon múltott, legyőzőm-e zúrzasavos érzéseimet.

– Ugyan mit kell legyőznie és miért? – kérdezte tőlem a doktor a következő terápián.

– A zavaromat.
– Mi ez a zavar?
– Vágy, hogy lássam, és félelem ugyanettől. Harag, hogy elhagyott és düh, hogy még mindig szeretem és vágyom rá, annak ellenére, hogy összeállt valakivel.
– És miért baj, ha zavarban van? Nem szabad zavarban lennie?
Ezen gondolkodnom kellett.
– Kérdezze meg azt is magától – tette hozzá –, ki szerint és miért is kell haragudnia saját magára?

Elnevettem magam, pedig egyáltalán nem voltam vicces kedvemben. Értetem, amit mond.

Mindig mindent azonnal tudni, és dönten. Száműzni a kétségeket, résen lenni, mert a másik bizonyára rosszindulatú, és átver. Legyőzni mindent és mindenkit, beleértve saját, bizonytalan érzéseimet is, végső fokon azt, aki volnék. Ezért mindig hűvösen, racionálisan cselekedni, és nem kérdezni, ki vagyok, mire vágyom valójában, s mi végre ez a rohanás. Nem mutatni persze érzéseket senkinek, mert visszaélnék velem. Feltűnés nélkül élni, mert élni életveszélyes – ezt ismertem otthonról.

Sírnom kellett volna, csak hogy épp sírni nem tudtam, mert azt sem lehetett. Nincs hiszti, tessék abba hagyni a hüppögést! – derengett fel valahonnan mélyről, távolról.

Egy pillanatra megértettem, vesztesként is győzhetek, ha legalább megengedem magamnak, hogy érezzem a veszteséget, s hogy az esélytelenek nyugalmaival küzdjek, hátha mégis visszaszerezhetem, amit elvesztettem. Hogy az úgynevezett méltóságnál is fontosabb, hogy azt tegyem, amire vágyom. Hogy egyáltalán vágyjak valamire. S akkor elhatároztam, hogy együtt töltöm a szédert Sárival.

Egyedül felkészülni az ünnepre, kitakarítani a lakást, felkutatni az utolsó morzsákat is, kicsomagolni a pészachi edényeket és kikószerezni azt, ami tavaly óta tréflivé válhatott – lehangoló és nyomasztó volt. Értelmetlennek tűnt mindaz, ami máskor feszült szellemi és fizikai munkát jelentett, de önmagában hordozta jutalmát. Az előkészületek nyomán úgy érezhettük, mi magunk is készen állunk a kivonulásra, akár csak őseink, évszázadokon át. Ha a rendnek bármi értelme volt számomra, ez volt az.

Máskor, széder reggelén, első utam a zsinagógába vezetett. Az elsőszülöttek ilyenkor szokásos böjtjét megváltandó, talesz-tfilinben* nemcsak imádkoztam, de együtt is tanultam másokkal egy szakaszt a talmudból. Utána a mikvébe mentem, az udvaron elégetni a lakásban összegyűjtött homecot,** majd megmerültem a fürdőben, hogy a kivonulás éjszakája előtt testben-lélekben egyaránt megtisztulva készüljek a nagy útra. Onnan a kóser tejért mentem, s hazavittem egyúttal a nyolc napra összevásárolt pészachi élelmiszert. Ironizáló barátainknak minden évben el kellett magyaráznom, hogy ez is egyfajta kivonulás. Éppen arra szolgál, hogy hétköznapi életünkől eltávolodva jelezzük: készen állunk a

---

* imasállal, imaszíjjal

** a lakásban összegyűjtött kovászos maradékát (szimbolikusan összegyűjtött morzsákat) az ünnep előtt elégetik (héber-jiddis)

kivonulásra, mintha mi magunk is ott lettünk volna őseinkkel Egyiptomban. Legyintettek, és kinevettek, olyan is akadt, aki emiatt eltávolodott tőlünk. Sárít megviselte a veszteség, én pedig arra gondoltam, kevés kívülálló barátom inkább némi tisztelettel néz arra, amire zsidó ismerőseink iróniával legyintenek. Gyanítottam, a lenézés és a lekezelés mögött némi lelkiismeret-furdalás is lapul.

Korábban még arra is jutott időm az ünnepet megelőző reggeleken, hogy amíg kovászosat lehet fogyasztani, beüljek az Eckermann kávéházba, s magánrítusként elfogyasszak egy túrós batyut és egy tejeskávét. Ezen a reggelen azonban nem mentem imádkozni, nem mentem mikvébe és nem mentem az Eckermannba se túrósbatyut enni és kávézni, csak bénultan végeztem a legszükségesebb teendőket, míg a takarítónő helyettem is dolgozott. Semmi másra nem voltam képes ezen a reggelen, mint várni, hogy múljék a kínosan lassú idő.

Az ünnep előtt, délután még át kellett mennem az öreghez az általa kiadott haggada* példányaiért. Szerette volna, ha este abból olvassuk fel az egyiptomi kivonulás történetét, és szerette volna biztonságban tudni a könyvecskéket, nehogy elfelejtse magával hozni őket.

Ideges voltam az esti találkozás miatt. Nem érdekelt a taktika. Órák választottak el attól, hogy Sárít hetek múltán újra lássam, és félttem. Nem tudtam, mit akarok, mitől tartok és miben reménykedem, csak érezni akartam, hogy Sárinak elmondhatom, bármi kavargó is bennem. Tudtam, hogy nem tesz rá jó benyomást, ha érzi gyengeségem, de nem érdekelt a szülői jó tanács.

– Szeretnék egyet telefonálni, reb Slojme – mondtam. – Sárinak.

– Csak tessék! – mutatott a készülékre. – Nekem úgyis dolgom van a konyhában.

– Nem abszurd ez az egész? – kérdeztem remegve az izgalomtól.

– Miklós, nyugodjon meg, és vegye komolyan magát. A saját érzéseiről beszél. Tegye azt, amit a szíve diktál. Okosabbat nem tehet – mondta, és udvariasan magamra hagyott.

Tárcsáztam Sári számát, és beledadogtam a telefonba. Hallottam a saját hangom, a saját szavaim, tudtam, hogy hülyeségeket beszélek – azt kérdeztem, vajon este mellettem ül-e majd –, de ez jött belőlem.

– Persze – mondta. – Ki mellé ülnék, ha nem melléd, Miki?

Őrület, gondoltam, pasija van, és így beszél velem. Mint ahogy az is örület, amit dadogok. Olyan vagyok, akár egy gyerek, akit megbüntettek, mert rossz fát tett a tűzre, és megpróbálja kiengesztelni anyukát. Miközben ő csalt meg, ő hagyott el, és nem fordítva. Ráadásul úgy próbálom visszahódítani, hogy elesettnek mutatom magam, amire apám csak fintorogna, és a fejét rázná. De hát nem mutatom én sehogy magam, ez vagyok, ilyen vagyok, még ha rémes is hallani, amiket mondok. Még jó, hogy nem azt éneklek neki: „Ha megversz is, imádlak én”. Apám és anyám persze azt mondaná: viselkedj közönyösen, ne keresd, ne mutasd ki, mennyire fontos, akkor majd ő jelentkezik. Én pedig nem tudok tak-

---

* Az egyiptomi kivonulást elbeszélő történet s egyben az ünnep forgatókönyve, melyet az ünnep előestéjén, a széder vacsorán olvasnak.

tikázni, nem tudom letenni a kagylót, vagy nem akarom, noha nincs nagyon miről beszélni, csak érezni akarom a jelenlétét, hallani, ahogy lélegzik, miközben attól sem csillapul a hiányérzetem.

Dél elmúlt már, de az este még mindig végtelenül távolinak tűnt. Nem tudtam elképzelni, hogy békésen ülünk egymás mellett a széderasztalnál, mint éveken át. Csak tartottam a kezemben a telefont, és nem tudtam mit mondani. Néha megkérdeztem, vagy inkább kijelentettem:

– Biztos hülyének nézel.

Ő pedig azt mondta: – Szó sincs róla.

– Tudunk találkozni egy kicsit korábban? – kérdeztem.

– Nekem bármi jó. Nincs már dolgom estig, kitakarítottam.

– Nyolckor van a széder, találkozunk egy órával korábban.

– Rendben.

Küzdött bennem a megsértett méltóság és a szenvedély. Sári-függő voltam, be kellett látnom két hónap különélés és egy futó viszony után. Egyelőre nem tudtam, illetve – ahogy a doktor felhívta rá a figyelmem – valószínűleg nem akartam lemondani róla. Ha visszagondoltam együtt töltött éveinkre, nem hihettem benne, hogy kapcsolatunk vidám volt és könnyed, azt sem, hogy mindenben összeillettünk volna, de reméltem, hogyha folytatódik, okulunk a törtétekből, és másként lesz. Szendvedély fűzött Sárihoz, ami erősebb volt sértettségnél és méltóságnál, elmosta a józan mérlegelés szempontjait.

Reb Slojméval megbeszéltem, hogy a Hannában találkozunk.

– Maga nem jön előtte imádkozni? – kérdezte. – Megmutatnám magának a Kazinczy* közönségét. Ilyenkor, pészachkor sok a külföldi. Ki milyen ruhát visel, hogy beszél, mikor ment el Magyarországról, ez mind fontos adalék. Vannak strájmilis** haszidok, vannak, akik felperdülő bársonykalapot viselnek, és vannak olyanok, mint én, egyszerű sötét öltönyben, szürke kalapban. És a történeteik! Magának ott kellene forgolódnia közöttük. Hihetetlen irodalmi alapanyag – lelkesedett, és próbált engem is lelkesíteni.

– Nincs türelmem az imához. Képtelen volnék koncentrálni.

– Isten egyik attribútuma, hogy ismeri a lelkek útját. Ha maga megérti magát, Miklós, hogy átmenetileg nem imádkozik, odafent is tudomásul veszik. Én se mindig imádkoztam. Elöttem nem kell szégyellnie. Habár lehet, hogy éppen segít...

– De maga legalább megért, nem?

Kitartóan figyelt bifokális szemüvege mögül, ami abból a szögből, ahonnan én láttam, hatalmasnak mutatta a szemét. Néztem a tágra nyílt, nedvesen csillogó és aprókat rezdülő szempárba, s úgy éreztem, koncentrálnom kell minden pillanatban, hogy ne veszítsem el a józan eszem. Nemigen segített a Xanax. Nyugodtan szólalt meg, mint aki figyel rá, hogy ne tetézze idegességem.

– Egy Hanina ben Dosza nevű rabbi azt mondja a Misna*** szerint... Vagy mondtam már ezt magának? Szenilis vagyok, csak arra emlékszem, mi volt a háború előtt, de arra, hogy mi volt tegnap, arra már nem.

---

* Ortodox zsinagóga Budapesten, a Kazinczy utcában.

** Medvepém kucsma – lengyel nemesi viselet nyomán átvett haszid fejedő (jiddis)

*** A polgári időszámítás előtti első században lezárt törvénygyűjtemény. (héber)

- Szóval, mit mondott Hanina ben Dosza?
- Ha a súlyos betegért mondott ima könnyen jött az ajkára, onnan tudta, hogy az imája meghallgatásra talált. Ha nem ment az ima, akkor nem.
- Finom pszichológia. De nem istentagadás ez? A tudattalan általi összekötés a mindenséggel. Ha jól megy az ima, jól megy minden. Épp akkor nem működik az ima, amikor leginkább kéne! – dühöngtem.
- Isten nem önkiszolgálóbolt, Miklós. És ne felejtse itt a haggadákat! – figyelmeztetett. Bólintottam.
- Miklós – szólt utánam, ahogy lehajtott fejjel indultam kifelé a lakásból. – Tudja, hogy mit jelent a széder kifejezés?
- Ne froclizzon! Nem vagyok túl jó kedvemben.
- De tudja, mit jelent? – tartotta erősen az ajtót, amit behúztam volna magam után.
- Igen. Azt jelenti: *rend*.
- Nahát! Azért van, hogy betartsuk. És épp azért kell, mert egyébként nincs más a világban, mint rendtelenség és káosz. Amivel szintén nincs semmi baj, az is a teremtés része, csak tudni kell, hogy mi mire szolgál.
- Jó.
- Mindennek megvan a maga rendje. Ismeri a mondást?
- Ideje.
- Micsoda?
- Mindennek megvan a maga ideje. Így szól a mondás.
- Akkor este. Du blájbt men. Maradjunk ennyiben. Tudja...
- ...így köszönt el mindig reb Eizik az újhelyi jesivában... – ismételttem gúnyosan az ezerszer hallott történetet.
- Na, ne szemtelenkedjen! Este találkozunk.

Korábban érkeztem, mint minden találkozóra, hogy aztán idegesen járkáljak fel és alá, türelmetlenkedve és dühöngve, hogy a másik késik, mert ha én előbb jövök, akkor a másik nyilvánvalóan később érkezik, akár időben jön, akár nem. Ez persze elég ahhoz, hogy átmenetileg úgy érezzem, nem is jön el, hogy megalázzon, hogy ezzel is kifejezze, mennyire nem érdekli, mit érzek, az sem, hogy egyáltalán létezem.

Míg ott sétáltam a Kazinczy és a Dob utca sarkán, ezerszer megbántam, hogy ide beszélünk meg randevút. Mondhattam volna neki a Klauzál teret is, vagy bármi mást, hogy ne itt kelljen szobroznom, fekete öltönyben, fehér ingben, fekete sapkában. Úgy néztem ki, mint Percsik, a kiugrott jesivabócher és forradalmár a *Hegedűs a háztetőn* filmváltozatában. Sári késett, de csak néhány percet. Lendületes léptekkel tűnt fel az utca túloldalán, magas sarkú cipőben, fekete harsnyában, oldalt felsliccelt szoknyában végződő fekete ruhában, amit a nyaka körül megkötött, színes selyemsál egészített ki.

Frissen mosott, hullámos haja nagyokat libbent, ahogy közeledett, ajkát dacosan összenyomta, az orrát beszippantva felfelé tartotta. Túsarkúban majdnem olyan magas volt, mint én, kecsesen telt és robbanékony. Amikor megpillantott, elmosolyodott.

- Szia, Miki! – érintette meg a sapkám sildjét. Nem tudtam, megjátssza-e ma-

gát, vagy tényleg ilyen könnyed és vidám. Adott két puszit, én meg azt figyeltem a válla fölött, nem lát-e bennünket valaki.

– Menjünk innen! – mondtam.

– Jó, de hová? – kérdezte.

– A Klauzál térre. Ott legalább le tudunk ülni egy padra.

Elindultunk, én pedig nem tudtam, mivel kezdjem, annyi minden kavargott a fejemben. Idestova két hónapja nem találkoztunk. Néhány percig tartottam magam, semleges dolgokról fecsegtünk, ki kivel találkozott, hogy vannak a másik által nem látott ismerősök, utána viszont elkezdett ömleni belőlem a szó az élet értelmetlenségéről, amivel szemben számomra csak az írás és a szerelem adhat vigaszt. Míg beszéltem, Sári pillanatonként finoman elhelyezett vallomásokat hallhatott, amit finom szempillarezdülésekkel és mosolyra rebbenő ajakkal nyugtázott, de nem reagált rá.

– És a vallás, a zsidóság? – vetette közbe.

– Mi van vele?

– Nem a teremtés és általa maga az élet ad értelmet a létezésnek?

– Hogy érted ezt? – kérdeztem megütközve, elsősorban azon, hogy ő mondta ki, s nem nekem jutott az eszembe.

– A vallás szerint a lét minden átélt perce isteni csoda, amiért hálát kell adnunk. Vagyis minden ajándékba kapott percet élveznünk kell.

– Ezt mondod majd a végén is?

– Igyekszem tartalmasan élni.

– Folyamatosan a halál tudatával élni nem ajándék, hanem filozófiai probléma. Még akkor is, ha hiszünk a teremtésben. Az öntudat, ha eltekintենék isteni eredetétől, inkább olyasminek tűnik, mint egy genetikusan meghibásodás. Gosz vicc.

– Vallásos ember ilyet nem mondhat! – ironizált.

– Hát akkor nem vagyok elég vallásos! – vetettem oda. – Neked különben még ez is sok volt.

– Látod, már megint veszekszünk – mondta sokatmondó arccal.

– Ugyan, csak vitatkozunk az élet értelméről. Ne mondd, hogy ezt nem szeretted bennem! – mosolyogtam kényszeredetten, miközben én is ugyanazt gondoltam, mint ő. Fájt a halántékom az erőltetett vidámságtól és az erőfeszítéstől, hogy résen legyek, mit beszélek. Miközben vissza akartam szerezni őt, tudtam, hogy a lét értelme vagy értelmetlensége nem a legszerencsésebb téma, amivel visszahódíthatom. Nem is értettem, hogy keveredhettünk ide, de ha szóba hozta, nem tudtam mást mondani, mint amit gondolok.

Fintort vágva ő is elmosolyodott. – Tudod, hogy mennyire szeretem az agyadat.

– Csak az agyamat, vagy az ágyamat is? – szellemeskedtem. Nem szólt, csak felhúzta az orrát.

Nem jutott eszembe semmi, amivel folytathattam volna a beszélgetést. Nézettem őt, úgy, hogy észrevegye, szerelmesen nézem. Bizonyára látta, de nem reagált rá.

– Nem jut eszembe semmi – mondtam. – Egyszerűen jó veled együtt lenni.

– Nem kell mindig mondani valamit. Én is jól érzem magam veled.

– De akkor miért nem vagyunk együtt?

- Muszáj ezt?
- Szerinted nem kéne legalább megérteni? – pattantam fel a padról, és lekaptam a sapkám. Nem bírtam tovább ülni maradni.
- Sétáljunk? – kérdezte együtt érzően, de láttam, ő is ideges.
- Nem kell – ráztam a fejem. Hol őt néztem, hol a teret fürkésztem. Mostanáig Sárin kívül semmi mást nem láttam. Néhány kutyasétáltató és kergetőző gyerek volt rajunk kívül a parkban. Eszembe jutott a novella egy kutyáról: az ötvenes években mindig ide vonszolta a gazdáját. Kapart és nyúszított. Évekkel később kiderült, tömegsír fölé épült a játszótér: a gettó idején temettek itt.
- Azért nem vagyunk együtt, mert nekem van valakim – mondta Sári.
- Hát ez kurva jó válasz! – fakadt ki belőlem.
- Nem tudnám megbántani. Néha úgy gondolom, az volna az egyetlen megoldás, ha hirtelen eltűnne.
- Micsoda? – öntött el a forróság. Visszaültem.
- Ha most visszamennék hozzád, az egy életre szólna – nézett rám kétségbeesetten.
- És?
- Nem biztos, hogy képes vagyok rá.
- Össze vagy zavarodva – fogtam meg a kezét, de ő nem szorította meg az enyémet. Hidegek voltak az ujjai.
- Mással is lehet élni, Miki, hidd el.

El kellett indulnunk, s mire beléptünk az ortodox hitközség udvarára, a zsinagógából már jöttek ki az emberek. Akik otthon ülték meg a szédert, jó ünnepet kívánva búcsúzkodtak, akik maradtak, lassan beszivárogtak a Hannába, a hitközség éttermébe. Jiddisül beszélő haszidok selyemkaftánban, bíberkalapban, terebélyes, sápadt asszonyaik, merev szabású kosztümben, fejükön feltűnő parókával. Horgolt kipás, izraeli modern ortodoxok, kigombolt nyakú, fehér ingeikben és szandályaikban, és elegáns amerikaiak öltönyben, jól karbantartott, kortalanná varázsolt feleségeikkel. Ahogy egymás mellett lépkedtünk Sárral, többen végigmérték. Sehová sem sorolható sapkám, vagy talán Sári szépsége tűnhetett fel nekik.

Reb Slojme már odabent sertepertélt egy hosszú asztal mellett. Fel-alá járkált, izgatottan mutogatta, kinek hová kell ülnie. Amikor meglátott bennünket, elmosolyodott.

– Örülök, hogy eljött, Sári. Itt van a maga Miklósa is – mondta nyomatékosan, mint aki nem tudja, hogy együtt érkeztünk. – Üljenek le, én most nem érek rá magukkal foglalkozni – integetett, és tovább sürgölődött, túlnyomórészt idő vendégei körül.

Jó félórás késéssel kezdtük a szédert. Boldogan ültem Sári mellett, mintha az este örökké tarthatna. Olyan vidáman hallgattuk reb Slojme kommentárjait, olvastuk a haggadát, fokozódó hangulatban úgy énekeltük a jól ismert dalokat, mintha minden a legnagyobb rendben volna.

Xanaxra nem akartam inni. Az én boromat is Sári itta meg, bár menet közben elmondta, ő is szed valami nyugtatót. A vacsora végére, jó fél liter bor után, önfeledten vidámnak tűnt. Odaült reb Slojméhez, mosolyogva beszélgettek, majd visszajött. Először csak a kezét érintettem meg, majd amikor megsimogattam, ő

is megsimogatott. Később az sem zavarta, hogy az asztal alatt megfogom a lábát. A felsliccelt szoknya hasítékában először csak óvatosan megérintettem, majd amikor kitapintottam, hogy csipkés szegélyű combfix van rajta, feljebb csúszott a kezem. Szemrehányóan és vágyakozón néztem rá.

– Hányszor kértem, hogy hordj ilyen harisnyát, de te sosem vettél fel, csak szexhez.

– Nem igaz! – húzta fel megint az orrát, és csillogott a szeme. – Csak mindig lecsúszik, azért hordom ritkán.

Az asztalterítő jótékony rejtekében beférkőztem ujjaimmal a feszes harisnya és ruganyos, ám belső combfalán selymesen besüppedő húsa közé, és a helyzet-hez nem illő ajzottsággal, egyre nagyobbakat markoltam belé, hogy össze kellett szorítania a lábát. Ujjaim ottrekedtek, a közelben éreztem öle forróságát.

– Meddig érsz rá? – kérdeztem. Hülye kérdés volt. Mászt jelentett, mint a benne foglalt szavak, s még csak nem is azt, ahogy félreérthette.

– Bármeddig – vont a vállát. Ezek szerint nem alszik nála a pasas – reménykedtem.

Az Echád, mi jodéá-t* tele szájjal, egyre gyorsabban, egyre hangosabban, egymást túlkiabálva, versengve énekeltük, a Chad gadjá-nak** a dallamát nem tudtuk, inkább csendben hallgattuk az öreget, amint egyedül mondja, dúdolja a ketlies melódiát, de ő sem énekelt végig. Csendben elbúcsúztunk tőle, s igyekeztünk minél kisebb feltűnéssel távozni.

Úgy indultunk el, mintha hazamennénk, hozzám, habár ő másfelé lakott. Egy darabig kart karba öltve sétáltunk tempós léptekkel, aztán hirtelen megállt a Király utca és a Kazinczy utca sarkán lévő játszótér mellett.

– Hová megyünk tulajdonképpen?

Bízom benne, hogy nem teszi fel a kérdést, olyan magától értetődő volt, hogy kimegyünk a körútra, és balra fordulunk.

– Haza – mondtam, és igyekeztem a legsármosabb, kisfiúsan vágyakozó molsolyomat elővenni.

– Ne, az nem lesz jó – mondta.

Megsértődtem. Nem értettem semmit.

– Akkor miért indultál el velem? Minek ez az egész színjáték?

– Miféle színjáték? Miről beszélsz?

– Ez az egész! – léptem hátrébb, karom kitarva.

– Gyere, üljünk le ide egy kicsit – mutatott egy padra.

– Nem akarok leülni! Nem akarok hosszasan és fájdalmasan búcsúzkodni!

Akkor inkább hagyjuk a fenébe az egészet! – gesztikuláltam.

– Ülj már le egy kicsit! – húzott vissza a kezemnél fogva.

– Tudod milyen szar ez így nekem?

– Azt hiszem, tudom.

– Morzsákért könyörögni abból, ami nemrég még... – Félbehagytam a mondatot. Nem akartam kockáztatni, hogy visszautasítsa a birtokviszonyt.

---

* „Ki tudja mi az egy?” kezdetű dal (héber)

** Egy gödölye című dal (arámi)

Nem válaszolt, csak nézett, kíváncsian, vágyakozóan, amitől zavarba jöttem, és elnevettem magam. – Mit bámulsz?

– Téged.

– Na, és mi jár a fejedben? Hogy mi vonzott régebben ehhez a pasashoz?

– Tudom, hogy mi vonzott „ehhez a pasashoz”.

– Na, és mi vonzott?

– Ugyanaz, ami most is vonz – suttogta, megfogta a zakóm hajtókáját, magához húzott és csókolni kezdett. Csókolt, szenvedélyesen, és rövid idő múlva már engem sem érdekelt, hogy láthatnak. Öleltem, szorítottam, belemarkoltam.

Amikor lihegve kibontakoztunk, én éreztem úgy, hogy nem értek semmit.

– Van valakid, s közben itt csókolózol velem egy padon. Akkor miért nem megyünk haza, és folytatjuk ott, ahol abbamaradt?

– Éppen azért, mert van valakim.

– Akkor miért csinálod ezt?

– Mit miért csinálok?

– Egyáltalán, ki az az ember? És miben jobb, amire én alkalmatlan vagyok? Utazásban, síelésben, ejtőernyőzésben? – gúnyolódtam.

– Nem jobb, csak más – mondta.

– És az ágyban?

– Ne kérdezz ilyeneket! – fordult el.

– Mert ott is?

– Ilyesmiről nem lehet beszélni.

– Miért nem? Mert kínos megmondani?

Hallgatott.

– Most jobb, vagy nem jobb? – faggattam.

– Hagyjál már... Ha tudni akarod, hiányzik a tested. És hiányzik, hogy beszélgessek veled, és hiányzik, hogy megérints. Nem erről van szó.

– Hanem miről?

– Mondtam már a telefonban is. Ő más. Könnyed, praktikus ember. Nyugalmasabb vele az élet. Tud segíteni a gondjaimban, nem kell mellette szorongani.

– De te magad mellett is szorongsz, nemcsak mellettem.

Ezt nem kellett volna, éreztem. Még ha igaz is, nem taktikus. De mintha nem is hallotta volna, amit mondtam, Sári folytatta:

– Nem akarok állandóan harcolni, és nem akarom állandóan azt érezni, hogy nem felelek meg.

– Én sem – replikáztam önkéntelenül.

– Miért olyan fontos neked a vallás? – kérdezte. – Miért kell ennyire szigorúan vened?

– Nem tudom. Kapaszkodó. Az egyetlen biztos pont az életemben.

– És még? Más nincs az életedben?

– Mit akarsz? Mit gondolsz, milyen az, amikor választanom kell a hitem és a szerelmem között? – csattantam fel. – Téged is akarlak, és a vallás is fontos. Hogy kényszeríthetsz választásra? Nem tudom megtagadni önmagam egy darabját.

– Megváltoztál. Mintha nem is te lennél. Én ezt nem tudom követni, pedig nekem is fontos a zsidóság, hidd el. És most is szeretlek, de a Tomit is. Nem tudok mit tenni, ezt érzem.

– Csak azért másztál bele, hogy te is azt mondhasd: nem tudok választani – mondtam gúnyosan, de mire a mondat végére értem, éreztem, hogy marhaság. A dolgok ennél egyszerűbbek. Legyintettem, ő meg csak a fejét rázva jelezte, hogy nem értek semmit.

Izgatta, hogy küzdök érte, és kezében a döntés. Nem ellenkezett, amikor az arcához hajoltam.

Úgy csókolóztunk a padon, mint szerelmünk hajnalán a Volkswagenben, félúton hazafelé a Balatonról. Nem érdekelt bennünket senki és semmi. Úgy nyúltam szoknyája alá, félrehúzva az átnedvesedett bugyit, s értem síkos öléhez, hogy tudtam, valóban örület, amit teszünk, de nagyobb erő vezérelt, hogysem képes lettem volna ellenállni neki. Ritkán adódott olyan pillanat az életemben, amikor tudtam, nem ésszerű, amit teszek, ennek ellenére mégis megtettem. Most viszont, gondoltam, épp azért történt minden, hogy ez bekövetkezhesen, akár ésszerű, akár nem. Ezért hívott el az öreg, ezért jött el Sári, s én magam is ezért vállaltam félelmem ellenére, hogy együtt töltsük az ünnepet.

Sári keze lábam közé siklott.

– Menjünk fel hozzám – suttogtam. Úgy éreztem, felrobban az ágyékom. Körbefont, finoman megszorított, egy pillanatra sem engedett el. Mint aki játszik. Lefogtam a kezét.

– Te csak szórakozol velem – mondtam keserűen.

– Nem – rázta a fejét. Könnyes volt a szeme. – Hidd el, hogy nem.

– Nagyon kívánlak.

– Én is.

– Hát akkor?

Egy pillanatra tétovázott. A lelkiismeret, gondoltam. Most bezzeg hűséges. Máshoz. A rohadt kurva.

– Farewell fucking – mondta, vagy inkább kérdezte halvány mosollyal a szája sarkában. Nem volt egyértelmű a hangsúlyából.

– Azt már nem! Nem kell a szájalmad! – húzódtam volna tőle távolabb, de elgyengültem a mozdulataitól. – Nem akarok kegyelem-szexet. És nem akarok búcsúzni, mert tudom, hogy hülyeséget csinálsz! – fejeztem be halkabban és szelídebben a mondatot, mert Sári részeg volt és ellenállhatatlan. Dolgozott benne a nyugtató és a bor.

– Na, gyere, menjünk! – lihegtem a fülébe. Elöntött a vágy. Felálltam lassan, és magamhoz húztam. – Még menet közben is meggondolhatod magad – mondtam taktikusan, de nem gondoltam komolyan.

Egy darabig féltem, hogy ismét megáll és visszafordul, azután elkezdtem hinni benne, hogy meggyőztem. Mentem mellette megkönnyebbülten, olykor kezét szorongattam, olykor átötlettem, de ahogy oldódott az előző feszültség, eszembe jutott, hogy ha levetkőzöm előtte, észre fogja venni a ciceszt*, amit akkor kezdtem el hordani, amikor elhagyott.

Úgy éreztem, szükségem van valamire, ami által több vagyok, mint azelőtt. Mi sem volt egyszerűbb, mint olyasvalamit tenni, amit addig nem tettem,

---

* Ing alatt hordott, poncsószerű trikó, négy sarkán rojtokkal és csomókkal, melyek a bibliai parancsolatokra emlékeztetnek (héber-jiddis)

mert féltem, hogy elveszítem. A kóserságot az én elhatározásom nyomán kezdük el, miután az ő biztatására lemondtam a disznóhúsról, de nem láttam értelmét félig-meddig tartani magam a szokásokhoz. Szombaton ő nem utazott először, én követtem, majd kifarolt. A sapkánál, kipánál már ódzkodott, de én kitartottam, ám ahogy a ciceszt reggelente felöltve belenéztem a tükörbe, nem voltam elégedett: úgy éreztem, nem az „ég nevének kedvéért”, hanem dacból viselem, mintha önmagam egy darabjától akartak volna megfosztani, s ez ellen védekeznek. Mert ha nem imádkozom naponta, hogy „legyen nektek szemlélőrojtul és nézzétek azt, és emlékezzetek az Örökkévaló parancsolataira és tegyétek meg azokat”, akkor talán nem is érdemes minden nap hordanom, még ha az egyik parancsolat megszegése nem érvényteleníti is a másik megtartását.

Mióta elment, a gyakran egyedül töltött péntek esték miatt magányosan cipelt teherré váltak a szombatok. Nincs nagyobb magány, mint vallástalan zsidók között vallásosnak lenni, írják a bölcsek. Nincs fájóbb gúny, mint az ő élcelődésük. Barátaim többsége vallástalan volt, mint ahogy a zsidók többsége, így a bőrömön tapasztaltam meg, mit jelent mindez – egyedül. Néhány hét múltán már csak ünnepkor hordtam a szemlélőrojtot, és amikor imádkozni mentem. Most azonban éppen ingem alatt viseltem, és átsuhant rajtam, mit fog szólni, ha meglátja. Perceken át nem tudtam másra gondolni, miközben persze fecsegtem tovább, szellemesen és lelkesen, mert láttam rajta, hogy ez hat rá. Közben azonban elkecserekedtem. Érdemes próbálkozni, ha nem támogat abban, amivé lenni vágyom, hanem éppen akadályoz és megaláz? És ha nem is ez az oka konfliktusainknak, csak éppen nem visel el olyanok, amilyen vagyok, és ebben keres kifogást? Egyre megy.

Ha nem kellek neki így, úgy is jó, gondoltam dacosan. Pillanatonként változtak vele kapcsolatos érzéseim, ezt korábban is észleltem magamon, mióta elhagyott, de tudtam, ezt is el kell fogadnom. Beléptünk a lakásba, s míg én az ajtóval babráltam, ő úgy álldogált az előszobában, mintha először járna nálam, s nem lakott volna itt, apró tárgyaival, ötleteivel formálva közös otthonunkat, melyben így is szüntelen felfedezte az előző nő nyomait. Ám ahogy odaléptem hozzá, és átöleltem, ajka egyszerre feszesen és puhán tapadt az enyémre, karja a nyakamba fonódott, ölet az enyémnek nyomta. Csókra nyíló szája sarkában mindig felsejlett egy különösen izgatató vonás, ám csak most ismertem fel, immár a magam érzéseinek keveredése nyomán, az egymásba hajló szenvedélyt és a szenvedést.

Ingem rángatta a nadrágomból, s miközben egymás ajkát harapdálva bevonaszoltuk, lökdöstük egymást a hálószobába, pillanatokon belül a cicesz rojtjai is előtűntek. Egy meglepett és kíváncsi mosolyon túl, mintha nem is érdekelte volna.

Képmutató, gondoltam. Úgy tesz, mintha mindez mit se számítana.

Hirtelen megfordítottam, felsőtestét magamhoz szorítottam, és az ölemet a fenekéhez nyomtam. Attól, hogy két hónap után először voltam vele, vagy hogy bosszút állhatok azon, aki elhódította tőlem, és naponta részesülhet testéből, né tán attól, hogy úgy éreztem, vadsággal őt is megbüntethetem, szándékosan durva mozdulattal gyűrtem fel a szoknyáját. Másik kezemmel már a bugyit téptem, sodortam le széles csípőjéről, majd végül türelmetlenül csak a fenekébe sikló vékony pántot rántottam félre, úgy hatoltam hátulról belé. Forró és síkos volt

az öle, izgatóan selymes, pedig kézzel nem is nyúltam hozzá. Mintha őt is a helyzet izgatta volna fel, nem a közvetlen érintés. Ahogy benne voltam, elengedtem a szoknyát, és mindkét kezemmel hullámos hajába kapaszkodtam. Haja érintése azonban amellest, hogy simogatott, és altestem egyre gyorsabb mozgásra készítette, légységével és simaságával el is andalított. A testem emlékezett mindarra, amiben mellette valaha részem volt. Tehetetlenül magamhoz húztam a hajánál fogva, és a hajzuhatagba fúrtam arcomat. Lehúztam hátán a cipzárt, jobбомmal hátulról átöleltem, a válláról lerántott ruhából és a párnás melltartóból kibúvó mellét a tenyerembe fogtam, s miközben így mozogtam benne, és csiklandó érzéseket csalt elő belőlem ölnök minden apró dörzsölődése és csuszatólódása, hallottam jól ismert, izgató nyögéseit. Valami hiányzott azonban, jöttem rá, és döbbsenten fékeztem le mozdulataimat.

Nem mondta, hogy vegyek fel gumit. Nem aggódott, mint régebben. Meghőkölttem, mintha csapdába léptem volna. Vajon miért hagyná most, hogy akár bele is élvezek? Mert részeg, és megfélekezett magáról? Vagy csak egyszerűen a véletlenre bízna a sorsát? Mi lesz, ha nem tudja, melyikünkötől van a gyerek? Mi lesz egyáltalán, ha teherbe esik?

Kicsusszantam belőle, és az ágyra dőltünk.

– Ne vegyek gumit?

– Nem kell – fordult meg. Tágra nyílt a szeme.

– Gyógyszert szedsz? – kérdeztem dühösen. Régebben nem szedett.

– Nem.

Talán állapotos, és rám akarja kenni az apaságot. Nyilván ezért volt hajlandó egyáltalán találkozni velem.

– Terhes vagy? – kérdeztem kétségbeesetten.

– Dehogy!

– Ne vegyek gumit? – kérdeztem újra, és megfogtam az arcát. Forró volt, szinte égetett.

– Ahogy akarod – suttogetta.

Nem értettem semmit. Némán néztük és simogattuk egymást a félhomályban, majd lassan, bizonytalanul megmozdultam, és az éjjeliszekrény fiókjában tapogatóztam óvszer után.

Régen ő húzta fel, gyengéden, közben is izgatva, a játék részévé téve e mozdulatokat. Nem engedett el egy pillanatra sem, úgy vont magába. Most nekem kellett cselekednem.

Amikor ismét beléhatoltam, úgy éreztem, a vékony óvszeren át is felismerem öle finom bőrredőit. Felzaklatott az ismerős érzés. Nem akartam hamar élvezni. Ahogy a falnak támaszkodva térdelt előttem, s minden lökésekre megadóan nyomta ölemhez fenekét, hogy amennyire fizikailag lehetséges, teste mélyéig hatoljak, az összeszokott mozdulatok a kéz mellett végtelen keserűséget facsartak belőlem, mintha csak azért lehetne minden mozdulat olyan tökéletes, mert immár semmiféle felelősség nem terheli, ám egyszersem semmiféle remény sem tapad hozzá. Farewell fucking – jutott eszembe ebben a pillanatban, és bármennyire banálisnak éreztem, amikor az orgazmustól még remegő testében magam is élveztem, hangtalan, könnytelen sírás tört fel belőlem, amit ő csak szaggatott lézésnek hallhatott. Mire visszafordult, elmúlt. A sötétben nem is láthatott semmit.

Korábban nem volt türelmem hosszan heverni mellette, simogatni, és fogadni a simogatását, vagy élvezni a mozdulatlan ölekezés oly ritka perceit, az ejtőzést félálomban, a semmittevést, a pusztá vegetatív létezését. Mindig én moccantam meg előbb, forró lélegzetünk és testünk összekeveredő páráiból én kerestem szabadulást. Elvontam magam teste közelségéből, s miután betakartam, az íróasztalomhoz mentem. Most azonban én nyújtottam volna az időt, s ő viselkedett úgy, mintha vészcsengő szólalt volna meg benne. Felült, és szedelőzködni kezdett.

– Hová sietsz? – kérdeztem.

– Mennem kell – mondta, mint aki kijózanodott, és a hangja engem is kijózanított. Megtette, amire vágyott, vagy amit én akartam, de most bűntudata volt.

– Akkor mire volt jó ez az egész? – kérdeztem.

– Nem tudom – rázta a fejét. Végtelenül zavarodottnak láttam, mint magamat, alig egy nappal korábban. Ahogy a fürdőszoba felé indult, úgy húzta maga után a földön ruháját, akár egy döglött állat tetemét.

Nem értettem semmit. Csak a testem kellett? Mert a másikkal nem olyan jó? Sértve éreztem magam, akár egy szűzlány, akit meghágnak és otthagynak, de tiszta volt a fejem. Elégtételt éreztem, hogy megcsalta velem a másikat, s hogy láthatóan kívánta és élvezte velem a szexet, miközben megalázó volt, hogy szeretője lettem a nőnek, akivel éveket éltem, s akit, hiába is próbáltam volna tagadni, még mindig szerettem.

Nem értettem semmit. Bénultan vártam, míg felöltözik, kijön a fürdőszobából, és némán kísérem az ajtóhoz.

– Mondja, maga milyen viszonyban volt a válásuk után a feleségével? – kérdeztem másnap délelőtt suttogva reb Slojmet, az ima alatt. Ő nem kérdezett az estéről. Intett, hogy várjak, míg a főimát mondja, azután közelebb hajolt, úgy válaszolt. Néhány padsor választott el bennünket a többiektől, idősebbektől és koravén fiataloktól, akik hozzám hasonlóan, felnőtt fejjel tértek vissza a valláshoz. Akadt, aki családot alapított, és otthonra lelt, de akadtak olyanok is, akik nem találták sem önmagukat, sem a kapcsolatot másokkal, s ahogy vallásosak lettek, noha egymás társaságában közösségre leltek, egyben el is szigetelődtek a külvilágtól. Suttogásunkra rosszallóan hátrafordultak, maguk is pisszegtek, és a fejüket ingatták.

– Órülten féltékeny voltam – mondta az öreg. – Különösen, amikor megtudtam, hogy már tart egy ideje a viszonya. Gyönyörű nő volt a feleségem. Meg tudtam volna ölni azt a pasast, akivel összeszúrta a levet.

– És próbálkozott, hogy visszahódítsa?

– Egy darabig próbálkozik az ember, de van méltósága is. Nem beszéltem veled jó ideig, de szerettem őt.

Elfordult, lapozgatni kezdte az imakönyvét. Amikor én is imádkozni kezdtem volna, újra megszólalt.

– Még kétszer ment férjhez. De kétszer el is vált.

Hangsúlyára felkaptam a fejem. Elégtételt láttam a szemében.

Az igazgatónő

az igazgató néni csak egyszer jön be majd
 az osztályba. alacsony lesz, kövér, öreg, csúnya
 és ráncos, nagy fülbegaló lóg a nagy fülében,
 nyakán vastag bizsu, és vörös lesz a szája. moso-
 lyog, mézesmázosan beszél, sárga kapafogain
 szétkenődik a rúzs, s ettől még hülyébben
 néz ki. azt mondja majd, gyerekek, kérdezek
 valamit, és ti válaszoljatok. hány lába van
 a kecskének? négy, zengi a gyerekkórus, mire ő
 csodálkozva: a fecskének? kettő. a kecskének?
 négy. és ez így megy jó darabig, ő álmélkodik:
 milyen kis buták vagytok! hát azt se tudjátok,
 hány lába van a fecskének?! a tanító néni
 mosolyog, s mi is mosolygunk majd, milyen
 vicces az igazgató néni. de lehet, hogy csak
 azért, mert a tanító néni is mosolyog. vagy
 egyszerűen megkönnyebbülünk, mert az igazgató
 nénitől azért kicsit majd félünk. vagy valami
 ilyesmi. a végén kacagni fog az osztály,
 a tanító néni meg az igazgató néni is – lám,
 milyen boldogan múlik a hatvanas évek!
 de azért a nagy vidámságban fészket rak
 a nyugtalanság. csak egy kicsit, épp egy fecske-
 fészeknyit, s abba beleköltözik egy kis sárga-
 torkú szorongás, hogy az igazgató néninek
 mindent szabad: szigorúnak lenni és tréfásnak,
 kiabálhat, amikor a kedve tartja, s ha neki
 úgy lesz jó, hát mosolyoghat is, és fölényeskedhet
 velünk a kecskéivel és a fecskéivel, és nekiünk
 mindig alkalmazkodnunk kell a tanító nénihez,
 az igazgató nénihez, a felnőttekhez. aztán, amikor
 felnövök, és épp ezt a verset írom, rádöbbenek,
 hogy az igazgatónő bugyuta játékát én is
 eljátszom a fiaimmal, amikor majd kicsik lesznek,
 s akik akkor egyszerre nevetnek és bosszankodnak,
 én pedig fölényesen cserélgetem a két mással-
 hangzót, amíg bele nem fáradunk. amikor majd
 ezt a verset írom, elgondolkodom a helyzetek

és nézőpontok viszonylagosságán, és zavarni fog a felismerés, hogy hasonlóan cselekszem, mint az igazgatónő. aztán azon töprengek majd, vajon a gyerekeim ugyanolyan szeszélyes felnőttek látnak akkor, mint ahogyan én fogom látni az igazgató nénit a versidőnél negyven évvel mélyebben, egy kora őszi délután. aztán arra is gondolok, vajon a családban több dolgot megbocsátunk-e egymásnak, mint iskolai, munkahelyi, életbeli főnökeinknek, akik mégiscsak a hatalmat jelentik – márpedig a hatalmat utálni fogom, talán éppen az olyan pillanatoktól, mint amikor az igazgató néni két hangzó fölcserélésével úgy szórakozik velünk, hogy azon nevetniünk illik. aztán ha majd ezt a verset írom, az is eszembe jut, hogy egyszer az igazgatónő is volt gyerek. végezetül pedig arra fogok gondolni: hiába lesz az igazgatónő olyan öreg, valakik biztosan vele is szórakoznak.

Testmeleg

Zsebedben urálibagolytojással, kapaszkodsz. Kapaszkodsz a tompa sziklaperemen, a gyantás törzsön, kapaszkodsz a tájnak nevezett dolgok érdes felületén.

Négy flekkes tojás lehetetlen lehetősége. Amire sohasem gondoltál, amit nem ismerhettél, amitől valami óvatos félelem távol tartott eddig. Össze-összekoccannak, mint az erőshéjú férfibarátságok.

Összekoccannak az unalom délutánjai, hogy nem vártál liüktetést a szemüreg falára, hogy mindaz, amit hazádnak mondanál, hamar keményre fő zsebben a testmelegtől.

Aki rád gondol, ereszkedni lát, szádban fehér, szádban sárga, sótlan falatokkal, közel hajolni egy elképzelt helyhez. Hosszan tapogatódsz, mint a csillagmoha nyirkos felületét.

Aki rád gondol, erős karmával könnyen megvakítja a könnyelmű fosztogatót.

Behatolás egy Balaton-felvidéki homokbányába

Mint aki egész nap pizsamában mászkál otthon, csak félig húzza föl a redőnyöket. Talpad alig hagy jelet a homokbánya keményre duzzadt felszínén, alig érinti az esőzés után megindult átfolyásokat. Domború homoktükrökben lépkedsz, vállra vetett cipőkkel, nyakba tett, kétéves gyerekekkel kerülgeted a megfolyt rozsdacsíkokat. Mintha elharaptad volna nyelved, kékszőggé válik a hideg karsztvíz a szádban, ezt a fémes ízt szerette benne az a kis cirkuszos kurva, Theodora is, aki férje, a császár helyett gyilkoltatott. Alföldi szemed közelebb hajol a gőzölgő, szürke mélyföldhöz, felnagyítja gyűrődéseit, kiégett szemed fennakad mindenben. Nem ismeri meg az átizzadt, feszes homokot, a házak is másképp romlanak

erre, kővé meredten állnak, fedetlen tisztaságban. Mint aki egész nap pizsamában, és a kávéja is rég kihűlt a tűzhelyen. Homokházád síksági vályogtanyái, akár a felmutatott test előtt, most sorra térdre rognak.

UTÁLOK TÖRTÉNETEKET KITALÁLNI

Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: A bemutatandó könyv, Az étkezés ártalmasságáról a Magvetőnél jelent meg az Ünnepi Könyvhétre, a közönség nagy része biztosan olvasta már. A szöveg egyetlen monológ, amely szokatlan módon „mérőpoharakkal” tagolódik. A poharakat egy fitness-csodaszert propagáló Fibinger nevű egyén emelgeti, elég sűrűn. Vajon van-e, kinek ez a név nem ismerős? Gondoljunk csak a Csehszlovák Népköztársaság iszonyatos természetű súlylökőasszonyára, Fibingerovára...

De mielőtt belemennék a részletekbe, beszéljünk egy kicsit ennek a műnek a geneziséről. Aki kézbe vette a Jelenkor alapításának ötvenedik évfordulójára emlékező számát, a 2008. októberit, az olvashatott ebből a műből részleteket. Ezek sejtettek már valamit, de még csupán „cédulái” voltak egy előadásnak, a véglegeshez képest eltérő sorrendben. Lábjegyzetet is csatoltál ehhez a közléshez, íme: „Hogy pontosan mi ez az írás, alighanem akkor derül ki majd, ha kész lesz. Mondhatnám, ezért írom, ezért dolgozom vele. Könyv lesz, ha el nem faragom.” (A másik részét majd később idézem.) Egy interjúdban beszéltél arról, hogy e Jelenkor-beli közlésnél is sokkal régebbi a mű magva. A kérdés adódik: miért tartott ilyen sokáig, amíg kiderült, mit is írsz voltaképpen.

Parti Nagy Lajos: Mindig sokáig tart, ha nem is ennyire. Ahogy idézted, voltaképpen addig, amíg kész nem lesz. 2000 őszén egyszerre jutott eszembe a könyv címe és a figura. Hogy meg kellene írni. Láttam az erős képet, ahogy egy morbidobez, vagyis halálosan kövér ember egy pulpitusba szorulva beszél valami lepukkant kultúrházi színpadon. Adta magát, hogy színpadi mű legyen, konkrétan monodrámá, hisz egy közönség előtti előadás a tárgya – mi más lenne a végső formája, mint színházi előadás? Az én hősömnek be nem áll a szája, orvosilag regisztrált beszédkénszere van, s miközben pro forma a magyarság táplálkozásáról, illetve, Az étkezés ártalmasságáról ad elő – a fikció szerint ezek volnának a kigyakorolt előadásai – kifecseg sok mindent a saját nyomorúságáról, testi-lelki terheiről, a 300 kiló fölötti létezésről. Ebből indultam, tudtam, hogy minden más számonra is munka közben derül majd ki. 2001 tavaszán egyszer végigírtam, tulajdonképpen addig a végkifejletig, ami a könyvben is olvasható. Nem voltam elégedett, semennyire se, hol kevésnek tűnt, hol soknak. De legalább láttam már, hogy mi az, amivel ezer bajom van. Ha akkor tovább dolgozom vele, ha megmarad harmadennyi terjedelemben monodrámának, és bemutatják, játsszák egy darabig, rég túlkerültem volna rajta. De én inkább hagytam pihenni, jöttek egyéb munkák, s mikor, évek múlva, hozzányúltam, elkezdett prózásodni. Miközben a színpadon történt, elkezdett távolodni a színpadtól, noha fölléptettem más szereplőket, próbálkoztam, szétírtam és össze, mindenféle dolgokat műveltem vele. És a szöveg is velem. Olyan variánsa is készült, amikor valaki leírja harmadik személyben, mint általa látott-hallott esetet. Egyszóval: nagy csúszkálás volt. Végül arra jutottam, egy dolog érdekel, az, ami mindig: mennyi beszédet, mennyi nyelvet bír el ez a fikció, ha színpadi, ha nem. Ki tudom-e tartani ezt a hangot, ezt a tébolyba hajló zakatolást ekkora terjedelemben. A terjedelem adott volt, az a reális idő, amit, a botrány reményében, még kibír a tömpemizséri kultúrház közönsége, anélkül, hogy csapa-

---

A 2011. október 5-én Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában lezajlott beszélgetés szerkesztett változata

tosan hagyná el a termet. Ez erős három óra, nem több. Ezért lett pont ekkora ez a könyv. Volt ennél hosszabb és volt rövidebb is. A lábjegyzetre visszatérve: nem tudom, mikor van kész. Hogy kész van-e, amikor kiadom a kezemből. Egyszer csak úgy döntöttem, nyilván a hősöm unszolására, hogy befejezem. Számomra ez most kész van, nem gondolom, hogy még egyszer hozzányúlok, nem mintha nem lehetne nyomatni tovább, hisz a halálos frusztráltsággal és nárcizmussal érezett beszédkényszer nagyobb betegsége hősömnek a kövérségnél.

– *Sajátos eset lehetett, mert nem hiszem, hogy mindegyik műveléssel kapcsolatban ekkora volt a „hezit”, hogy partinagyul szóljak...*

– ...mert itt volt időm hezitálni, nem volt külső kényszer, határidő. Magamnak rontottam el és javítottam ki – szóval volt módom kivárni, mi is akarna lenni.

– *A monológ a próza és a színház határvidékén mozog. Meglepő, amit az előbb mondtál, hogy ehhez már nem akarsz hozzányúlni, mert korábban egy interjúdban azt nyilatkoztad, hogy ebből a szövegből színházi előadás készül. Ez azt jelenti, hogy azt más fogja csinálni?*

– Nem. Pontatlanul fogalmaztam. Tovább ragozni, dúsítani nem fogom, így értettem. A színházi átirat más. Ott húznom, zsugorítanom kell a szöveget olyan terjedelműre, amit egy valódi színházi helyzet, valódi színházi este és színész elbír. Azaz körülbelül a felére. És ezt nekem kell megtennem. Egyébként már körvonalazódik az előadás, Csujá Imre lesz Fibinger, Máthé Zsolt rendezi, a jövő évadban lesz a bemutató. Szóval elkezdem kihúzgálni a díszeket, Fibinger ismétléseit, melizmáit, ezek helyére Csujá arca, hangja, játéka lép. Hagyok helyet a színésznek, így is mondhatnám. Volt már monodráma-terjedelmű, mért épp az ne lett volna. Közben eltelt egy évtized. Gondolnád, hogy a „szakirodalmat” 2001-ben még egyáltalán nem az internetről vettem, hanem különféle könyvekből jegyzeteltem ki, és írtam be utóbb a gépbe? Volt tehát egy jó erős fél év *resersírozás*, ahogy a francia-német mondja. Imádtam ezzel mancsolni...

– *...látszik, hogy nagyon alaposan ezzel van a téma...*

– Nekem elég volt. Később persze ellenőrzésképpen begugliztam az adataimat, miközben a hálón töménytelen anyag, jó és rossz bukkant fel. Ez a hatalmas, sokágú fitnesszipar a tíz év alatt nagyon átalakult. Ahogy a közfogyasztónak az étkezéshez való viszonya is. Még több habzsolás, még több öröm és még több büntudat. Még krémesebb halálfélelem. Persze bennem is sok minden változott közben. Ahányszor hozzányúltam, mindig az volt az érzésem, hogy kezddhetem előlről. Csak a szöveg tere volt állandó: az a pulpitus, amit – a szó minden értelmében – ki kellett tölteni.

– *Millenniumi közegben indult útjára ez a munka, ez konkrét szöveghelyeken meg is jelenik benne. Aztán kapott egy „fitnesskritikai” karaktert, hogy téged idéztelek. Érdekes, hogy ez kerül az előtérbe, ez lesz a Vorgrund, erről beszél egyfolytában a figura, miközben a műnek ez a mellék-témája, ahogy azt mondtad is egy helyütt. Am emögött igen sok mögöttes tartomány van, annak ellenére, hogy sokan bizonyára csak ezt az előtérbe hozott, mulatságos vonásokkal is bíró témát érzékelik. Mennyire jutnak el hozzád olyan vélemények, amelyek visszaigazolják az eredeti fő csapás-irányodat? Azaz hogy ez az ember mennyire kiszolgáltatott. Vagy amit máshol mondtál, hogy a szenvedély miként deformálja a személyiséget. Vagy hogy állandó halálfélelem bujkál amögött a vicces nyelvi horror mögött, amit Fibingertől hallunk.*

– Van, akinek átjön, van, akinek nem. Mikor, a második vagy harmadik végigíráskor rájöttem, hogy a hősöm és a hősném tulajdonképpen a termékbemutatót álcázza az ismeretterjesztéssel, tehát amikor színre lépett az Emese Acapulco Gyógyíró, akkor erősödött fel ez a fitnesszezés. Úgy is fogalmazhatnék, egyre jobban megismertem őket, Ilikét, az élettársat is. Lehet, hogy a „fitnesskritika” túlságosan ránő, legalábbis könnyen ráértődik a könyvre, azért is, mert nagyon benne van a levegőben. Ez a fogadtatás karakterét is meghatározta. Több nem éppen irodalmi, illetve közéleti laptól, kerestek, hogy adjak interjút, olyan lapoktól, akik más könyveimnél nem. Én már a telefonban próbáltam tiszt-

tázni, hogy persze, lehet róla szó, csak hát tetszett-e olvasni a könyvet, nemcsak a címet, mert nem biztos, hogy a profiljukba fogna vágni. Olvasták, hangzott a válasz, ami hol igaz volt, hol nem. Az más kérdés, hogy ebből a nézőpontból ki mire ment vele.

– *Életmódmagazinokról beszélés?*

– Igen. És persze mindenki megkérdezte, hogy hát akkor miről szól a könyv, ha nem az étkezés ártalmasságáról. Na, erre nagyon nehéz válaszolni egy mondatban. Mert nyilván nem, de akkor miről. Illetve voltaképpen igen, de mégsem. S itt jön a képbe Csehov, a címadó. Már az első pillanatban világos volt, ha akarnék se tehetek úgy, mintha ennek a dolgnak nem lenne köze *A dohányzás ártalmasságáról* című Csehov-egyfelvonásoshoz. És ezt a „közt”, viszonyrendszer, allúziós mezőt létre kellett hozni. Hogy miben hasonlít a hősöm ehhez a Nyuhinhoz, aki a dohányzásról gyakorlatilag egy árva szót sem ejt azon kívül, hogy dohányozni nem szép dolog. Adta volna magát, hogy Fibinger se beszél a tárgyáról, de ez kivitelezhetetlen volt, viszont ő az előadást magát, az adatokkal teli „szakszerűséget” tartja maga előtt, mint valami pajzsot, legalábbis transzparenst, ami mögül aztán – előbb szemérmesebben, aztán egyre nyíltabban – beszélni tud a saját végtelenül elrontott életéről.

– *És ő is a távol lévő feleségének beszél, ahogy valamiképp a Csehov-hős.*

– Azzal a különbséggel, hogy Nyuhin beszél a feleségéről, de nem szólítja meg, Fibinger viszont – abból a fikcióból kiindulva, hogy a nő kint van valahol, a büfében, és a mikroport révén úgyis hallja, amit ő mond – közvetlenül hozzá szól. De ez technikai kérdés, nekem szükségem volt a közvetlen megszólíthatásra, kellett a közönségen, a névtelen „önök”-ön kívül még valaki, akinek Fibinger beszél, mégpedig azért, mert ettől jobban mozog, hullámszik a szöveg. És tagolódik is a más-más megszólítottak szerint, hiszen a mérőpohárról nagyon sokáig szó sem volt. A legvégén éreztem csak, hogy hullámszik ide vagy oda, fel kell darabolnom ezt a nagy szöveget, még hozzá az ivás ritmusát figyelembe véve. Erre akkor már módomban volt, hisz ahogy fejlődött, bomlott ki és szét a monológ, úgy lett egyre fontosabb szereplő a borzalmas életelixír. Ezek a gondok mind nem jelentkeztek volna, ha egy lendületből, tíz éve megírom, illetve egyszerre jelentkeztek volna, nem újra és újra kihűlő anyaggal, időben ennyire szétterítve. Viszont akkor ezzel a kínzó *hassliebe*, gyűlölvé-szeretni érzéssel nem találkoztam volna. Azzal, hogy halálosan elegendem van a könyvből, szeretnék rajta túl lenni, de kihordani immár csak természetesen tudom. Végül is örülök, hogy megírtam, de fura sorsú könyv, az biztos.

– *Említetted az imént, hogy gondban voltál, amikor meg kellett volna mondanod röviden, hogy miről is szól a könyv. Ezzel én is így voltam, amikor a beszélgetésre készülve megpróbáltam néhány slágvortban felvázolni. Nagyon koncentráltam például, amikor – valahol a 11. mérőpohár környékén – Fibinger azzal áll elő, hogy most aztán in medias res, belevág a témába. Nem lettem okosabb. („Nevem Fibinger, a többit látják.” – mondja ekkor.) Állandóan váltogatja a témáit, és bár vannak ugyan visszatérő pontok, mint az étkezés ártalmassága vagy „a magyarság táplálkozása”, de valójában nem más ez, mint egyetlen nagy kitartott ária, és ez a lényeg.*

– Igen, ez a lényeg. Ha nem adja magát a szürke, tárgyilagos és kellően kétértelmű „előadás”, biztosan ez lett volna az alcím, hogy „nagyária”. Utólag azt gondolom – persze hol igen, hol nem –, hogy még örültebbre, még rapszodikusabbra kellett volna zilálnom az anyagot, de tekintettel kellett lennem hősöm közönségére is, nem hagyhatták ott korábban, mint amikor arcra bukik a szószékével együtt.

– *Fibinger tébolyult beszédének egyik fontos jellemzője a millennium, a magyarság stb. szavak gyakori és indokolatlan emlegetése, amiből éles elmével arra következtethetünk, hogy az írónak elege volt az efféléből, amikor írta.*

– Persze, ez is benne van. A látványmagyarkodás a sírvigánd öblögetés kulisszáriuma az ezredfordulón, az, amiről az ember szerette volna hinni, hogy kevesbedni fog, és nem növekedni, mint ahogy most látjuk. Ha innen nézem kétezer óta millennium van. Persze

ez az én hősöm legfőképpen marketing-magyar, részéről a magyarkodás üzleti fogás. Jó érzékkel kapcsolja össze a fitneszséget meg az ősmagyarságot, vagy a, tudom is én, pártus-kínai-hun rokonságot – a „legújabb” genetikai kutatások tükrében. Ha ebben látja az üzletet, akkor erre teszi a hangsúlyt a tömpemizséri kultúrházban. De ez ennyi, mert a könyv semennyire nem szól a magyarság táplálkozásáról. Mert hát mi is az? Fibinger maga is becsületesen bevallja, hogy lényegében nem nagyon különbözik a nemmagyarság táplálkozásától. Az eredményét tekintve semmiképpen nem.

– *Fantasztikus megállapításokat hallhatunk a hősödtől, gyönyörű abszurd mondatokat. Például: „a magyarság táplálkozása egyidős a magyarsággal, sőt”. Ez egyfajta „nem-euklidészi” logika...*

– Az én hősöm, ugye, „szaknévsorképes természetgyógyász”, jártasnak véli magát ilyen ügyekben, ezért okosodik annyit. Minél előrébb haladtam a szövegben, annál idegesítőbb lett számomra ez a Fibinger. Kezdetben inkább szánandó volt, részvétet, együttérzést éreztem, ha a szerző mondhat ilyeneket, aztán ez elmúlt, s nemcsak azért, mert a könyv iránti ingerültségemet vetítettem ki rá. Egyre inkább megvolt a saját nehézkedése, inkább figyeltem, mintsem irányítottam. Viszolyogtam a pöffeszkedő rinyájától – noha természetesen én tettem ilyené. Persze ez nem baj, amúgy sincs teli rokonszenves, pláne pozitív hősökkel az irodalom. De legyenek pontosabb, engem íróilag kevésbé érdekelnek az eszményi, példakép-szerű alakok.

– *Ahogy halad előre a szöveg, egyre gátlátalanabb a beszélő, ami valószínűleg összefüggésben lehet azzal, hogy az életelixír, amit töltőget magának előadás közben, nos ez gyaníthatóan kannás unikum...*

– ...az, mégpedig ukrán...

– ...Hogy tehát az amerikai és magyar tudósok több évtizedes együttműködésének gyümölcseként reklámozott csodaelixír valójában a magyar-ukrán határ csempészeinek csodálatos együttműködéséből született kannás unikum.

– Igen. Fibinger egyszerre szolidáris a „tartós kapcsolatával”, aki a menedzsere, és egyszerre dühös rá. A kiváltó ok, hogy, mint általában, összeveszték az öltözőben fellépés előtt, csak utolsó csepp a mérőpohárban. Nyilvánosan akarja a porba alázni ezt a nézők számára nem létező nőt, aki, minden emberi számítás szerint, hasonlóképp alázta le évtizedeken át, tán nem ennyire élesen és nem közönség előtt, de hát az arányosság az ilyen viszonyokban eléggé fehér holló.

– *Érdekes, hogy az általam elolvasott – valóban irodalmi, tehát nem magazinokban megjelent – kritikák némelyikében fölbukkan ugyan, de véleményem szerint nem kap elég nagy hangsúlyt a mű sötét antropológiája. Úgy gondolom, nem szabad szem elől téveszteni, hogy miközben sok vicces, abszurd és tragikomikus elemmel találkozunk az olvasás során, amin mulatni tudunk, a mű felületi síkja mögött a testi létezést illetően roppant komor szerzői antropológia bontakozik ki. A testi létezés totális szörnyűsége. Én legalábbis így olvastam. Az elején sokkal többet nevettem, ahogy haladtam előre a szövegben, úgy egyre kevesebbet. (A kritikák közül egyébként Angyalosi Gergelyé volt az, amely bátran filozófiai perspektívában elemezte a művet.) Egészében azért meglepett engem ez a szerzői világgép a mostani könyvedben... Hogy is mondjam: Nádas Péter Párhuzamos történetekje esetében nem voltam meglepődve...*

– Nádas zseniális monstruma ott tornyosul immár minden test-könyv, test-leírás fölött, viszont az *Étkelés* máshogyan sötét, tragikomikusan, már-már abszurd módon. Hőse tipikus antihős, nagypofájú, de halálosan reménytelen alak. Az öngyűlölés ilyen spiráljából aligha létezik emberi kiút. És minél csilivilibb, elérhetőbb a szájon áti megváltás 0-24 órán át, interneten, utánvétellel, annál reménytelenebb. Aki ilyen végletesen elveszik a – hogy Nádasnál maradjak – teste templomában, az elveszik a társas életében is. Hogy a teste romlik hozzá, vagy ő a testéhez, olykor alig kibogozható. Persze ez óriási közhely, semmi újdonság nincs benne, magát a jelenséget, a spirált rengetegen leírták a freudizmus előtt is, utána is, magában a fitnesziparban, illetve fitneszirodalomban is. Valóban le-

het onnan is olvasni, ahonnan Angyalosi olvassa, örülök is ennek, és nyilván lehet egész máshonnan, könnyedén, tükör nélkül, homályosan. Volt olvasó, aki mesélte, akármennyire is nem akart törődni Fibinger adataival, a tényekkel, amikkel villog az előadásaiban, folyton utánanézett, utánaszámolt, hogy stimmel-e vagy csupán az előadó újabb örültsége. Nagyjából stimmel, annyira, amennyire egy ilyen szaknévsorképes természetgyógyász össze tudja a tényeket gereblyézni – persze attól, hogy rendszer, attól még egészében örület marad. Az előadását hajdan összeállító Fibinger nem fikcionált, nem próbált konfabulálni, tehát nem nagyon van olyan, amit ő tényként állít, és teljes egészében én találtam volna ki. Van egyfajta kényszerítő ereje az ellenőrizhetőségnek, attól kezdve, hogy hány méter hosszú a vékonybél, egész addig, hogy Amerikában, a legutóbbi adatok alapján, hány százalék az obez aránya. Egy idő után a teljesen kamu adatokat kivett magából a szöveg. Ezt csak azért mondom, hogy lehet efelől is közelíteni, ez is a „Vorgrund” része. Persze lehet kabaréként, a furcsát, az ismeretlent, a bizarrt kinevetve is olvasni. Az viszont meglepett, hogy volt olyan kritika, amelyik egy az egyben azonosította az író és a beszélőt, vagyis az én számlámra írta, hogy milyen rossz poénokat mond a hősöm. Azokról a borzalmas poénokról, ócska szellemeskedésekről beszélek, amiket az előadó a közönség aktivizálására, merő „parasztvakításból” használ. Olcsó dolog lenne a Gombrowicz-i „nem én, nem én, nem én”-re hivatkozni, mert tetszik, nem tetszik, én vagyok Fibinger, ahogy, teszem azt, Sárbogárdi Jolán is, mégse életszerű az ő stilmáit, helyesírási hibáit, rossz rímeit a nyakamba varrni.

– *Én is olvastam ezt a kritikát, akartalak is kérdezni veled kapcsolatban. Arról, amikor azt írja, hogy az író nem tudja, mit akar. Ezzel az állítással párhuzamos az, hogy ez a tévelygő, téveteg, tárgyát pontosan meg nem leelő beszély, ez a hatalmas retorikus folyam, ami rengeteg törmelék, salakot görget – hogy ez tehát azt jelentené, hogy az író nem tudja, mit akar. Ahogy az előbb nem tudtuk meghatározni, hogy mi a központi témája a műnek, akkor ez is azt jelentené, hogy az író nem tudja, mit akar.*

– Attól függ, mi ez a mit. Ha egy megírt képlet, egy egyenlet, aminek az egyetlen helyes megoldása a mű, akkor tényleg nem tudja előre az író, hogy mit akar, legalábbis szerintem. Amit akar: körbeírni, letapogatni azt a valamit, a lehető legpontosabban vagy árnyaltabban, ami foglalkoztatja. Nevet, neveket akar neki adni. Az persze kérdés, ergo föl lehet vetni, hogy tart-e valahova ez a beszéd, ez a figura a könyv idejében és terében. Erre meg nem tudok mást mondani, mint hogy én úgy éreztem, tart. A saját bukása felé. Vélelmezhetően ott hal meg a színpadon. Inkább igen, mint nem, ezt nyitva kellett hagynom, mert nem tudom. De az az este, amikor Fibingerrel találkozok az olvasó, már a végjáték. Persze lehet, hogy ez a mánia- és áriabeszéd, ez a retorikai öntorlasz nem visz semmiféle katarzis irányába. Ezt nem nekem kell megítélni. Ahány olvasó, annyi olvasat. Sőt. Én ahányszor végigolvastam a tíz év alatt, annyiszor gondoltam róla jót és rosszat. Hogy sajátossága vagy hibája a görgetett salak és törmelék? Hrabalnál micsoda a *Táncórák idősebbeknek és haladóknak* című monológ roppant vehiculuma? Vagy Pepin bácsi áriáinak anyaga. Sajátosság vagy hiba? De ezt abba is hagyom, mielőtt védekezésnek, magyarázatnak álcázott magyarázkodásnak hat.

– *Akkor már a Thomas Bernhard-féle kényszeres beszéd motívumát is megemlíthetjük Fibingerrel kapcsolatban...*

– De meg ám! Annyira ott van, hogy a munka kezdetén *A színházcsináló* tán méginkább kiindulópont, inspirációs bázis volt, mint *A dohányzás ártalmasságáról*. Utána aztán leülepedett a szöveg mélyére, beleülepedett a hanghordozásba, a modorba, legalábbis remélem, de Bernhard hősének áriás, sértett világundora az én hősömnek is meghatározó vonása. Azt nem merném állítani, hogy nincs a szövegben mondat, ami nagyon hasonlít *A színházcsináló* egy-egy mondatára, mert eleinte terveztem, hogy félreérthetetlenül rájátszom, hogy beépítem, idézem, de erre nem volt szükség. Egyetlenegy ponton ta-

lálható egy kétsoros, azt hiszem, szó szerinti passzus a Csehov-szövegből. Azt benne hagytam hommage-ként, ha már a címet tőle vettem. Több ilyenre nem emlékszem, a kölcsönzött mondatok kikoptak vagy megváltoztak. Persze precízebb könyveléssel, ha az ember minden egyes félmondat első változatánál dokumentálná, hogy honnan vette, akkor itt is meg tudnám mondani, melyik mondat honnan hová lett. Azt hiszem, mindegy.

– *A beszélő és a közönsége közti szituációt meghatározó viszonylat pedig Gogol „Magatokon röhögtök” helyzetét idézi, el is hangzik erre a konkrét utalás.*

– Hát persze. Nem valami különleges alaphelyzet hogy valaki összevész a színpadról a közönségével. Nemigen lehet radikálisan új helyzeteket kitalálni.

– *Ha már a félreértések is megjelentek itt a beszélgetésben, akkor azt kérdezem, attól nem tartottál-e – említetted, hogy életmódmagazinok is megkerestek –, hogy a kövérség ilyen megjelenítése a politikai korrektség oldaláról támadásokat vált ki. Hogy úgy olvassák majd, hogy te a kövérséget itt pellengérré állítod.*

– Nem a morbidobezeket állítom pellengérré, noha, persze, ilyen olvasat is lehetséges. De látod, ez a szempont eszembe sem jutott. Ha végiggondoljuk, a könyv nem inkább védőbeszéd vagy legalábbis panaszbeszéd a morbidobezek kirekesztése, hátrányos helyzete kapcsán? Nagyon nehezen tudom elképzelni, hogy valaki azt mondja, ez a szöveg nem piszi.

– *Azt mondhatják, hogy nevetségessé teszed...*

– Akkor az író egy sort sem írhatna le, mert az irodalom olykor nevetségessé, kritika tárgyává tesz sok embert, mármint típust, magatartást, stb. Sok orrot, hogy Gogolnál maradjunk, nemcsak obezekét vagy dilettánsokét. Ezen az alapon, ezzel az ad absurdum vitt *piszível* én a tizenvalahány könyvem alapján életem végéig börtönben ülhetnék. Gondolod, mondjuk Amerikában, lenne, aki egy ilyen könyvet beperelne? Nem hiszem. De jó, hogy szólsz.

– *Hát igen, a gyanú hermeneutikája. Igyekszem újabb szempontokat adni a további alkotáshoz... De térjünk vissza egy kicsit oda, amikor arról beszélünk, hogy az egyéni lét, a testi lét elviselhetetlensége milyen hangsúlyos a Hősöd előadásában. A Fibinger által festett kép azonban nem csak ezen a szinten, hanem társadalmi síkon is nagyon „noáros”. Az egész Magyarország-képe nagyon sötét. Ahhoz hasonlóan, amit árul, a nyelvi produkciója is elfuserált, buherált, nem más, mint átverés, csalás, hazugság. Ugyanígy a közönségreflexek. Minden, a mai magyar társadalmi életre tett utalás nagyon súlyos állapotot tükröz.*

– Egyrészt, mert magam sem látom súlytalannak az állapotot. Másrészt, ne felejtse el, ez is a végtelenül frusztrált Hősöd véleménye. Nincs nézőpont az övének kívül. Tehát ő értékeli ilyennek, ő látja bele a közönségbe, amit belelát. Az persze kétségtelen, hogy mindezt én hagyom így, tehát ez nem a „ki mondja a poénokat” esete, a felelősség az enyém. Ebben a könyvben minden túlhúzott, túl- és elrajzolt, egészen az abszurd határáig. Bár ezen a határon, azt hiszem, nem megy túl. Ilyen értelemben karikatúrisztikus, ahogy sok más írásom is. Vagy nevezhetjük paródiának. Tehát nem arra törekszem, hogy a „valóság-nak megfelelően” ábrázoljam ezt a közeget. Akkor tompább lenne és unalmasabb. Valószínűleg, de, remélem, nem igazabb. Mindegy. Ez ilyen. Alul a víznek noárja...

– *Az mindenképpen rokonítja Fibingert Sárbogárdi Jolánnal, hogy mindegyikük megpróbál olyan nyelvi és kulturális szintet megcélozni, amelyet nem tud teljesíteni, amellyel szemben nagyon mulatságos módon marad alul. Bár, ahogy mondtam már, ez esetben sokkal sötétebb a könyv humora. Aztán újabb hasonlóság a két figura közt, hogy a fejükben ott harangozik egy csomó „gesunkenes Kulturgut”, azaz a „lesüllyedt kultúrjavak”, jól összerázva, akárcsak egy koktéltban...*

– *...Csak az ő fejükben? Hát kiében nem?*

– *Persze, nyilvánvalóan... Ám azért az ember mégiscsak igyekszik nem olyan latin közmondást elkezdeni, aminek nem tudja a végét. Én legalábbis így vagyok ezzel.*

– *Én is. De mi van, ha az ember rosszul tudja a végét? Ha rosszul vésődött, ágyazódott be hajdan a memoriter, mint egy mitesszer vagy egy hibásan összeforrt csont... Mi*

van, ha makacsul, évtizedeken át rosszul emlékszünk valamire? Ezek a kis rontások, kopások nem fontos részei a tudatunknak, az emlékezetünknek?

– *És az olyan típusú megoldások, például, amikor Fibinger a maga által feltett kérdésre, hogy mire szomjaznak az emberek, azt válaszolja: „vére és circenses”?*

– Tán mert a *panemmel* nehezebb mit kezdeni, különben is hizlal. És ne felejtsük el, hogy Sárbogárdi Jolánhoz hasonlóan, ez a figura is súlyosan közléskényszeres. Éjjel-nappal beszélni, közölni akar, többet, mint ami a fizikai és szellemi keresztmetszetén kifér. Csak míg Jolán művészetben utazik, a „szépben”, hogy úgy mondjam, addig Fibinger a maga módján tudományban, legalábbis ismeretterjesztésben. Amiben „eredményesebb”, mint Jolán az irodalomban. Jolán viszont szerethető. És ha már a regényhőseimet méricskélem össze, akkor Fibinger műveltebb is, illetve több műveltséganyagot vellázik ide-oda a produkció érdekében, mint Jolán, aki „csak” a szívét meg a lelkét. De hát hatalmas van neki.

– *Ezek szerint, ahogy említetted is, itt már tudatosan kerültek – miután kiképezted magad az obezitás témakörében és a fitneszkultúrában – a hőköd szövegében a hamis információkat. Mert Sárbogárdi Jolánnál még előfordult olyan, hogy amikor a lány kinéz az ablakon, szemben látja a Hiltont, mellette pedig a tihanyi apátság kettős tornyát... Jolán elbeszélése tehát megenged ilyen apróbb tárgyi tévedéseket.*

– A test angyalát épp az ilyenfajta tévedések generálják. Itt meg a tények teljesen indifferens használatáról van szó. Talán ez a különbség tehető köztük... Annyit még a tényekről, hogy ha valaki az interneten eltölt pár órát ebben a végtelenül szomorú, és mégis exhibicionista nyilvánosságra és ismertségre áhítózó szcénában, rájön, hogy nincsenek tények. Hogy ugyanarról a dologról minden és mindennek az ellenkezője igaz. Eleinte meglepett, hogy a nyolc-tíz évvel ezelőtt innen-onnan összeolvasott példám fönt vannak ugyan a hálón, de ezerféleképpen. Szóval fikcionálhattam volna bátran adatokat, a szcéna eléggé süppedékeny igazságtartalmú, hogy Jolánozzak egy leheletnyit. Persze ez a hálóra általában is érvényes.

– *A saját életműved felől igen sok nyomot találhatunk, hogy ez a könyv hogyan, milyen elemekből épült föl. Ilyenek például a monológok, melyek a korábbi prózaköteteidben olvashatók. Csak zárójelben jegyzem meg, amikor az egyik legemlékezetesebb, a Vadhuss a Magyar Naplóban megjelent a kilencvenes évek elején, akkor az előző héten a fiatal írók József Attila Körének tatai táborra zajlott, és azt hiszem ott voltam, amikor a mintát az életből vetted...*

– Ha nem is az előző héten, de igen, volt egy konkrét figura, akinek – nem mondom, hogy a valóban elhangzott monológjából, mert abból egy foszlány se maradt, de – az érzetből indultam ki. Éjszakai pincér volt, elkezdett dumálni, és nem tudta abbahagyni a panaszkodást. Egy idő után már senki nem emlékezett arra, hogy mit mondott, csak arra, ahogyan mondta. Csapongott ez a monológ, mint valami seregélyhad, nem a tömegét, csupán a formáját, a kontúrjait váltogatta. Felcsapódott, aztán odább lebbent, kihámozhatatlan volt, hogy – a létezés panaszán túl – miről is szól, hogy is csinálja, de szőlő egy szem nem maradt a végére. Tulajdonképpen engem azóta izgat, írójilag talán mindennél jobban, hogy miképpen lehet egy embert úgy beszéltetni, tehát nyelvet adni a szájába, hogy elárulja magáról azt, amit még se ő, se én sem tudok róla. Ezt sokkal izgalmasabbnak tartom, mint események korrekt elbeszélését. Nyilván azért, mert ezt tudom, kiindulni a nyelvből. Ezzel együtt, így vagy úgy, történeteket írok, noha utálok történeteket kitalálni.

– *Visszatérve a már emlegetett rontott idézetekhez, a Diletták egész sorozata volt olvasható a második kötetedben, a Csuklógyakorlatban. Az egyes darabok címeiként, illetve zárósorként olyan mondatok álltak ott, mint „sic itur Adacsra”, „navigare neszesser est”, valamint „nem varietas, de laktat”. Hogyan alakultak ezek ilyen programszerűen egész ciklussá a fejedben? Egyszerűen ilyen srófra jár az agyad, hogy a meglévő nyelvi paneleket kiforgatod és azokból építkezel? Ez már akkor is fontos poétikai eszközöd volt költőként...*

– Szerintem akkor volt igazán fontos. A nyolcvanas évek elején-közepén a nyelvjáték, a rontás, kifacsarás, stb. még nem számított, például, a sajtóban bevett címadási módszernek, se a bulvár-, se a nem bulvár lapok esetében. A *Magyar Narancs*nak vagy a „naran-csoid” újságírásnak híre-hamva sem volt még, tehát az ilyen módon rontott beszédnek nagyobb volt a retorikai súlya, az újdonságértéke. Aztán erre a módszerre, attitűdre nagyon sokféle alkalmazott irodalom épült rá. De ez így van rendjén. Én, legalábbis remélem, so-se gyártottam efféléket szakmámban, használtam, de eszköz volt, nem cél, hogy ilyen vul-gárisan fogalmazzak. Így alkalmaztam a közhelyet a Lautréamont-féle esernyő és a varró-gép találkozásáról a boncasztalon. A művészetben semmi különös újdonságot nem jelent, ha két egymástól távol álló dolgot összetorlaszt az ember. Hogy ezt klasszikus idézetekkel teszi, azt sem mondanám nagy novumnak, hiszen a deákos oskolákban, gimnáziumokban ha nem is a stúdiumokon, de mellettük és alattuk mindig volt *tónaludátusz*, áldeákos verses játék – a nyelvvel, a kultúrgúttal. Én egy olyan összecsúsztatást, hogy „sic itur Adacsra”, erősnek, pontosnak gondoltam. Jellemzőnek arra a korra. Mondjuk, erre is az.

– *Eltávolodnék a mostani kötetedtől, bár épp ez juttatta eszembe a következő kérdést azzal, hogy ilyen sokára látott napvilágot. Nyilatkoztál már úgy, hogy három városod van: Pécs, Buda-pest és Berlin. Tudható, hogy a számítógépedben egy terjedelmes szöveg lapul, ami Berlinről szól. Miért és mennyi ideig érlelődik ez a műved, és mikor olvasható kötetként?*

– Azt hiszem, hogy soha. Ez egy hatalmas jegyzetanyag. Éveken át gyözködtem ma-gam, hogy „meg lehet írni, meg lehet írni”. Pillanatnyilag nem tudom, hogyan. Olyan könyvnek szántam, ami a maga, a magam módján bédekker is. Akkoriban ebből még hi-ány volt. Mára Berlin fel lett fedezve. Mondhatnám, elérták előlem, de ez nem igaz. Az én Berlinem túlságosan leülepedett bennem. Azt az élményt és hosszú tapasztalatot, hogy milyen az ember idegensége, az idegenség ott, ahol otthon van, illetve otthon érzi magát, nos, azt, úgy tűnik, az én „berlintárgyam” már nem nagyon hordozza. Már nem az hor-dozza, noha rengeteg jegyzetem van, napló és nemnapló. Nyersanyagom, a szó legszoro-sabb értelmében. Tények, sétalejegyzések, egy részük még diktafonon. Egyszerűen nincs hozzá formám, és ami még rosszabb, nincs olyan transzparens formátlanságom sem, amelyikbe ezt bele lehetne önteni, és azt lehetne mondani, hogy íme, egy „halmazat”, egy „cédulázmány”. Ott van a gépemben, de még olyan állapotban sincs, hogy érjen, dolgoz-zon magán, vagyishogy a múltó idő dolgozzon vele. Vannak olyan szövegeim, elég sok, amiket évek óta tárolok a gépben, ezek egyszer megjelentek folyóiratban, most várakoz-nak. Ezekről azt hiszem, szeretem azt hinni, hogy érlelődnek, előbb-utóbb megtalálják egymást, és könyv lesz belőlük. Hogy a Berlin-anyagból könyv legyen, ahhoz két-három évet kellene dolgoznom rajta, de annál fontosabb megírnivalóim vannak. Így ebből, em-beri számítás szerint, nem lesz semmi.

– *És ez nem rossz érzés? Hogy tudod magadnak megmagyarázni?*

– Nem olyan jó... Végső soron a mindenképpen rövid élettel kéne magyaráznom. Ez nem *Az étkezés ártalmasságáról* esete, ahol már az elején megvolt a mű, csak nem készült el. Itt volt egy nagy, boldog resersírolás, a kerete, a munka-programja a Berlinben töltött egy évemnek, amivel a magam számára is igazoltam, hogy miért vagyok ott egyáltalán. Utána viszont, ezer okból, nem kezdtem el úgy dolgozni vele, hogy könyv lehessen belő-le. Ki volt találva de nem tartott még sehoh. Ami fontos belőle, biztos, hogy valahova, majd egyszer beépül. Legalábbis ott van, hatodik hintergrundként. Ez nem olyan kudarc, mintha az *Étkezést* nem csináltam volna meg. Az *Étkezés* épp fordított eset, régen megvan, csak épp nem volt kitalálva.

– *Sohasem volt olyan állapota a Berlin-szövegnek, amikor tudtad volna, hogy ebből esszé lesz-e vagy esszépróza vagy fikciós mű?*

– Dehogyem. Van egy félkötetnyi írás, ami itt-ott darabokban már megjelent. Lehet-ne azt mondani egyszer, hogy akkor ez egy Berlin-könyv, csak nem az lenne, amit akar-

tam. Azt se mondom, hogy soha nem lesz könyv. Nem tudom. De az, amit akkoriban szerettem volna írni, ez a belső bédekker, hogy hogyan járom be magamnak a várost, amíg kiderül, hogy mindig is idegen maradok benne, de nemcsak ott, hanem mindenhol – az már egy másik történet. Ezt már ezen a tárgyon nem fogom megírni. Tehát könyv lehet belőle, de hogy mű, azt nem hiszem.

– *Időközben hatalmas irodalma lett annak, hogy a várost hogyan lehet jelként olvasni. Mind az irodalom felől, mind az építészet, az urbanisztika felől számos szöveg jelent meg ilyen felfogásban Magyarországon és külföldön is.*

– Igen, ha valahogyan, akkor talán ennek mentén lehetne megírni, hogy is van az ember a terekkel, a városokkal. De erről én szívesebben olvasok. Ahhoz meg kellene találni valami nagyon szubjektív, nagyon kézreálló, nyelvi formát. Az, hogy az ember okoskodjon, hogy létező tényeket picit elmozdítson, nekem kevésnek tűnik akkor, amikor ezeket a tudásokat elég régóta görgeti maga előtt a városirodalom.

– *Akkor mit csinálsz, ha nem ezt? Tudom, hogy írtál egy darabot Udvaros Dorottyának...*

– Igen, ez a *Bandy lányok* című, Hernádinak és Udvarosnak írott, mondjuk úgy, dalfűzér az Andrew Sisters hajdani világlágereire írott teljesen új szövegekkel, amit Ascher rendezett. Télre elkészül egy lemez, Presser Gábor készít vadonatúj CD-t, harmincnyolc versszövegemből. Ő válogatta ki őket, és írt hozzájuk zenét. Már nagyon jól állt vele, amikor megmutatta. Akkor egy kicsit beledolgoztam én is, beleírtam itt-ott. Jövőre pedig, Ascher Tamás kérésére, írok – kicsit az Örkényben játszott *Jó gyerekek képeskönyve* előadásán felbuzdulva – egy felnőtt „Pinocchiót”, valamiféle fejlődési thrillert. Ezután Dés Lászlóval lesz egy egész esténk az Örkényben, szöveget írok a dalaihoz, hogy mi lesz belőle, meglátjuk. Íródnak a Magyar mesék az ÉS-ben. És van sok tervem, persze. A Dumpf Endre-versek például lassan csinálnak megebb és megebb, ezek mindig ott vannak a kezem ügyében. Meg van egy csomó novella vagy félnovella a gépben, amiket össze kell állítani egyszer. Legalább három könyvnyi „kész” szöveg van, csak ki kellene őket szabádtítani, könyvekké kellene formálni. Ez nem olyan egyszerű, mint ahogy, néha nekem is, tűnik. Egyébként meg nem kell állandóan könyveket írni. Előbb-utóbb úgy is megjelennek. Hogy nyomtatott könyvben vagy egy virtuális térben, azt nem tudom.

– *Ha azzal indult a beszélgetés, hogy felolvastam az első részét annak a lábjegyzetnek, amit a Jelenkorban megjelent részleteihez írtál, akkor most bezárom a keretet a jegyzet második felével. Tehát ott tartunk, hogy az ötvenedik évforduló alkalmával a Jelenkorról kellene írnod, de most az Étkezés cetlijeit adod. „Ötven év elég sok idő, bizonyos fokig az én időm is: nem volt még 13 éves a folyóirat, mikor először megjelentek itt a verseim, 21 éves volt, mikor odakerültem szerkesztőnek, 28, mikor elhagytam. Sok időm van benne, és sok ideje bennem. Túl sok ahhoz, hogy most belefogyjak. Inkább felteszem, hogy lesz időm megírni egyszer, hisz csak öt rövidke évvel vagyok idősebb a Jelenkornál, akit – amit? amelyet? – éltesen nagyon soká a folyóiratok szűkmarkú, szerencsefüggő, elbizonytalanodott istene.” Akarsz-e ehhez hozzátenni valamit?*

– Azt, hogy ez az isten most visszavonulni látszik a sötét egekbe, és nemcsak a folyóiratokat, hanem az egész magyar kultúra intézményrendszerét magára hagyja. A gondolkodókat, írókat, fiatalokat meg idősebbeket kevésbé, hisz ettől még írni és gondolkodni fognak, legföljebb folyóiratpapír nem lesz vagy kevesebb lesz, amelyen megjelenének a műveik. Amíg létezik az internet, léteznek világos egek, oda fel lehet költözni. Nagyon rossz a kultúra helyzete, de talán volt rosszabb is, noha ez nem vigasz. S mért ne legyek naiv, tán egyszer rájönnek a döntéshozók, hogy minőségi kultúra, minőségi oktatás nélkül végképp rémesen sivár ez az ország.

A NAGYASSZONY

Nemes Nagy Ágnesről*

Nagyasszony. Ízlelgetem ezt a kemény szót, mert van benne valami viszolyogtató is. Például hatalom. Hatalma, öneki? Igen. Fölkészült, kimért, feszes és feszült ember – ilyen értelemben Babits Mihály főbiás-szorongásos pedantériájának örököse –, írásai tömörek és szárazak. Nyugtalanságát fegyelmező nagyasszony, aki elfojt, mondatokat és gesztusokat takarít meg. „Be jó is annak, aki spontán”, mondja irigyen, ő, a méltóságteljes és görcsös nő (Őszinteség). Öncenzúrárt gyakorolt akkor is, amikor műve nem csekély részét – versei mintegy felét, *Az öt fenyő* című művészregényt, erdélyi és amerikai útjegyzeteket stb. – árnyékban hagyta, azaz fiókban tartotta életében. Önkritikából? Hiszen akadnak e versfolyamban nem osztó-szorzó zsengek is, mint a „kézzel írt füzet” java része; habár meglepő villanásokkal itt is, mint például a *Lovamhoz*. Külső nyomás, kiadói lektorok és férfi költőtársak óvatoskodó intelmei győzték volna meg? Legjobb verseinek nívóján mozog például a szép című *Fiskalitáshuta* (alias Mátraszentlászló, véletlenül bukkantam rá a régi falunévre a térképen), sőt, akár a *Ha láttad volna, hogy rohantak!* kezdetű töredék is, s ezeknek még csak a témája se kényes. Bár vitatható álláspont, elképzelhető az is, hogy nem óhajtottá tönkretenni a róla kialakult képet, mint például a negyvenes évekbeli *Szerelem* vadóc strófiaival („Én nem fogok rohadni! / Ágyakba vért fakadni, / s amíg vihog a hadfi, / új katonákat adni!”), melyben nemcsak világa korlátait fogalmazta meg – mint amúgy publikált verseiben is –, de általában a „klasszikus” anyaszerepnek is hadat üzent. Objektív líraeszménye kivetette anyagából a túlon túl személyes vonatkozásokat. Bár ezeket a kihagyott verseket sem jellemzi a Sylvia Plath élveboncoló módszerére emlékeztető radikalizmus, életében mégsem tette közzé őket, talán mert nem szándékozott kibújni kényelmetlen-utált, de mégiscsak holtbiztos skatulyájából.

Nemes Nagy Ágnes felnőttkorától fogva, a politika szorongatása idején, saját úgynevezett „hallgatása” alatt is rendszeres szereplője volt az irodalmi életnek. Mivel ez a nő – nagyon helyesen – sohasem hallgatott, pörös száját nem fogta be. Finoman szólva sem az a kimondott „írófeleség” a konyhából vagy a kandalló mellől, hanem jóval híresebb és főként tehetségesebb, mint esztéta és irodalomszervező férje, Lengyel Balázs, akivel 1946-ban megalapították az *Újhold* folyóiratot. „A Baktérítő homloka világol / faragva hitből és politikából” (*Tavaszi felé*). Irodalmi társasjátékot játszottak a szétlőtt Budapest romjain, a csodaváró koalíciós időkben, majd a diktatúra prése alatt is. Ha a nyolcvanas évek testes, vi-

* A *Jelenkor* szerkesztősége úgy találta, hogy – mint korábban Beck András Karinthy-tanulmánya – Térey János Nemes Nagy Ágnesről szóló írása is érdemes arra, hogy beszélgetést, esetleg vitát indítson. Schein Gábor, Bán Zsófia, Molnár Krisztina Rita, Mesterházi Mónika és Szabó T. Anna hozzászólásait az áprilisi számban mások írásai követik majd.

Ez a beszélgetés ugyanakkor nem előzmény nélküli. A „férfias” Nemes Nagy volt a témája a *Rózsaszín szemüveg* című irodalmi sorozat keretében, a Nyitott Műhelyben 2009. március 24-én megtartott irodalmi estnek is, amelyen Kiss Noémi, Menyhért Anna és Radics Viktória voltak Térey János házigazdái. E beszélgetés írott változata megtalálható a Prae.hu-n. Menyhért Anna pedig *Titok és kánon között. Nemes Nagy Ágnes és a női irodalmi hagyomány* című tanulmányában szólott hozzá a kérdéshez, mely a *Debreceni Disputa* 2010/7–8. és 2010/9. (a www.deol.hu-n is feltehető) számaiban olvasható két részletben.

lágító színű Újhold Évkönyveire gondolok, látnivaló, hogy azok szerkesztésekor is valamiféle *networking* érvényesült. „Ágnes” mint a magyar irodalom akkor élő hatásközpontja, ténylegesen egy szakmai és kapcsolati hálózatot működtetett. Pók a hálója közepén; Vas István egyenesen „pártvezérnek” mondja egy neki címzett magánlevelében: „a divat irányítói közé tartoztok, legalábbis ebben a provinciában”. Alkalom volt ez a szalonélet nem csupán az asztalhoz hívásra, de a kicsinylő vagy bosszús kirekesztésre is. S aki a szalonbeli kánonból – a nagybetűs Ízlés okán – kiszorult, az nem került be a nagybetűs Évkönyvbe. Mert a testes kötetek sorozata igenis formálta a magyar irodalom 1990 körüli önképét, sőt, némiképpen a jelenlegi irodalmat is. De hogy az évkönyv lázas munkálatait milyen szellemi és emberi nélkülözések előzték meg, az köztudott: a Rákosi-korszak szakadéka tátongett Nemes Nagyék ifjúságának háttereként. „Idővel játszol, s a közjó nem ad / védőlevelet magánbűneidnek” (*Bűn*). Aztán a késő Kádár-kor tisztelete ugyan elérkezett hozzá, díjak és elismerések formájában (szerepelt továbbá a rádióban, bár érzése szerint nem elégszer), ami persze nem kárpótolhatta azért az aszályért, amelyet fiatalkorában el kellett szenvednie – teljes szerencsétlen-kivételes nemzedékével egyetemben. Valóságos életaszály volt az, amikor „Nincs mód a tetre” (*Eszmélet*). Eljött az utazások és állami elismerések ideje is – soká, megkétszerezve, túl majdnem mindenben, mégsem kívül az életidőn.

Életében – érettségim évében, 1989-ben – gimnáziumi tananyag volt. Szerepelt a fotója a tankönyvben, micsoda szó. *Noch dazu*, dohányzott a képen. Hagyománya azóta is töretlen, élő. Nem tételezem föl, hogy a Nemes Nagy Ágnes név iskolázott ember fülében ismeretlenül hangzana, s ha tudnak róla, nem csupán az óvodában megismert *Bors néni* kapcsán. Hanem például főlelmetik az ő bosszantóan katonás téli fáit. Továbbélő költészetről van tehát szó. Sok költő, aki számomra evidenciákat adott – Szép, Dsida, Jékely, Áprily – egyáltalán nem örvend közismertségnek, az utca embere nem szajkózza a verseiket, de még csak nem is hallott róluk soha.

Szokás pedzegetni Nemes Nagy hívő alapállásának ambivalenciáját, ami őszigalmával engem is megragad. Bár hitünk nem külsődleges ismérv, hiszen áthatja cselekedeteinket is, a művészet világában nincs önértéke. Nemes Nagy Ágnes református. Címkéje és lelke legmélye egyszersmind a reformátusság? Mert ugyanakkor Nemes Nagy költészete hideglelős és steril költészet. És a reformáció díszlete hűvös ugyan, de bárhogyan is: nem steril. Se nem meddő, se nem elfojtó a kálvinizmus. Éppenséggel szókimondó. A legszínesebb és legmerészebb, határokat feszegető igehirdetéseket mindig kálvinista templomban hallottam. A református ugyan puritán felekezet, a templomok falát sima fehérre meszelték, de... Kérdezhetné valaki – mint ahogy Vári György tette –, hogy az elfojtásban az „Ernesztinák, tisztes Zsuzsannák” (*Őseimhez*) hagyományának, a protestáns családi hagyomány puritanizmusának is komoly szerepe volna? Én azt alig hiszem. Amikor a vallás támaszt adó egyházszervezetet épít, akkor valamilyen kezdetben családias, baráti rendet intézményessé emel; ámde a hagyomány – ha jó hagyomány – módosítható, gyarapítható, egyénre alkalmazható. Ebben pedig nem mutat túl nagy rugalmasságot Nemes Nagy Ágnes. Pusztán a „vallásával”, pláne felekezetével nem magyarázható a gát-lásossága. Hiszen a szó hagyományos értelmében nem is mondható vallásosnak: „Irgalmazz, Istenem! Én nem hiszek Tebenned, / csak nincs kivel szót váltanom” (*Kiáltva*). Emlékezete kincstárában, öntudatában fölsorakoznak ugyan a hősiek prédikátor, gályarab ősök, de nemzedéke már túl van a huszadik század traumáin, a megtöretés szépségén és mocskán. Maradt a tartás mindenekfölött, megélt hittel, de végső bizonyosság híján.

Nemes Nagy rendkívül szemérmes a szexualitásról szóló beszéd tekintetében. Kihal-lani fiatalkori verséből, hogy szinte visszahőköl egy fölfokozott, tüzes töltetű szókapcsolattól, rá is kérdez „az ifjú szív”-re (*A reményhez*). „A rémülettől görcsösen szeretlek” (*Félelem*). Igencsak visszafogottan, növényi metaforákkal beszél mintegy a közös vegetációról, avagy a szaporodásról. Milyen borzongó, ideges és aszexuális még *A szomj*

című híres, párzó gerjedelemtől lüktető szerelmes verse is! Pedig ebben a versben azért egy húsevő növény lakmározik...

*Magamba innám olvadó husod,
mely sűrű, s édes, mint a trópusok,
és illatod borzongató varázsát,
mely mint a zsurlók, s ősvilági zsályák.*

Vagy éppenséggel az együttlét súlyos problematikusságáról szól: a konkrét együttlétekről szóló versek beszélője sorban megemlékezik a kudarcairól („az impotencia / a félelem fia”, „már nem kellek? Felelj, mi baj?”, *Sorok*). „Nyomorékot szerettem”, vallja máshol. Biológiai-ból vett képei élesek és pontosak, de aztán megjíed a túl égető témától, visszakozik. Jelentékeny félsz érhető itt tetten. Komoly kozmetikázással van dolgunk. Egyfajta lelki meddség ez. A tartózkodó emberi pozíciót mi sem világítja meg erősebben, mint az a tény, hogy összegyűjtött (nota bene, valójában Lengyel Balázs által válogatott!) verseinek gyűjteménye két nagy – könyvészeti, szerkesztési, tartalmi, fölfogásbeli stb. értelemben határozottan elkülönülő – egységből áll. Tehát nem csupán lemaradó, vonal alattinak bizonyuló bökkversek, zsengek, vázlatok stb. kerülnek „hátra”, hanem részben első osztályú anyag is.

A hátrahagyott versek fejezete sokkal sebezhetőbb és sebzettebb, s főleg sértettebb embert mutat. Létezik egy kimunkált, kemény, komolykodó figura a nagynak mondott, „emblemikus” költeményekben: ez a nemes nagyasszony patetikusan szól hozzánk, folytonosan védekező állásban van, szembenállás-pszichózis sújtja... (Vegyük észre, a stilizáció, a fölfokozottság, az ellenségkép stb. értelmében ez a beszélő mégiscsak rokona a költőnk által meghaladni kívánt romantikus vers-Énnek!) Ám ez a folytonos harci helyzet gyönyörűen artikulálódik, nagyon pontosan kiépített képekben. Ugyanakkor látható, hogy ideges rejtekezés zajlik, s a második rész tökéletesen megvilágítja, a szerző mit rejtett el és hová. Nem égette el, nem dobta ki a „szabálytalan” darabokat. Nem illeszkedtek az akkori kánonkovácsolók ízléséhez? Oké. De a sajátjához sem? És kidobni azért mégse?...

A hátrahagyott versek egy része *par excellence* alanyi költészetet képvisel, ahogy Lengyel Balázs is rögzíti utószavában. Alanyi, vagyis inkább „alanyibb”, minél is? Hát az „imágójánál”. Szemben az általa mutatni kívánt arcéllal, amelyik kiváltképpen nem alanyi: a szobrokat hajón hordozó alkotó apoteózisával (*Szobrokat vittem*). Szemben az embert alig, csak mutatóba szerepeltető verstájaival (a nagyszerű *Októberben* legalább egy makk-ászként guggoló munkást helyez az útjavító gép mellé...). Nem képmutatás ez a túlzott kamuflázs? Ez a saját szobor? Ez a hűséges és merev ragaszkodás jól fölépített szerephez?

A fennköltlen sprőd babitsi magatartásminta egyértelműen tetten érhető verselemzéseiben, így a Rilke alakját körbejáró alapvető írásokban és Babits-élművében is, *A hegyi költőben*. Nemes Nagyról igazán elmondható, hogy minden csínját-bínját tudja, minden atomját felgöngyölíti a Versnek, sugalmazó és ösztönző erővel. A mostani folyóiratokban csak nyomokban létezik ez az útmutató tradíció. A magyar esszé hagyomány sűrítő képessége, arányérzéke, igényessége, amely Nemes Nagy sajátja volt, komoly érvénnyel nincs jelen.

Nagyon fontos vonatkozás Nemes Nagy Ágnessel és íróbarátnőjével, Szabó Magdával kapcsolatban egy párhuzam: egyikőjük sem vállalt gyermeket. Egyikőjük sem adott úgymond „zsarolási potenciált” a hatalom kezébe, ez legalábbis Szabó Magda magyarázata, pódiumbeszélgetésen hangzott el. Nem tették ki erkölcsi megsarcolásnak sem a gyermekük, sem a maguk életét. Ugyanakkor kíváncsi vagyok, szültek volna-e ezek a nők egy számukra optimális korban?

Mindkettőjük élete a protestáns munkaetika jegyében központosodott és bonyolódott; mindehhez hihetetlen munkabírásuk volt. Szabó Magda életműve mennyiségre is rend-

kívül tekintélyes, sőt, bizonyos munkáira egyenesen azt kell mondanom, hogy leginkább mennyiségre tekintélyesek (és bár az aranyfedezetük ezeknek a regényeknek megvan ugyan, de sok a sallang, a gőgös kinövés, s ott a nyelvünk hegyén a „nemes lektúr” édeskés íze). Nemes Nagy opusa sokkal elegánsabb. Tehát ilyen értelemben takarékos: a lírai anyag, amit életében közrebocsátott, mindössze százhatvan oldal; és ennek alig kétszerese, amit azóta publikáltak tőle. Esszéi csatlakoznak még két vastkos kötetbe rendezve, pompás gyermekversek, fordítások, ezekkel együtt is az egész nagyon elegáns és udvarias életmű. Kevés ilyenünk van, Füst Milán költői korpusza, Berzsenyié, a nyugatos Nagy Zoltáné, Pilinszkyé, Székely Magdáé, s a két István, Baka és Kormos műve is.

És a család? Túl az összeköltözésen és esküvő napján... Az, hogy egyáltalán miféle („igazi?”) család bontakozott volna Nemes Nagy körül, egyáltalán kibontakozhatott volna-e: nagy kérdés. Mindig élet volt körülötte, ha játszottak társasjátékot, ha nem: az *Újhold* egykori köréhez a nyolcvanas években fiatalok csatlakoztak. De a hagyományos női szerep, illetve annak pozitív elgondolása, az erről való beszéd szembetűnően hiányzik. „...e női tájban mit tegyek”, kérdezi huszonevésen önmaga viruló nőiességére csodálkozva, igencsak tanácstalanul.

A *Reggeli egy dán kocsmában* tárgyias tündöklete Dánia tényleges megtapasztalása nélkül született, csoda. Tökéletes az *Állatok* is. A csúcsművek közül több – férfielőítélet nélkül rögzítem ezt – bizonyosan teljesen mentes a női, avagy „nőies” szereptől. Mindenekelőtt a méltóságos *Ekhnáton*-ciklus férfiverseire gondolok, amelyekben az egyistenhívő fáraó beszél. A *Villamos-végállomás* című vers, mondhatni, „semlegesnemű”. A halottnak tűnő, lyukas falú, „viktoriánus” állomást kihagyásos-szaggatott prózasorok jelenítik meg. Egy pár beszélget, de igazából az objektumról van szó végig, a működésről, a működés megszűntéről. „Vidéki veranda őszi napban.” Amely vagy van, vagy nincs. Talán egy imaginárius Zugligetben járunk. A sziklát a bizonytalan ösvénnyel, amely alatt bonyolódik a jelenet, végül nem másszák meg. A vers közeli rokona az *Amerikai állomás*. Nem csupán a rozsdás vaspálya, hanem a lét utolsó pontja ez a hely. Az állomás elhagyott épülete, mely ugyan csak nem kell senkinek, személyhez szóló üzenet, mégpedig a Grand Canyonban. De lehetne bárhol. Talált tárgy, József Attila után – és a Nemes Nagy-tanítvány Tandori Dezső 1973-as kötetével körülbelül egy időben, mondanám; de rájövök, hogy szintén *után*: Nemes Nagyék 1979-ben jártak az USA-ban. A kihalt állomásépületnek életre szóló üzenete van, s az a jó, hogy nem tudni, *praktikusan* mi volna az. Csomag, amit nem lehet fölbontani.

Nemes Nagy „érdeklődése magához a peremhez kötődik, macskákhoz, a gyakorlott sebesült budai Várhoz, elhagyott állomásokhoz”, írta róla a fiatal Schein Gábor. (A macskákat végtelenen szeretni különben is jellegzetes mizantróp-tulajdonság, tesz em hozzá.)

A másik vers a publikálatlan részleghez tartozik, *Istenről (Hiánybetegségeink legnagyobbika)* a címe. Kötetbeli, „bújtatott” elhelyezkedéséből világosan látszik, milyen elképesztő volt az az önfegyelem, az az éthosz, amellyel ezt a művet létrehozta. Ugyanis ezt is kihagyta a törzsanyagból. Látható, túl tökéletesen járt el, ha ezt az utóbbi nagy költeményt saját életében nem tette közzé. Halála után jelent meg a *Holmiban*. A női (vagy *nem* női) pozíció szerepe közömbös e versben. Bár az indulatos beszélő, aki a teremtés tökéletlenségét kéri számon Istentől, kicsit kiszámíthatóvá válik a vers végén bocsánatkérő, álszerű vagy éppen jegesen udvarias visszakozásával („Egy szót se szóltam”), ám legyen. Az egyik legfontosabb Nemes Nagy-költemény. Definitív értékű női verse több is létezik ugyan, de világában mégsem ezek a darabok a legerősebbek: mindig láthatóvá válik bennük valami zavaró háritó, védekező mechanizmus. És érezhető a sértettség pátosza.

Valami takarás („pedig hát úrilány vagyok”).

Takarítás után léphetünk be a lakásba.

HOZZÁSZÓLÁS TÉREY JÁNOS A NAGYASSZONY CÍMŰ ESSZÉJÉHEZ

A társadalmi nem nyelvi megjelenésére és az értelmiségi magatartásválasztásra vonatkozó kérdésekkel közelíteni Nemes Nagy Ágnes költészetéhez nemcsak indokolt, de szükséges is. Nálunk, késve ugyan, a társadalmi nemmel való hangsúlyos foglalkozás tette nyilvánvalóvá a zárt esztétikai elveket követő kánon tarthatatlanságát. Emellett újra közvetlenül átélhetővé, és ami a választás kényszerét illeti, újra aktuálissá vált annak a szerepkészletnek a felülvizsgálata, kritikus újragondolása, amelyet a Kádár-rendszer szellemi elitje hagyott ránk. A szexualitás, a hatalommal fenntartott kapcsolat és az írói identifikáció kérdései sokszorosan egymásba fonódnak.

Térey János Nemes Nagyról szóló esszéje azonban, jöllehet egyetértek a főbb megállapításaival, nem viszi előrébb az erről szóló gondolkodást. Ennek két oka van. Az egyik az, hogy esszéjének kérdéseit és válaszait mások már évekkel korábban megfogalmazták. A kérdések és a válaszok megisméltése persze időnként nem árt. Ha jól értem azokat az árnyalásbeli finomságokat, amelyekre Térey János javaslatot tesz, azok számomra nem meggyőzőek. Nem érzékelem Nemes Nagy „hívó alapállásának” nyomait. Az elfojtások okai közül nem zárnám ki a protestáns etika pszichológiai hatását, igaz nem is vélem meghatározó jelentőségűnek. Az okok keresése során viszont nem tekintenek el a kartéziánus univerzalizmus szerepétől. Ezek azonban részletkérdések. Ha a társadalmi nem alakulástörténetét vizsgáljuk, alaposan szemügyre kellene vennünk, mennyiben voltak adottak a feltételek a hatvanas, hetvenes években másfajta női szerepek kialakításához, ráadásul egy olyan költő esetében, aki nő léteére elsőként vált a háború utáni magyar irodalom befolyásos alakítójává. Az elsőség azt is jelenti, hogy nem álltak rendelkezésére olyan szerepminták, amelyekhez képest kialakíthatta volna a magáét.

A másik és fontosabbik ok, amiért egyetértésembe hiányérzet vegyül, hogy az esszé véleményem szerint elnagyolt képet fest Nemes Nagy értelmiségi magatartásának történetéről. Az egész pályára kivetíti a félreállítottságnak azt az öntudatát, amely Nemes Nagyra az 50-es években volt jellemző. Igaz, maga a költőnő sem reflektált kellőképpen arra a tényre, hogy a hatalomhoz fűződő viszonya nyilvánvalóan megváltozott. Attól kezdve, hogy fiatal pályatársak (Székely Magda, Gergely Ágnes, Tóth Judit stb.) jelentek meg a környezetében, hűséges ragaszkodást várt el tőlük, és immár nem csak nemzedéktársaival szemben vett fel időnként ítélkező pozíciót, ami lerombolta kapcsolatait, hanem a fiatalabbakkal szemben is. Még lényegesebb, hogy a 60-as évek elejétől kezdve semmi jele annak, hogy Nemes Nagy szemben állt volna a Kádár-rendszer alapelveivel. 1957-ben nem csatlakozott ahhoz a 251 íróhoz, akik tiltakoztak az ENSZ ötös-bizottságának felállítása ellen. Később sem lépett be a pártba, és nem enyhültek korábbi ellenszenvéi a rendszer egyes prominensei iránt (Király István, Pándi Pál, Lukács György stb.). De a 60-as évek elejétől a rendszer egészét ő sem utasította el. Olyannyira nem, hogy amikor a Charta 77 melletti szolidaritási nyilatkozat megszövegezői felkeresték, a Kádár-rendszer komparatív előnyeit ecsetelve utasította el őket. Tudomásom szerint később sem vett részt semmilyen ellenzéki megmozdulásban. (Ezt tényként említem, nem kívánom mérceként alkalmazni, hogy valaki aláírta-e a tiltakozó ívet. Mellesleg Nemes Nagyhoz hasonlóan viselkedett például Vas István is.) Eközben nehezményezte, hogy bár korábban megérdemelte volna, csak 1983-ban kapott Kossuth-díjat.

Amint fentebb utaltam rá, mind sürgetőbbnek érzem, hogy alapos, levéltári adatokkal igazolt, és az oral history tudásanyagát is kritikusan bevonó képünk alakuljon ki a 60-as, 70-es, 80-as évek szellemi elitjének identitásalakításáról, személyes politikájáról. A témával kapcsolatban sok kutatási eredmény áll már most is a rendelkezésünkre, de nagyon sok, az értelmiségi elit mai helyzetének megértése szempontjából túl sok munkát nem végeztünk el. A hiánnyal nem Térey János esszéje szembesített, de újólág emlékeztet rá.

B Á N Z S Ó F I A

SKATULYA, FÚZÓ, OLLÓ

Kommentár Nemes Nagy Ágneshez

Hadd kezdjem a személyessel. Éppen avval, amitől ő, legalábbis a költészetében, annyira ódzkodott. A hetvenes évek végén, még angol-francia szakos egyetemistaként találkoztam vele először. A francia tanszéken tartott verstani szemináriumot, magyarul. Játékos volt, odaadó és kíváncsi, ránk, huszonévesekre. Hogy mit tudunk kezdeni egy verssel. Egy akármilyen verssel. Például, tőle hallottam először Walt Whitmanról (az angol szakon még csak valahol az Erzsébet-kori drámáknál kullogtunk, kronológia, drágáim, kronológia!), arról, hogy ő használt először Amerikában szabadverset, meg egyáltalán, hogy mitől vers a szabadvers. Nem hinném, hogy a hatalmas óradíj miatt vállalta volna. Érződött egyfajta hamisítatlan tanári lelkesedés, kíváncsiság és nyitottság, amit láthatóan frissen őrzött meg a Petőfi Gimnáziumban töltött éveiből. A kívülről jövők friss levegője, szabadsága, pezsgése érződött rajta. Az, hogy itt ő azt mond, amit akar, hiszen nyilvánvalóan kegyet gyakorolt, hogy elvállalta ezt a feladatot, amit viszont láthatóan élvezett. Nekünk meg olyan volt, mintha hirtelen felrántották volna az összes ablakot abban a földet, áporodott teremben. Zúdult be a friss levegő, mi meg csak kapkodtuk a fejünket, hogy így is lehet. Később, többször is volt alkalmam beszélgetni vele Királyhágó utcai lakásában, miután 1989-ben megjelent egy esszém az Újhold Évkönyvben. Akkor is ugyanazt éreztem benne, amit korábban, abban a sötét, alagsori, francia tanszéki tanteremben: a kíváncsiságot, az odafordulást. Nem fölülről beszélt, nem a Nagyasszony ült ott, abban a karosszékben (persze ő, de nem úgy), hanem valaki, akiről úgy tűnt, tényleg érdekli az, aki vele szemben ül. Amitől az embernek végül mégiscsak megoldódott a nyelve. Amitől lehetett vele, számomra máig maradandó élményként, beszélgetni.

Róla szóló esszéjében Térey János több, fontos témakört érint. Ilyen, egyebek között, az öncenzúra, az irodalmi (illetve életbeli) női szerep, a műfajproblematika, a líraeszmény, illetve az imázsépítés kérdése. Nemes Nagy Ágneset mindig ellenpéldaként szokták felhozni azokban a vitákban, amelyekben arról esik szó, hogy miért van olyan látványosan kevés nő – még mindig, a mai napig – a magyar irodalomban, s még kevesebb az úgynevezett irodalmi kánonban (noha, egyesek szerint, már nem egy kánon van, hanem több – ám a több-ben sem fordul elő több nő, mint az egyben). Persze, erős ellenpélda, mert irodalmi nagyságához nem férhet kétség – ám épp e nagyság milyensége, természetbe biztosította számára megkérdőjelezhetetlen helyét, s hogy ő ennek mennyire tudatában volt, az épp abból látszik, ahogyan publikálásra szánt korpuszát alakította, illetve másfe-

lől nézve – különösen a halála után kiadott, összegyűjtött (ám ahogy Térey helyesen megjegyzi, Lengyel Balázs által *válogatott*) műveit tekintve –, ahogyan az öncenzúra gyakorlatát alkalmazta. Láthatóvá, tapinthatóvá válik az a Térey által is érzékelt állandó kozmetikázás, harc, védekezés, elhallgatás és igen, a sértettség is – ami alighanem abból táplálkozott, hogy erre kényszerült. „Nem képmutatás ez a túlzott kamuflázs? Ez a saját szobor? Ez a hűség és merev ragaszkodás jól fölépített szerepéhez?“, teszi fel a kérdést Térey. S nem, nem gondolom, hogy képmutatás lett volna a részéről. Mert a szocializáció – s ez alól nem kivétel az irodalmi szocializáció sem – nagyon erős mintákat ad, amelyeket épp olyan könnyen és öntudatlanul (tehát bizonyos fénytörésben: őszintén) lehet interiorizálni, mint azt, hogy késsel-villával eszünk, nem beszélünk tele szájjal, illetve hiszünk-e istenben, és ha igen, hányban. (S persze éppolyan természetességgel lehet lázadni is ellene – de akkor számolni kell a következményekkel, s bizonyos áldozatokkal.) A babitsi líraeszmény, amelyen Nemes Nagy nevelkedett, ugyanilyen erős, kizárólagos erejű minta volt, s hasonló erejű – s főleg hatalmú – női minta nemigen adódott a magyar irodalomban. Mert igen, a hatalom kérdése persze elkerülhetetlen, s e témát általában épp azok szeretik kerülgetni, bagatellizálni, akik hatalmi pozícióban, vagy annak közelében vannak. Azok, akik a feminista szempontú irodalom-, illetve művészetkritikát ún. „művészetén kívüli szempontokat” dédelgető irányzatnak tekintik, rendre figyelmen kívül hagyják azt aényt, hogy az állítólagos „tisztán” esztétikai produktumot milyen körülmények befolyásolhatják. Mintha egy gyerekre, s aztán az abból felcseperedő felnőttre azt mondanák, hogy az, amilyenné lett, pusztán az árapály váltakozásából, meg az északi szélből adódik. S minden, ami ezen túl van, az „individuumon kívüli” szempontnak tekintendő.

„...mégsem tette közé őket, talán mert nem szándékozott kibújni kényelmetlen-utált, de mégiscsak holtbiztos skatulyájából”, írja Térey Nemes Nagy publikálatlan műveivel kapcsolatban. A kívülről, szocializáció útján ráncosított, ám *elfogadott* szerep, skatulya, szabályrendszer könnyen lehet (akár tudatosan, akár öntudatlanul) egyszersmind kényelmetlen-utált. A holtbiztos skatulyát azonban az adott irodalmi közeggel kart karba öltve építette ki magának, s éppen *ezért* volt holtbiztos, mert *közös* erőfeszítés eredménye volt. És ez nem feltétlenül szándék kérdése, hanem az adott mátrix kínálta lehetőségeké. (Illetve persze, ha ezzel szembemenő szándéké, akkor viselni kell az esetleges következményeket: azaz a pozícióvesztést.) S Nemes Nagy, úgy tűnik, elég pontosan felmérte a számára adott lehetőségeket a magyar irodalom hierarchikus, férfiközegén belül. A hierarchizáltság egyébként a műfajokra nézve legalább annyira érvényes volt – s ma is az –, mint az egyéni pozíciókra nézve (lásd például, Nemes Nagynál az útikönyvek fiókban tartását, ami nálunk sohasem volt elismert, szépirodalmi műfaj – szemben például az angolszász irodalommal. De említhetném az életművében másik csúcspontként elismert esszéket is – azonban ha „csak” esszéket írt volna, soha nem lehetett volna az, aki, a *magyar* irodalomban). Sőt, alighanem még saját, kivételes fizikai adottságai – azaz megdöbbentő szépsége – ellenében is kellett munkálkodnia, s puritánabbnak, keményebbnek lennie a keménynél. Nehogy a női szépség árnyéka rávetüljön a művére. S ebből következően a másfajta női szerepek távoltartása is kívánatos volt – például, az anyaszerepé. Mindig gyanús az olyasfajta „magyarázat”, mint amelyet Térey Szabó Magdától idéz: „Egyikőjük sem adott úgymond »zsarolási potenciált« a hatalom kezébe, ez legalábbis Szabó Magda magyarázata, pódiumbeszélgetésen hangzott el. Nem tették ki erkölcsi megsarcolásnak sem a gyermekük, sem a maguk életét.” Nők nemigen szoktak ilyen okokból tartózkodni a szüléstől. Ennyi erővel a fenyegető atomtámadásra vagy a világvégére is lehetne hivatkozni. Legtöbbször más okok állnak a háttérben, amelyek elhallgatása vagy azért indokolt mert nagyon magántermészetű és többnyire tabu alá eső (lásd pl. a női, s még inkább a férfi meddség kérdését), vagy azért, mert szembemegy a társadal-

milag elfogadott női szereppel. S Térey utóbb jogosan teszi fel a kérdést, hogy vajon szültek volna-e egy számukra optimális korban. A válasz, gyanítom, az, hogy nem. Akár azért, hogy az adott, *irodalmi* közegben nemkívánatos, sztereotip női szerepek egyikét távoltartsák maguktól, akár egyszerűen azért, mert egy gyerek idő, sok írással nem töltött idő.

S ha már Szabó Magda, a másik Nagyasszony neve is – óhatatlanul – belekerült a történetbe, s ha már arról esik szó, ki mennyire „látott a pályán”, hadd idézzem azt az ebből a szempontból hihetetlenül tanulságos levélrészletet, amelyet Réz Pál jóvoltából olvashattunk a *Holmiban*, s amelyet, más levélrészletekkel együtt, Szabó Magda halálakor tett közzé, mintegy nekrológ helyett:

1994. július 2. – „...Mindketten jót akarunk, akkor úgy járjon el: adja férfinak bírálatra ennek a nagyon tehetséges lánynak a verseit. Maga nem tudja, milyen úgy alkotónak lenni a szakmában, hogy az ember neme miatt kikerülhetetlenül felelőssé válik részint elődei, részint kortársai bűnéért. Zsuzsa vidéki, mint én, minden irrealitása tömény és igazolhatóan reális, csak dicsérni tudnám, épp csak ez hiányoznék lehetetlenné tételéhez: ecce, működésbe lépett a női szabadkőműveség, amelyet még az élet vicceként az éltes kritikus ifjú kollegája olvastán aktivizálódó emlékképei is tarkítanak. Nem, Pali, ne ártsunk neki, 1945 óta, mióta az Újhold működni kezdett, tudtuk és felismertük Ágnessel, sose próbáljuk egymást hivatalosan elemezni. Az értékelést mondja ki csak a kollega, aki eleve gyanakodva néz bennünket, mióta szegény jó Boriskánk meghonosította prózáinkban a bugyi szót, ami csak Emicinek járt, vagy ha másnak, hát mindenképpen férfinak. Ez a költő vállalja önmaga nemét, anyagából nem száműzte mindazt, ami távoltartására az előtte jártak gondosan ügyeltek. Hallgasson rám, elég régen vagyok nőként a szakmában, hogy büntetőjogi felelősségem tudatában figyelmeztessem: hagyja, hogy ezt a lányt férfi dicsérje meg.

A régi ezzel-azzal, de mindenképpen szeretettel
Kisszabó, aki sok minden, de nem buta”¹

S hiába telt el csaknem két évtized Szabó Magda levele óta, a tanácsa többnyire még mindig érvényes. Kivételek persze szerencsére akadnak, de az általános trendet nézve, nem sokat változott a képlet. S ezt támasztja alá a kortárs irodalmi életet működtető intézményrendszerek (folyóiratok, lapok szerkesztősége, bizottságok, kuratóriumok, társaságok, szövetségek, díjak) makacsul kitartó nemi összetétele is. Ami persze, mind „művészetén kívüli” szempont. A művészet meg csak ballag, magától, mint az ökrösszekér, és választ magának csillagot.

---

¹ Réz Pálnak a levélhez fűzött jegyzetei: „A nagyon tehetséges lány versei” – arra kértem, írjon bírálatot Rakovszky Zsuzsa új könyvéről. Ágnes – Nemes Nagy Ágnes. *Boriskánk* – valószínűleg Palotai Boris. *Emici* – Kolozsvári Grandpierre Emil.” In: „Nekrológ helyett néhány szó, az ő szavai”, *Holmi*, 2007 december.

A KUTYASÉTÁLTATÁSRÓL

Arany János szobra hazug-e attól, hogy nem látható a költő köldöke? Kérdés. Egy Buddha-szobor esetében nem lenne az. Vannak ilyen és olyan szobrok, vannak ilyen és olyan költők. Köldökkel vagy köldök nélkül hitelesek. Kérdés, hogy lényegük a kitakartság, vagy éppen lepleik. Lepleik, melyek ezer okból takarhatják, amit takarnak. Tapintatból, félelemből, ünnepélyesség okán, akár hiúságból is.

Térey János Nemes Nagy Ágnes szobra körül sétál.

És számon kéri a szobron a póreség hiányát. Alaposan körbejárja – művészettörténeti alapvetés, hogy térbeli művet minden perspektívából meg kell szemlélni –, mégsem érti, hová kerültek a szobor faragása közben lehulló forgácsok, és még inkább hová a mives részletek, amiket a szobrász a kompozíció szerkezetének teljessége miatt végül oda nem illőnek vélt. A szobrász, jelen esetben maga Nemes Nagy Ágnes.

Számonkérés akad még több is. Miért faragott eleven szobrot életművéből a költő? Miért van „komoly kozmetikázással” dolgunk az életmű, vagyis a szobor esetében? Miért nem azonos életrajzi önmagával Nemes Nagy Ágnes szoborköltészete? Miért nem áll elő őszintén, miért nem képes szembesülni saját női mivoltából eredő kérdéseivel? „Nem képmutatás ez a túlzott kamuflázs? Ez a saját szobor?” – kérdezi Térey.

Nem – felelem én. Több okból sem az. Egyfelől épp az lenne képmutatás, „kozmetikázás”, ha az a bizonyos hátrahagyott fiók, benne a hátrahagyott versekkel, üresen tátongett volna.

Nem feltétlenül költészeti kérdés, hogy Nemes Nagy Ágnes miért tétovázott életében meg nem jelentetett versei kiadásával kapcsolatban. A gyengébb versek esetében persze nem okoz problémát a válasz. De a többi, a néhány Térey által is erősnek tartott fiókvers esetében, azt hiszem, azt kell belátnunk, hogy a költő (aki sose lódit), görcei, szemérme, gátlásossága, neveltetése ellenére, nem dobta ki, amit nem dobott ki. Meghagyta nekünk. Tudva, hogy a velük megajándékozott utókor boncasztalán már nem okoznak neki újabb fájdalmat. Mert fájdalom nem csupán az élveboncolással jár – ahogy ezt a Sylvia Plath-ra jellemző módszert a hátrahagyott verseken Térey János számon kéri –, hanem az élvefaragással is. Aminek sokkal több köze van ahhoz a holtig tartó öncsiszolást megkívánó protestáns etikához, ami Nemes Nagy Ágnes tartását adta. Amiből egyébként az is következik, hogy vendéget, már csak az iránta való tiszteletből és szeretetből is, pironkodás nélkül, csak takarítás után fogadunk a lakásba.

„Objektív líraeszménye kivetette anyagából a túlon túl személyes vonatkozásokat.” – olvashatjuk a pontos megállapítást Térey esszéjében. Kivetette bizony. De az elhallgatott, a kihagyott sorok is beszélnek, a hallgatás jel-értéke sokszor erősebb a kimondott, a leírt szavakénál.

A legmeghökentőbb kérdés azonban talán mégis ez: „...szültek volna-e ezek a nők egy számukra optimálisabb korban?” „Ezek a nők” alatt Nemes Nagy Ágnes mellett Szabó Magdát érti Térey János. Tudjuk, hogy a „Mi lett volna ha...”-féle kérdésfelvetés eleve értelmetlen, de tekintsünk el ettől. Kíváncsinak még lehet lenni, és Térey János kíváncsi erre. De miért? Mi lett volna, ha Nemes Nagy Ágnes nem szobrot farag önnön költői életművéből, ami egy optimálisnak valóban nem nevezhető korban született, hanem felhőt-

len kedvvel pelenkáz és gügyög a bölcső fölé hajolva a boldog békeidőkben? Vajon akkor nem írt volna verseket? Valószínűleg akkor is írt volna. Lehet, hogy másmilyen verseket? Valószínűleg. Nem tudom. De azt hiszem, ennek a kérdésnek a megválaszolása teljesen lényegtelen a Nemes Nagy-életmű megítélése szempontjából. A többihez pedig, hogy is mondjam csak, egyszerűen nincs közünk.

A szobrok sorsa, hogy fejüket idővel bepiszkítják a madarak. Rendjén is van ez így. De azért, ha a parkban sétálunk, ügyelünk arra, hogy amikor kutyánk a dolgát végzi, ne egy szobor tövében tegye.

M E S T E R H Á Z I M Ó N I K A

FINOMAN SZÓLVA

Hozzászólás Térey János írásához

Anélkül, hogy Térey János egyes állításaival vitába szállnék, és mivel egyik foglalkozásom a műfordító, hadd közöljem néhány Térey-mondat fordítását, egyszerűen áttéve a nőt, női(es)t férfira, férfiasra. (Ahol a megfélemlítés nem egyértelmű, szögletes zárójeles formát közlök.) Arra vagyok ugyanis kíváncsi, működik-e a szöveg így is.

„A nagyúr”

„Nagyúr. Ízelgetem ezt a kemény szót, mert van benne valami viszolyogtató is. Például hatalom.”

„[...] mondja irigyen, ő, a méltóságteljes és görcsös férfi.”

„Mivel ez a férfi – nagyon helyesen – sohasem hallgatott, pörös száját nem fogta be. Finoman szólva sem az a kimondott »íróférfi« a [fotelből] vagy a kandalló mellől. Nagyon fontos vonatkozás [...-val] és íróbarátjával, [...-val] kapcsolatban egy párhuzam: egyikőjük sem vállalt gyermeket. [...] kíváncsi vagyok, [nemzetek] volna-e ezek a férfiak egy számukra optimális korban?”

„De a hagyományos férfiszerep, illetve annak pozitív elgondolása, az erről való beszéd szembetűnően hiányzik”

„A csúcsművek közül több – női előítélet nélkül rögzítem ezt – bizonyosan teljesen mentes a férfi, avagy „férfias” szereptől.”

„A férfi (vagy nem férfi) pozíció szerepe közömbös e versben.”

„Definitív értékű férfi verse több is létezik ugyan, de világában mégsem ezek a darabok a legerősebbek.”

A FIGYELEM HASZNÁRÓL

Én megpróbáltam. Megpróbáltam jóindulatúan olvasni, problémafelvetésnek, személyes megközelítésnek tekinteni, kiindulásul egy tisztességes párbeszédhez – de nem látok mást, csak elfogult ingerültséget, gúnyt, már a címmel is hangsúlyozott önös provokációt. Természetes arroganciát. Minél többször olvasom, annál inkább szembetűnök a tendenciózus csúsztatások (erről később) és a lekezelő, értetlen, jó esetben is csak vállveregető szófordulatok – nem sarkítok, csak kiemelek: ha férfias, akkor a kezében a „hatalom”, akkor ő a „pók”, a „pártvezér”, a verse „bosszantóan katonás”, pozíciója „holtbiztos skatulya”; ha nőies, akkor viszont „irigy”, felismeri „világa korlátait”, meggyőzőik a férfi költőtársak „intelmei”, „aszexuális”, „meddő”, „komolykodó”; élete merő „kozmetikázás”, „ideges rejtekezés”, sőt, „takarítás”. (*Nyuszi, van rajtad sapka?*) A futólag emlegetett esszéeken kívül semmi sem állja ki a próbát: egész költészete „hideglelés és steril”, „nagynak mondott” versei patetikusak, az „imágó” „képmutatás”, személyének állandóan „szembenállás-pszichózis” van, az egyenes beszédétől „visszahőköl”, „megijed”, „visszakozik” (vagyis: gyáva – roppant bátorság ezt ma kimondani). Na persze vannak azért – hisz Térey nem süket, csak tetteti – dicséretes darabjai „ennek a nőnek” (talán nem véletlen, hogy a kevésbé rétegzett, a szerző elmélyült ismeretét nem feltételező, első olvasásra is könnyen értelmezhető prózaversek között). Térey a biztonság kedvéért lazán lefut néhány tiszteletkört, mert látszólag nem harcol, csak problémákat vet fel. Méghozzá tényleg fontos problémákat – ha nem csak durván végigtaposna rajtuk, az írása maradandó is lehetne. Valójában azonban nem mágkérdez, hanem mágkérdezőjelez.

Nem mindegy, hogy egy életműhöz – bármilyen ízlés- vagy felfogásbeli különbség akadályozzon minket – érteni vágyó figyelemmel vagy berzenkedve, előítéletekkel közelítünk: odaadás és erőfeszítés híján csak az éppen divatos frázisokat sorolhatjuk fel, a kánonteremtés vagy kánonrombolás boldog illúziójával. Amit Térey mond, az benne van a levegőben, sokaknál és sok helyen felmerül ma – tehát nyugodtan beszélhet, nincs egyedül azzal az ítéletével vagy sugallatával, miszerint (és most tényleg sarkítok, de néha nem árt) a tárgyias líra hideg és követhetetlen – mi több, szörnyű pátosztól zengő klasszikus verseszménye teljes nemzedékeket fertőzött meg és tett vak követővé; hogy Babits idegbaja („fóbiás-szorongásos pedantériája”) fontosabb, mint az életműve; és hogy Nemes Nagy szűkszavúsága valami szörnyű titkot, sőt élethazugságot hivatott leplezni. Persze megspórolható némi erőfeszítés, ha a figyelmes és érdeklődő újraolvasás, ismételt újraértelmezés helyett nagyjából ugyanazt mondja el az ember (néha szó szerint), amit a női írás hagyományáról szóló *Rózsaszín szemüveg* című beszélgetés-sorozat Nemes Nagy estjén elmondott, át-áttemelve és továbbfejlesztve pár szemléletes szófordulatot – nyilván így lesz az egészséges irodalmi életből és a folyóirat-szerkesztésből „networking”, amely hátlóban kizárólag Nemes Nagy Ágnes les prédára, mint a mások életét és vérért elszívó pók.

Igen, nagyon sok múlik a megközelítésen. A megértés szándékának hasznát éppen Téreynek a Literán megjelent remek Vas István-esszéje (*Ultolsó sorok bölcsellete*) bizonyítja szemléletesen: itt is megpróbálja néhány oldalba belezsúfolni, egy szuszra letudni az egész életművet, de szembetűnő a stílusbeli különbség, és ennek egyik oka láthatóan Térey rokonszenve (mint elmondja, személyesen ismerte és tisztelte Vas Istvánt – a Nemes Nagyhoz való személyes viszonyáról azonban nem tudunk meg semmit). A szöveg egységes, nyugodt és logikus, ellentétben a Nemes Nagyról szóló írás zaklatott, ide-oda

ugráló, indulatos fésületlenségével, kimondatlan elvárásaival. A Vas-esszéből legalább végre kiderül, hogy mi az, amit dicsérni lehet az életműben: „a fölforrósodó személyesség, a közvetlen megszólalás élvez előnyt mindenekelőtt”; „erotizmusa is nagyon eleven”. Igen, de Vas számára ez természetes nézőpont, életének, és persze verseinek-prózájának is egyik tartóeleme (olyan szeme van rá, hogy még a *Toldi*ből is képes kiszűrni a közvetlenül megnyilvánuló szenvedélyt az *Arany erotikájáról* szóló kajánul izgalmas esszéjében). Ez tehát önmagában nem erény, csak tulajdonság (az erény az, hogy ennyire saját hangon tud írni róla). Megfordítva a dolgot: bűnös elfojtás vagy gyávaság-e, ha valakinél ez az erotika-központú személyesség nem, vagy csak áttételesen jelenik meg? És hazugság-e, ha kiderül, hogy a hagyatékában mégis felfedezhető? Meghamisítja-e az alkotó önmagát? Vagyis: képmutató-e? Térey szerint igen.

„Üres álca ő, a »reprezentáció« maszkja, maga a hamis szerep, akiben nincs egy csipetnyi emberi érzés: szeretet, szerelem, részvét, düh, szenvedés, szenvedély.” De erről már Nádas Péter ír Thomas Mannról a naplók kapcsán, pontosabban Nemes Nagy Ágnes foglalja össze ekképpen válasz-esszéjében (*Thomas Mann mint álarc*). Nemes Nagy viszont önazonosnak tartja Thomas Mannt, „korántsem személye, hanem művei alapján”. Nagyon is tisztában volt tehát a problémával, de éppen azért nem tartotta problematikusnak, mert az állítólagos elfojtások Thomas Mann publikált műveiben is szóba kerülnek. (Érdeemes újraolvasni ebből a szempontból a Nemes Nagy életművet is.) „Ami pedig az »elfojtás« fogalmát illeti, nagy kár, hogy már kitalálójától, Freudtól kezdve elsősorban pejoratív, nem helyeslendő érzelmi udvarral került bele a 20. századi kultúrába. Kultúránknak ugyanis, sőt egész társadalmunknak nemcsak fennállása, de létrejötte sem képzelhető el az »elfojtás« – magyarul: önfegyelem, önkorlátozás – léte és gyakorlata nélkül” – írja ugyanitt. Persze az elméletet Nemes Nagy önmagához, saját fegyelméhez igazítja – nála az elfojtás is tudatos, sőt, nagyon is reflektált (negatívan is: „minek ez a görcsös takarózás?” – írja egy naplójegyzetében.) A változtathatatlan költői alaptermészetről mondja az *Írószobám* című interjúban (Mezei Andrásnak) hogy „azonos vagyok”, vagyis, hogy életében (amióta a költői esztét tudta) mindig az volt, aki, vagyis a látása és a hangja alapjaiban nem változott. „Nem fosztom én meg magam az égegyvilágon semmitől, amikor szikárra próbálok faragni a verseimet, mert én arra vágyom, nekem az az örömöm, én azzal fejezem ki magamat. Hogyha én a maga mintája szerint engedném szabadon, a világba hömpölyögni a belső monológomat, az nekem nem volna kielégítő. Úgy érezném, hogy ez nem én vagyok.”

Az elfojtás gondolata nem hagyja nyugodni Téreyt – egyszerűen mindenről az jut eszébe. Még a hit kérdéséről is. Továbbra sem Téreyt idézem, hanem ismét a Nádasra reflektáló Nemes Nagyt: ha azt hinnénk, hogy „csupán a szexusát elfojtó, képmutató alnagyember jelenik meg, az tévedne. Nemcsak a szexusról van itt szó, bár az »szennzációs« mivoltában erősen felhívja magára a figyelmet. A kritika oly alaposan elveri a port [a szerzőn], hogy ép folt nem marad rajta. Nem elégíti ki például [a szerző] vallásos érdeklődése sem”. Már hogyan is elégíthetné ki?

Térey a saját tapasztalataiból kiindulva azt állítja, hogy Nemes Nagy bűnös képmutatásával szemben a kálvinizmus „nem elfojtó”, hanem „éppenséggel szókimondó”. Anélkül, hogy megkérdőjelezném Térey templomi tapasztalatainak hitelességét (magam is olvastam-hallottam remek prédikációkat), szeretném felhívni a figyelmét a „felszabadító” kálvinizmus abszolút hittételére: „nyomorúságunkból minden érdem nélkül, egyedül kegyelemből” szabadulunk meg. Személyes szabadság helyett predesztináció – nem mindenkinek segít. Ha valaki másképp gondolja el az Istenhez való viszonyt, vagy rákérdez saját hitére, kizáratik mind a közösségből, mind pedig az üdvösségből. Idézem a heidelbergi kátét:

10. K.: *Büntetlenül hagyja-e Isten az ilyen engedetlenséget és elszakadást?*

F.: Bizony semmiképpen nem. Sőt inkább rettenetes az Ő haragja úgy a velünk született, mint az elkövetett bűnökért. És azokat igazságos ítélet által ideig- és örökké tartó büntetéssel sújtja, amint maga is megmondotta: *Átkozott minden, aki meg nem marad mindazokban, amik megírtak a törvény könyvében, hogy azokat cselekedje.*

Figyeljünk jól: „átkozott minden”. Hadd legyenek most én is személyes: gyerekkoromban ki nem állhattam a heidelbergi káté dogmatikusan kérlelhetetlen szigorát, és különös kegyelemnek tartom, hogy – abszolút szabálytalanul – Szent Pál szeretethimnuszát mondhattam el a konfirmációmon. Pedig én nem voltam kiszolgáltatva a vallásomnak, ellentétben mondjuk a (bármennyire is felvilágosult) protestáns leányiskolába járó, első verseit egy református diáklapban publikáló Nemes Nagy Ágnessel (megtetézve egy presbiter apával, egy bigott anyával és egy családi könyvtárral, amely tele volt az inkvizíció kínzásairól szóló könyvekkel). Minden adott volt hát, hogy „jól nevelt, s minden kellemekkel bíró leányka” váljék belőle (ahogy Dukay Takách Juditról írták volt). Nem ő akart elfojtani: belé akarták fojtani a szót:

*De nem fakad a szó, csak bent szívárog,
az illedelmes élet megtorol,
s én nem tudom kilökní, mit kívánok.*
(Keress hazát)

Ki ismerhetné egy úrilány indokait, aki elszakad belső magatartásban családjától, aki a másik oldalt választja – ha nem az, aki választotta. [...] De hogy akkor, ott, az én körülményeim között, miért, hogyan lettem önmagamá – azt nem tudom. Az irodalom segített, az biztos.
(Család)

Ha valaki nem a szabott úton kívánja megtalálni a szabadságot, az többfelé próbálkozhat: például „a nemiség felé kitörni: ez nőnek eléggé adott, leplezetten helyesebb magatartás. A kurva mint szabadságézsme” (szintén a *Család* című írásból) – de Nemes Nagy ettől berzenkedett. (Ez az értelmezés is benne lehet a Térey-emlegette másik, publikálatlan *Nem akarok* című versben: ha egy úrilányt egy rendőr is összetéveszthet egy utcalánnyal, akkor az nemcsak szégyen, hanem egy abszolút új korszak kezdete.) Ha viszont bámulatos bátorsággal a szabadság belső útját választja, vagyis lemond a katekizmus által megkívánt „igaz hithez” szükséges „biztos ismeretről” („Az igaz hit nemcsak biztos ismeret, amelynél fogva igaznak tartom mindazt, amit Isten az ő Igéjében nekünk kijelentett, hanem egyszersmind szívbeli bizodalom is, melyet a Szentlélek az evangélium által gerjeszt bennem”), ha tehát lemond róla a személyes megismerés jegyében – az bizodalom híján csak retteghet, hisz elveszített mindent – nemcsak a közösségből vették ki, hanem az örök életből is:

*nem véd a fal, nem véd az osztály,
nem véd a szó, a kéz, a bőr
(...) nem érdekel a rettegés már,
se kín se kép se fájdalom*
(Nem akarok)

A rettegés s az ismeret közt
mint hídbolt görnyedek
(...) fut rajtam nemzet, álom, élő,
de mind hová, hová?
(Az ismeret)

De meg nem óv az ismeret sem,
a magyarázó eredet
(Harangszó)

Hogy a jó hagyomány módosítható volna, ahogy Térey írja? Vagy akár csak: módosítható volt-e akkor, a húszas-harmincas években, különösképpen egy nőnek? Szabó Magda így ír a korabeli lányok iskolai neveltetéséről az *Abigél*ben: „Alkalmazkodni kell, mert ez a rend. [...] Az ember nem kérdez, anélkül engedelmeskedik.” És: „az ügyeletes minden étkezés közben felolvas valami irtózatot svájci pap könyvéből olyan történeteket, amelyekből kiderül, hogy kell élni, hogy az ember igazi keresztyén lány legyen.”

Persze Térey szerint (és sajna ebben sem egyedül ő diktálja a divatot) Szabó Magda „édeskés nemes lektúr”. (Hm. Talán elkél még egy kis református tanítás: „Senkit könnyen és meghallgatás nélkül meg ne ítéljek, se ne segítsek elítélni.”) Nem is beszélve arról, hogy nyilván azóta minden megváltozott, különösen a nők és az egyház viszonya. Nem akarom – akár a költészet terepéhez hasonlítva sem – szimbolikussá emelni, mégis hozok egy példát. Egy cikk a *Transindex*en, 2005, Kolozsvár: az egyház „összesen 19 férfi és 3 női helyet írt ki a Teológiai Intézetbe. A női és a férfi helyek előre meghatározottak: a felvételin a nők csak nőekkel, a férfiak csak férfiakkal vannak versenyben. Minthogy a nők számára kijelölt helyek száma jelentősen kevesebb, olyan nő jelentkezők esnek ki a vizsgán, akik jobb, vagy jelentősen magasabb jegyátlagot érnek el a felvételin, mint az utolsónak felvett férfi jelentkezők.” Egyházi reagálás: a „protestáns egyház a legliberálisabb Európában”, az egész csak „ünneprontó egyházellenes támadás” és „provokáció”. (Hozzá tartozik, hogy mégis volt olyan fiatal pap, történetesen éppen egy barátom, aki kiállt az igazság és a jog mellett.)

Nagyon nem mindegy, hogy ki az, aki diktál és ki az, akinek diktálnak. („Hatalma van”. „Viszolyogtató”). Ebből a szempontból minden csak pozícióharc. Úgy látszik, ha Téreyt múltna, akkor Szép Ernő, Dsida, Jékely és Áprily nem a tankönyvben (férfiasan dohányozva) diadalmaskodó Nemes Nagy Ágnes mellett, hanem inkább helyette szerepelne a köztudatban. Ez mélységesen igazságtalan. (Bárcsak tévednék Térey hozzáállását illetően.) Nemes Nagy és Lengyel Balázson (és Latoron és az *Újholdon*) biztosan nem múlik az ő ismertségük: írtak róluk, alaposan, szeretettel és sokat. Tapasztalatból tudom, hogy ha nyilván nem is eléggé, de az olvasók ismerik a felsorolt szerzőket – Erdélyben, ha Jékelynek talán (még) kevésbé, de Dsidának és Áprilynak biztosan kultusza van, evidenciák. A figyelmet azért nem árt felhívni rájuk újra és újra – ez Térey felelőssége is, örvendetes, hogy odafigyel. Hátha eljön az idő, amikor nem lesz aktuális Lator László kérdése, hogy vajon „mostanában illik-e hivatkozni” Jékelyre, és Dsidát is ismét „kitünteti figyelmével a finnyás tudomány” (*Pókháló-esztétika*). (Amikor annak idején az egyetemen Áprilyról írtam dolgozatot, még fanyalgás fogadta a témát.) Igen, sokan vannak, akiket érdemes lenne újra felfedezni. Itt van mindjárt a Nemes Nagy által is (szövegpárhuzamokkal igazolhatóan) példának tekintett Hajnal Anna – de ő nyilván nem illik a bele a férfias kánonba, mert sokkal hajlékonyabb annál, és túl könnyű a gyöngédséget összetéveszteni a gyöngeséggel. (Azt írja például Füst Milánnak árulkodó című versében, *A költőnő szövegében*: „Biztonság, mester? Akarat? / Hogy tudjam én hogy mit akarjak? / Hogy mit titkoljak, mit takarjak?” Vagy tán mégis ez az a női hang, amit Térey hallani kíván?)

Felesleges megbotránkozni „a férfiak konzervatívizmusán, mert [...] soha nem volt még a földön hatalmi csoport, amelyik szívesen osztotta volna meg a jogait. [...] Bevallottan vagy tudat alatt – idegenkednek, félnek a konkurenciától.” Nem én mondom, Nemes Nagy mondja (Földes Anna interjújában). Nem is nemi, inkább hatalmi szerepek ezek: „az embernek cseléd kell és nem parancsnok” (Ottlik: *Buda*). Arra, aki, Térey szavával, kizárólag a „konyhában vagy a kandalló mellett” töltheti az időt, arra ebben a rendszerben csak felülről lehet nézni, Gyulai Páltól Arany Jánoson át Füst Milánig szép hagyománya van ennek. (Ottlik: „A megoldás, hogy mindenki legyen cseléd. Senki parancsnok.”)

„Megvallom” folytatja Nemes Nagy, „ezen a téren még a képmutatást is eredménynek érzem. Ha valaki nem meri bevallani, hogy alacsonyabb rendűnek tartja a nőket. Azt jelenti, hogy a társadalomban már megérett az ellenkező felfogás kimondásának, vállalásának feltétele. És hogy az illető felismeri, vagy legalább sejtí ezt.” Vajon miért hangsúlyozza külön Térey, hogy „férfielőítélet nélkül” dicséri a férfiasnak vagy éppen nemtelennek tekintett verseket? De ha ez az ideálja, akkor miért ragaszkodik az elfojtás-elmélet igazához, és mit ért az alatt, hogy „a hagyományos női szerep, illetve annak pozitív elgondolása, az erről való beszéd”?

Mit vár? Gyengeséget? „Erő nélkül egy hullatag-rózsaszírom-verssört sem lehet leírni” írja jegyzetében Nemes Nagy (*Száraz Györgyhöz, Holmi, 2008/április*). Alázatot? Nemes Nagy csak Istennel szemben alázatos, ha muszáj. Nyílt beszédet a testről? Az is akad, a korai publikált versekben is (Térey még idéz is a *Szomyból*). Mindenesetre a testiség témája talán a legproblematisabb része Térey esszéjének, mert itt határozottan (szándékosan?) csúsztat: sorra-rendre félreidézi a verseket, a maga koncepciója szerint használja fel őket. Először is *A reményhez*. Miért lenne „az ifjú szív” „fölfokozott, tüzes töltetű szókapcsolat”, amelytől a költő „visszahőköl”? Hiszen a mondat nem a szexualitásról szól. Ha Nemes Nagy Ágnes érzéken akar beszélni, akkor nem riad vissza, megteszi – az elvontságon is átsugárzik a test. Ugyanebben a kötetben olvasható:

*Szakadj fel vágy! Mutasd nővő sebed!
Mít a világ nem töm be, egyre tágít,
hiába szívós be tájat, testeket,
hiába gázolsz elmékben bokáig.
(Keress hazát)*

(Kevesebb-e ez, rejtőzködőbb-e, mint bármelyik Plath?) Ha testet akar leírni, megteszi – kicsit sem igazságosan éppen férfitestet adva az igazságnak:

*Mert a való bő gazt terem,
de az igazság meztelen? –
s oly iszonyú és céljavesztett,
mint öregedő férfitestek?*

Azt mondtam, nem igazságosan – de a tapasztalatát tekintve érthetően. A magyarázat ott van a címben: *A halottak*. A *Nem akarok* című versben (amely érdekes párja a hagyomány-nyal szembeszegülő, azonos című, de voltaképpen hasonló irányultságú, életében publikálatlan szövegnek) pontosan benne van ez a kép, a középkorú meztelen katonahalottak az utcán: „temettem pucér németet”. A test igazsága: a halál. „Nem akarok meghalni, nem.”

Egy pillanatra nem árt visszatérni a vallási hagyománytól való elszakadás kérdésére: nagyon fontos, hogy a feltámadás reménye nélkül a test csak potenciális hulla, „mosogatólé-ízű, zsíros, emberszagú tó”. A vers címe nem véletlenül *Bűn*. Aki a háború valóságát látta, és ezután már nem mondja a *Hiszekeggyel*, hogy hiszi „testünknek feltámadását és

az örök életet”, az valóban elmondhatja magáról, hogy a vallási felfogás szerint bűnös: „mind megölted a halottakat” – vagyis elvette tőlük az örök élet lehetőségét is. Sőt, a költészet is bűn, mert „szótagokkal” méri az időt, „órájaként a folyton-pusztulásnak”.

Az örök kárhozat és örök halál előterében a test öröme is félelmetes – ez a magyarázata annak, hogy az ismét egyirányban gondolkodó Téreyvel ellentétben én nem szexuális gátlást látok amögött, hogy „A rémülettől görcsösen szeretlek” (*Félelem*) – én inkább egzisztenciális gátlásnak mondanám, ha volna ilyen szókapcsolat. Amikor az eleven testre állandóan csontváz fényképeződik (mint Szántó Piroska képein), akkor nehéz öntudatlan boldogsággal szemlélni: nehéz belefeledkezni a (nemcsak szexuális, hanem esztétikai, sőt metafizikai) gyönyörűségbe. Ez a vers az 1957-ben megjelent *Száravillám* kötetben található, a „Hét esztendeje szeretlek, szerelmem” sorból kiszámítható, hogy 1949-ben íródhatott, az ötvenes évek előszobájában: „készülődöm még iszonyúbb koromra”. Nemes Nagy nemcsak a gyerekkora inkvizíciós képeskönyveiben látta a testi kín ábrázolását: a történelem megtanította, mi várhat az emberre. Legjobb barátjának megverték, elhurcolták, bele is halt; látta Szerb Antalt halála előtt, munkaszolgálatosként; a háború alatti konspirációkban, az ostromélet idején mindennap kockára tette az életét; tudta, hogy mi jön egy újabb rendőrállamban. Ilyen körülmények között a test – azt akartam mondani: leértékelődik, pedig dehogyis. Még fontosabb lesz, mint valaha: „simogatom sovány, meleg karod”.

Úgy érzem, közel vagyunk ahhoz, ami az egyik oka lehet Nemes Nagy Ágnes Lengyel Balázs által is emlegetett „sebzettségének”: ő éppen a test miatt vesztette el a hitét a lélekben. De a rettegését nem fojtja el, hanem éppenséggel kimondja.

Ezért nem tekinthető az *Istenről* című vers vége sem megalkuvásnak, vagy ahogy Térey mondja „bocsánatkérő vagy udvarias visszakozásnak”. Mivel a vers (és ez nyilván nem véletlen) szövetszerű és indulati párhuzamokat mutat Jób könyvével, érdemes innen is értelmezni ezt a végső – nem, nem elfogadást, nem meghátrálást: – kétségbeesést. Jób azt mondja a felfoghatatlan és emberi ésszel megérthetetlen Istennek: „Ímé, én parányi vagyok, mit feleljek néked? Kezemet a szájamra teszem. Egyszer szóltam, de már nem szólok, avagy kétszer, de nem teszem többé!” (Jób 39. 35, 37-37) Én ezt nem tudom visszavonásnak értelmezni, ugyanúgy, ahogy az *Istenről* végén sem azt, hogy „Egy szót se szóltam.”

Ehhez a tragikus léttapasztalathoz nyilván hozzá kell számítanunk a korábban már felidézett körülményeket: az „igazi keresztyén leányok” döbbenetét, amikor az élet valóságával szembesültek. Nem hagyhatjuk ki egy másik református növendék, Rab Zsuzsa pontos leírását a testtel való találkozásról a megtévesztő című *Meztelen férfi* versben:

*Milyen a férfi igazából?
Pusmogtunk róla, leveleztünk
órák alatt. [...]
Viháncolás, megilletődés
dongta körül a nagy tilalmast:
milyen a férfi? és milyen lesz?
Vártuk, bizsergő rettenettel,
vártuk, csiklandó áhitattal:
milyen? milyen? - -
Évek se teltek –
a vihogásba bomba vágott,
golyó tépázta álmainkat.
Aztán egy fáskamra zugában
megláttam a Meztelen Férfit.
Zománcos légyraj dongta. Búzlótt.
Letépett lábú hullá volt.*

Nemes Nagy Ágnes 1945-ben, egy cím nélküli, publikálatlan versben írja:

*Lehet az is, hogy lefagy majd a lábad,
és fiú-tested vajjon hova rokkan?
amelyet látva, a gyönyörűségtől,
emlékszem, hogy gyakran sírva fakadtam.*

Azt viszont egyszerűen nem értem, hogyan (de persze értem, hogy miért) olvassa Térey szexuális félelmeket megszólaltató versnek a *Sorok* szakaszait, hiszen a vers már első olvasásra is az írás aszályáról, ember és Isten viszonyáról szól (az „impotencia” szó etimológiája szerint gyengeség, kontrollvesztés – a legrosszabb, ami egy fegyelmezett és szenvedélyes elmével történhet.) Az igazság kedvéért azért olvassuk végig a maguk teljességében az idézett versrészleteket:

*Az impotencia
a félelem fia,
nem használ ellene
se kényszer, se ima.
Miért sújtasz így, Atyám?
Aszályt borítva rám,
egy csepp vigasszal édesítsed
szikkadt, keserű szám. [...]*

*Ezt mégse kellett volna tenned,
amit adtál is, visszavenned,
hisz felcifráltál, ne tagadd,
mint egy lakodalmas lovat,
adtál izmot, csengőt nyakamba,
mulattatott, ha szólt a hangja,
már nem kellek? Felelj, mi baj?
Miért? Hiába? – Zaj –*

Ha az ember mindenképpen a szexualitásról való beszédet keresné a „női” írásban, megtalálhatja a kortársak szövegeiben – és nemcsak Erdős Renéeben, hanem Szabó Magdában (az *Ókút* és a *Régimódi történet* a közösléstől kezdve a frigiditásig alaposan körüljárja a témát), Szántó Piroskában (felejtethetlen például az *Akt* férfitest-leírása), és persze Polcz Alaine fájdalmasan tárgyyszerű háborús trauma-ábrázolásában (*Asszony a fronton*). Hajnal Anna is sokat ír a testről, a saját testéről és a férfieről is. És ha figyelmesen végigolvassa a Nemes Nagy-kötetet, akkor nemcsak a hagyatékban maradt versekben fog szenvedélyesen gyöngéd test-leírásokat találni:

*Jó a fiú. Gázol, kutat.
Két barna combján szőke, göndör
pihék remegnek, hajlanak
a szembevágó vízőzöntől.
(Balaton)*

*Először fölkelt Ariel,
aki a karban énekel.
Azután fölkelt Rafael.*

– Ne menj még, kérlek. – Menni kell.
Az ifjúságtól, lustaságtól
hullámos-léptű lassú Gábor
indult aztán. – Ne menj. – Az arca
pelyhes volt, mint a fűzfabarka.
(A lovak és az angyalok)

Mégsem csak a halálé a test, de a szerelemé is – ezt Nemes Nagy soha nem tagadta, nem fojtotta el, csak nem a szexualitás érdekelte a legjobban a szerelemből: „Nem születtem arra, hogy a világ szerelmi ügyeivel foglalkozzam. Ép vagyok, egészséges vagyok, mindig hittem, hogy a szerelem egyike a három-négy legfontosabb dolognak a világon, de sohasem tudtam célnak tartani. Ki nem állhatom az ügynevezett szerelmi bonyodalmakat. Ki nem állhatom azokat a lelki finomságokat, hogy az egyik szereti a másikat, de mégsem szereti; hogy a másik nem szereti; hogy nem szereti, de mégis; és így tovább. Ennél én sokkal egyszerűbb vagyok. Én a tökéletes, a síríg tartó szerelemről hiszem azt, hogy reménytelen – ennél alább nem adhatom” írja a hagyatékából a *Holmiban* publikált *Szerelem, nemiség* című esszéjében. Reménytelen, mert – az öröklét viszonylagosságának a szellemben – nem lehet örök. Pedig „az örök üdvösséget én / nem unnám” (*A csak-jó*).

Külön tanulmányt érdemelne Nemes Nagy generációjának szerelem-képe, női és férfi oldalról egyaránt. A *Nyugat* írópárjai után ez volt a második majdnem egészséges öntudatú és önérzetű nő-generáció, mert nemcsak az egyenlőséget vette komolyan, de a választást és az értelmes szerelmet is: a fájdalom és csalódások ellenére is kitartottak íróilag és emberileg is életük párja mellett. Többen ezt témává is emelték: Nemes Nagy mellett Polcz Alaine, Károlyi Amy, Szántó Piroska, Hajnal Anna például – és párkapcsolataik erőteljesen befolyásolták és gazdagították mindkét (házas)fél életművét.

A tiszteletemből fakadó túlzás talán, de megkockáztatom: lehet, hogy az Újholdat részben ezért a nehezen megközelíthető-megismételhető emberi, politikai és művészi tartásért, kitartásért és a versben való konok hitért (ahogy *A hitetlenben* írja Nemes Nagy: „Miben bízik hát a hitetlen? / A versben és a szerelemben”), a ma már sokak szemében pátoznak érzékelt szenvedély izzásáért tartják követhetetlen hagyománynak; talán ez is „irritálhatja” (Krusovszky Dénes szava) a kevesebbet tapasztalt, a megfogalmazás megváltó erejében már alig-alig bízó újabb nemzedékeket. (Nyilván annak idején épp ez a kétség lendítette túl az *Újholdat* a *Nyugat* utánzásán).

Azt viszont a magam részéről (persze húsz évi intenzív Nemes Nagy-szövegolvasás után) nehéz megértenem, hogy miért tartják éppen Nemes Nagy költészetét nyomasztóan hidegnek, ember nélkülinek és megközelíthetetlennek – mintha nem ugyanazt a szöveget olvasnánk. Én metafizikusan telített, de mégis tárgyiasan érzéki (sőt, sokszor gyöngéd) verseket látok – nem ismerek szenvedélyesebben kétségbeesett, következetesebben szabad, forróbban aktuális lírát – de ez nyilván alkati vonzódás, választás és jórészt nem objektív szem, hanem személyes ízlés kérdése. A Nemes Nagyra reflektáló idegenkedés vagy tartózkodás ugyanakkor megismétli a Babits költészete (és részben személye) körüli ellentéteket. Ennek tudatában mégis azt mondom, hogy Nemes Nagy sokrétű és valóban nehéz, ám világszínvonalon is maradandó líráját oda nem figyelésből, pusztán ellen-szenvből nem érteni, vagy legalább nem tenni szenvedélyes és ismételt kísérleteket a megértésére: az nemcsak méltánytalanság, de egyszerű lustaság is. Különösen, ha sarkos ítéletekkel párosul és hatalmi harc eszköze lesz. Szeretni nem muszáj, de olvasni igen. Méghozzá azt olvasni, ami oda van írva.

A GRAFITNESZTŐL A WELLNESSIG

Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról

Radnóti Sándor 2006-ban *A fagyott kutya lába* megjelenése kapcsán az *ÉS* hasábjain azt laltogatta, Parti Nagy vajon megírja-e az elkövetkező évtizedben azokat a nagy műveket, amelyekre életkora, szerzői életműve és tehetsége jogosítja – ha nem egyenesen kötelezi –, vagy csupán a korábbi bravúrok ügyes variációjával, ismétlésével és újabb művekbe történő átmentésével kell megelégednünk.¹

A Radnóti által említett évtizednek épp a felénél járunk, és 2011-ben új kötettel (*Az étkezés ártalmasságáról*) jelentkezett a szerző. Vajon merre tart, milyen irányt vett Parti Nagy írásművészete, milyen elmozdulások, váltások figyelhetők meg az életművön belül az utóbbi években?

Parti Nagy műveiről általában meleg hangú ismertetések, komolyabb elmarasztalásoktól mentes értékeléseket olvashatunk az irodalmi sajtóban. A legnagyobb megbecsülés költészetét illeti, melyet 2003-ban legutolsó verseskötete, a *grafitnesz* kapcsán épp e folyóiratban nevezett Keresztesi József „a kortárs magyar líra egyik legkarakteresebb és legnagyobb elismerés övezte teljesítményé”-nek.² E kötetet a kritika szinte egyöntetűen a Parti Nagy-oeuvre egyik legjelentősebb darabjaként, az elmúlt és az elkövetkező évek magyar lírájának meghatározó alkotásaként tartja számon.³

Prózájának megítélése már nem ennyire egységes. Rövidprózáját – mely jobbára tárcairói munkásságából nőtt ki – magas színvonalúnak tartják, *A fagyott kutya lába* bizonyos novellái – mint a címadó írás vagy a *Van baj mindenhol* – még a szigorúbb értékelőket is meggyőzték. A novellával szemben azonban a magyar irodalmi gondolkodásban a prózafordulat óta mindenképp, de korábban is a regény tett szert különös jelentőségre, hiszen a regény jelenti a nagy művet, a regény rendelkezik a legerősebb kánonfenntartó erővel, miként arra többek között Dérczy Péter is figyelmeztet *A novella esete a regénnyel és más csábítókkal* című írásában.⁴ Azonban Parti Nagy regénye, a *Hősöm tere* – melyet az életművön belül a legtöbb bírálat ért – nem volt képes betölteni ezt a szerepet.

¹ Vö. Radnóti Sándor: Szép Róza a válaszüton. *Élet és Irodalom*, 2006. december 15.

² Keresztesi József: Precíz tükördara. Parti Nagy Lajos: *grafitnesz*. *Jelenkor*, 2003/10. 990.

³ Vö. Borbély Szilárd: Kádáriában éltem én is! (Parti Nagy Lajos: *grafitnesz*). *Élet és Irodalom*, 2003. június 20.

⁴ Dérczy Péter: *A novella esete a regénnyel és más csábítókkal*. *Élet és Irodalom*, 2010. június 18.

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2011
156 oldal, 2490 Ft

A recenzensek véleménye szerint a szerző az elmúlt néhány évben csupa „kisművet” adott ki. 2007-ben jelent meg *A vak murmutér* kötet, amely korábban már megjelent írásokat tartalmaz. A *Café Bábel* folyóirat négy elemről szóló tematikus lapszámainak bevezető szócikkei ezek. Szellemes és szórakoztató írások, de nem többek nyelvi erőpróbánál, ujjgyakorlatként, közönség jelenlétében zajló, nyilvános hangolásként értelmezhetők. Kálmán C. György az *Egy földikutya nézetei a világról* című bírálatában összességében igen elismerően nyilatkozik, de seregszemleként, írói szempontból fontos nyersanyaggyűjteményként értékeli a kötetet: „a Nagy Esemény megtörténte előtt körbetekintünk azon: mink van, hogyan is állunk, mit tudnánk mozgósítani.”⁵ Végül felteszi a kérdést: hol helyezhető el a szöveg Parti Nagy életművében? Feltételezi, hogy jelentősége a jövőbeli, remélt nagy műhöz viszonyítva határozható meg: „megkockáztathatjuk (mibe kerül?), hogy valamit megelőlegez; a líra, a lírai ciklus, a kispróza, a regény, a dráma és drámafordítások-átírások után mintha Parti Nagy keresné, hogy merre fordulhatna, s ezért a műfajnélküliség és nyelvi burjánzás területén pihen meg.”⁶ Hasonlóképp a maga nemében remek írás a 2008-as *Pecsenyehattyúk és más mesék* tizenhárom mulatságos meseátírata is.

Az, hogy az értékelők *Az étkezés ártalmasságáról* címet viselő szöveggel sem lesznek maradéktalanul elégedettek, már a *Jelenkor* 50 éves jubileumi lapszámában megjelent ízelítőből is sejthető volt. Parti Nagy a közlés végjegyzetében maga is bizonytalankodik: „Hogy pontosan mi ez az írás, alighanem akkor derül ki majd, ha kész lesz. Mondhatnám, ezért írom, ezért dolgozom vele. Könyv lesz, ha el nem faragom.”⁷

Egyik első recenzense, Sántha József kritikájában valóban elhibázott alkotásnak tartja, és egyenesen „egy írói látásmód csődje”-nek nevezi⁸ – későbbi értelmezői azonban nem voltak ennyire szigorúak. Sántha olvasatában a mű „merő aktualitás”, miszerint korunk testkultuszának, illetve a tudomány mindenhatóságába vetett hitnek állít torzítókört. A főszereplő hangjának primitívségét, humorának egyszerűségét bírálja, poénjait kimódoltnak és sikerületlennek érzi, s mindebből arra következtet, hogy „a szerző elveszítette az arányérzékét”, illetve, hogy „nyelvi kecsességét”, „eredetiségét” az „ócskapiacon” értékesíti, vesztegeti el. Sántha interpretációja némiképp félrevezető, hiszen azonosítja a szerzőt a hőssel, Fibingert Parti Nagy szócsöveként kezeli, és bár előbbi cseppet sem szimpatikus, modoros, keserű és szellemtelen figura, mindezért nem érdemes a szerzőt hibáztatni. Fibinger beszédáradata sokkal összetettebb annál, mintsem primitívként jellemezhető lenne, az alacsonyrendű mellett egyéb regiszterekben is képes megszólalni. Mondandóját latin kifejezésekkel, orvosi és táplálkozástudományos terminusokkal teszi hitelesebbé. Naprakész abból a szempontból, hogy képes a wellness-ipar nyelvén is szólni, emellett a reklámokra vagy marketingelőadásokra jellemző fordulatokat alkalmaz, és hogy ráadásként még iskolázottságát is fitogtassa, az átlag magyar olvasó műveltségének legfontosabb (vers)jédezetivel fűszerezi mindezt. Így válhat szlogenné például József Attila egy sora is: „A szenvedés itt van belül, de kívül van a magyarázat a ruhatár mellett, az én kis llikémnél.” (115.) A számos szólamot egyesítő nyelv idomtalansága és esetlensége megfelel tehát a karakternek, továbbá az interpretáció sem szorítkozhat csupán aktualizáló olvasatra.

Az étkezés ártalmasságáról egyrészt különböző színházi szövegek felől, másrészt színházi szöveggént válik értelmezhetővé. Ha Radnóti Sándor meglátása szerint *A fagyott kutya lá-*

⁵ Kálmán C. György: *Egy földikutya nézetei a világról*. *Jelenkor*, 2008/7-8., 882.

⁶ Uo.

⁷ Parti Nagy Lajos: *Az étkezés ártalmasságáról* (Cédulák egy előadásból.-hoz). *Jelenkor*, 2008/10., 1056.

⁸ Sántha József: Kényszersült. <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/3355/parti-nagy-lajos-az-etkezes-artalmassagarol/> [utolsó letöltés: 2011. december 10.]

ba nem más, mint a „költészet együttállása az epikával”,⁹ úgy *Az étkezés ártalmasságáról* esetében a színházi szöveg és az epika kerül szoros viszonyba egymással. Alcíme szerint műfaja előadás, ennek következtében szövege egy jövőbeli színpadra állítás – monodráma vagy kamaradarab – alapját is képezheti.

Parti Nagy Lajos drámafordító, drámaátíró munkássága saját drámáinak megjelenésével egy időben, 1996-ban egy osztrák darab, az *Elnöknők* magyarításával indult. Műfordítás helyett helyénvalóbb lenne átiratokról, adaptációkról, bizonyos esetekben pedig adaptációkról beszélni, hiszen a forrásmű csupán mintaként vagy nyersanyagként szolgál, melynek „nyomán”, „alapján”, „felhasználásával”, „mentén” készül az új változat. Parti Nagy életművének kevésbé feltűnő, láthatatlan egységét alkotja ez a szöveggörpösz annak ellenére, hogy mára csaknem harminc írást foglal magába. A kínálat igen bőséges és változatos – a klasszikustól a bulvárdarabig, a zenéstől a monodrámaig terjed –, jóllehet nem mindegyikük egyformán jelentős alkotás. Az életmű-kánon műfaji értékhierarchiájában munkásságának ez a része tűnik a legalacsonyabb presztízsszűnek.

Való igaz – és ezt már korábbi recenzensek is megjegyezték a kötettel kapcsolatban –, hogy Parti Nagy olyan megszállott, rögeszmés figurát állít elénk, mint Thomas Bernhard monomániás alakjai (többek között *A színházcsináló* vagy *A szokás hatalma* című drámákban), illetve, hogy a cím és az ötlet – valamint a szöveg néhány mondata – Csehovtól származik. Az elődszövegnek tekinthető *A dohányzás ártalmasságáról* is egyetlen monológ, melyben a felesleges ember, Nyuhin egy jótékony célú szabadelőadás ürügyén végre elpanaszolhatja élete sivárságát, és azt, hogy mennyire fél a feleségétől, aki a színpad mögött vár rá. Az alapszituáció Parti Nagynál is hasonló: a Figaszter Bt. képviselőjében a kórosan elhízott Fibinger ahelyett, hogy a magyarság táplálkozásáról tartana előadást, illetve a saját fejlesztésű méregtelenítő csodaszerüket népszerűsítene, sorsáról és líkével való kapcsolatáról siránkozik, kiteregeti a családi szennyest, miközben élettársa a büfében mindezt végighallgatja. A helyszín is majdnem azonos: Csehov egy „vidéki társaskör színpada”-ként jelöli meg, Parti Nagy pedig egy szovjet laktanyából átalakított vidéki kultúrházként. Nyuhin úgyszintén műkedvelő előadó: „Professzor ugyan nem vagyok, tudósként sem tartanak nyilván” – állítja magáról. Fibinger sem doktor („Úgyhogy ne tessék doktorurazni itten”) [13.], csak „szaknévsorképes természetgyógyász”, akinek viszont „szabályos neve van a bariátriában” (14.), vagyis az elhízottakat kezelő orvosszakmában. Csehov figurája is, akárcsak Parti Nagyé, hiteltelenné teszi mondandóját: Nyuhin dohányzik, és így (nem) érvel ellene, míg Fibinger *morbid obez*ként, vagyis kórosan elhízottként beszél a túlsúlyosság ellen.

Mindezek mellett Parti Nagy korábbi műveivel is vonhatók párhuzamok. A kötet témája ugyanúgy a kövérség, mint a *Zsírovasárnap* vagy *A hullámzó Balaton* című novelláknak. Az előbbiben egy házaspárra, Jocira és Ilire, a „két túlsúlyos, koraöreg galamb”-ra ijeszt rá a halál egy „ólomboldog” vasárnap délelőtt, míg az utóbbiban egy versenyevő mesél életéről és különös sportkarrierjéről. Az egyes szám első személyű elbeszélő alkalmazása pedig többek között a *Mint az eszkimók*, a *Vadhuss* vagy a *Kis brutáliák* című írásokat hívhatja elő.

Parti Nagy legújabb művét egyes korábbi színházi átírataihoz is szoros kapcsolat fűzi. A monologizálás, a minden mást elnyomó egyetlen hang a két osztrák kabarettista, Carl Merz és Helmut Qualtinger *Der Herr Karl*ját idézik. Az ügyeskedő bécsi kisember, az antipatikus Karl úr monológiáját Parti Nagy 2005-ben fordította le.¹⁰ A színpadi helyzet megformálásához, valamint a szöveg *in medias res* felütéséhez talán Eberhard Streul *A kellékes* című egészszemélyes darabja adhatott ötletet. Az alaphelyzet szerint az elmaradt előadás

⁹ Radnóti, i. m.

¹⁰ Carl Merz – Helmut Qualtinger: *Karl úr. Fordította: Parti Nagy Lajos*. Budapest, Kortina Kiadó, 2005.

helyett a kellékeket begyűjteni érkező Binder József igyekszik szórakoztatni a közönséget, hisz eljött az ő nagy pillanata, kiléphet a kulisszák világából, és szóhoz juthat végre.

A drámai feszültség Fibinger fizikai és lelki életének konfliktusából származik. Élete hazugságra épül, folyton alakoskodni, leplezni, színészkedni kényszerül. Fibinger tipikus Parti Nagy-figura. Az *Ibusárbeli Sárbogárdi Jolán* vagy Morosgoványi (*A fagyott kutya lába*) rokona, valamennyien más sorsot, életkörülményeket álmodtak maguknak, helyzetük és vágyaik között azonban kibékíthetetlen az ellentét. S míg Jolán vágyai egy operett librettójában teljesednek be, addig Morosgoványi nyomorúsága „baszdühhé” torzul, Fibingeré pedig „eszdühhé vastagodik.” (73.) E hosszúra nyúlt monológban Fibinger tulajdonképpen önnön „jonhóját” tárja fel, melyet a formátlanná hízott test eddig kitakart. Nem csupán gyomrát, beleit teszi közszemlére, hanem legbelsőbb lényét: vágyait, családásait, félelmeit. Monológjában a lélek kér szót, mely „nem kövér, csak nagyon szomorú.” (43.) „Nekem az anyám kebele óta nem volt egy perc jókedvem” – vallja meg mindjárt a legelején. (6.) „Ami azt illeti, én kizárólag magamtól vagyok megsértve” – teszi hozzá. „Meg vagyok sértve a körülményeimtől. Az életpályámtól. [...] A tisztelt hovajutottságomtól.” (6.) De folytathatnánk is a sort: amorffá kövéredett testétől, attól, hogy ez a test nap mint nap megalázó helyzetekbe kényszeríti, hogy az emberek látványosságként bámulják meg. „Mintha én lennék a háromfejű borjú. A fitnesszi szörny. Rám lehet nézni, én már tudom, hogy bámulnak.” (18.) Majd így szólítja meg Tömpemiszér közönségét, egy csapatra való „homó kukkolensist”: „Lehet bámulni nyugodtan. Van rutinom, hajaj, mekkora van az ilyesmiben!” (23.) Továbbá meg van sértve attól is, hogy „tartós kapcsolata” zátonyra futott, hogy elhidegültek egymástól még a táplálkozás területén is, hiszen Ilike boldog kéjevőből idővel büntudatos bulimiássá vált. De amiatt is sértett, hogy saját szakmai felkészültségét kell egy vidéki kultúrházban, méltatlan körülmények között bizonygatnia.

A főhős nem nevetetni akar, hanem az étkezés hasznáról és káráról kíván értekezni, érvekké akar a közönségre hatni. Célját azonban elvételi, s helyette a résztvevők érzelmeire hat, nevetség tárgyává válik. Rajta nevetnek: buborekként szétpukkanó lözúngjain, vagy azon a kabaréba illő szituáción, hogy az előadói pulpitusba szorulva lassan teljesen elázik a méregtelenítő csodaszerként árult ukrán kannás unikumtól, és hogy magánéletének minden, inkább elhallgatnivaló részletét kifecsegi.

Fibinger olyan, amilyen általában az emberek, „az összes többi rohadék” (57.) nem akarnak lenni. Tragikomikus figura, hiszen nyomorúságos helyzete ironikus módon nem szánakozást, hanem megkönnyebbülést vált ki belőlünk. A közönség fellélegzik, „mintha mentőt látna elhúzni, hogy átmenetileg megúsza.” (57.) Fibinger tragédiája a saját identitása, hiszen kénytelen beletörődni helyzetébe: „vagyok, amennyi vagyok.” (61.) Életének egyetlen eredménye, ha nem is sikere, saját bevallása szerint ez az élhetetlen test. Már nem menekül, nem hárit. „Nekem már semmi sem sikerül, megöregedtem, elbutultam”¹¹ – jelenti ki Nyuhin szikáran, prózában. „Én, kérem, egész életemben túl akartam lenni rajtam” (7.) – emeli e torz mondatban költészetté a csendes, rezignált önmegvetést Fibinger.

Körülményeiből, fizikai létéből nem menekülhet, hiszen ez egyet jelentene énjének felszámolódásával, a halállal, melybe a test magával rántja a lelket is, és nincs sem megváltás, sem túlvilági élet. Hiszen „az ember, akit magunkban tisztelhetünk, egy szomorú, rossz kipárolgású köz.” (61.) Az élet pedig „a teremtés legmeddőbb anyagmozgatása” az „inkubátortól a kolumbáriumig és vissza.” (85.) Életének kereteit a sötétség jelenti: előadásának elején mintha csak a szülőcsatornában vagy a vastagbél kanyarulataiban bolyongana, úgy botorkál a kultúrház színpadára vezető folyósón, hogy szereplése végén,

¹¹ Anton Csehov: A dohányzás ártalmasságáról. Fordította Sík Endre. Anton Csehov: *Drámák*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1978. 545.

a szónoki pulpitusba szorulva maga könyörögjön a teljes elsötétítésért. „Vagy legalább csináljanak sötétet! Legalább sötétet kérek!” (150.) – rimánkodása még akár ironikus módon Goethe állítólagos utolsó mondatát is felidézheti. Önmagát, testi valóját azonban természetesen legfeljebb csak képzeletben vetheti le – mint egy bűváruhá. E „nagy, szomorú ballon”, „zsírkonténer”, „lipidbuborék” vagy „hájbólya” úgy takarja ki a lelket, Fibinger valóját, ahogy oratori szólama nyom el másokat. Nem engedi látni a lényegét: „egyesek kizárólag a külsőséget bámulják, a bőr alatt rengő, fortyogó látvány-háját, a kinézeti testet, az emberi szubsztancia egyik felét [...], mert a lélek az le van ejtve.” (38.)

Fibinger monológja írássá merevített vagy írásként rögzített beszéd. Mint minden előadás vagy szónoklat esetében, a nyelv egyszerre az érvelés eszköze, és ugyanakkor nyersanyag, megformált, „ékesített nyelv” (lingua figurata) is.¹² A beszélő igyekszik „szépen beszélni”, tudatosan kerül a trágár kifejezéseket: „És igenis nem fogok trágárkodni az elveim ellenére” (8.), gyűlölöm „a mosdatlan beszédet kívül-belül” (118.) – hangsúlyozza. Ha mégis szükségét érzi, az obszcén szavak hangalakját (baszmati, hogy a micsurinba’), más esetben viszont szerkezetét (az anyám vargányás könyökébe) idéző fordulatokat használ.

Fibinger oratori szólama más szólamot már nem enged érvényesülni. Ennek ellenére mégis kapcsolatot próbál kiépíteni hallgatóságával: kiszól, reakciókat vár („Nos?”), költői kérdéseket tesz fel („Netán tévedek?”), szeretné tudni, hogy követik-e gondolatmenetét („Nem értik, ugye?”), vagy hogy pontosan értik-e szavait („ha mond ez még valamit”). A válasz azonban (kínos) csend és hallgatás.

Az előadás nagy részét közhelyek, semmitmondó, tautologikus állítások teszik ki. Vannak közöttük kevésbé szellemesek, mint „[a]z életet úgy tudjuk meghosszabbítani, ha nem rövidítjük meg” (28.), de akad néhány emlékezetes lelemény is, mint „[a]z igazság olyan, mint a meggyag, vagy van a befőttben, vagy nincs.” (53.)

Az *étkezés ártalmasságáról* esetében is igaz Radnóti Sándor állítása, mely szerint Parti Nagy prózájának „költői magjai” vannak. Továbbra is költőnek tartja Parti Nagyot, és idézett kritikájában arra tesz javaslatot, hogy olvassuk költészetként *A fagyott kutya lába* szövegeit, tartalomjegyzékét pedig szabadversek gyűjteményének tekinti, mivel „kiosztálják a prózát, kivonják az epikai összefüggéseket, s a szöveg mondataiból, mondatrészeiből, nyelvjátékaiból, neveiből kihagyásos költői sűrítményt készítenek.”¹³ Az *étkezés ártalmasságáról* nyelvbe is költői, képszerű szakaszok vegyülnek, gyakran alkalmaz metaforákat, hasonlatokat, akár a képzavarig menően. A közönség bámulása nem más, mint „az orvosi tartósítás after shave-je, a metsző formalinszag” (18.), az ember utolsó „zsírkönnye” „patakzó halotti gyertya” (40.), míg szemfedője a „fúlt hájfodormány” (91.), vére pedig „folyékony, büszke lobogó.” (116.) A színpadias, hatásadás nyelvi ripacszkodás remek példái a gyomorról szóló részek, melyben e „Tiborcne” áldozatos munkájáról emlékezik meg: „egy kupleráj, [...] egy műsoros klozet szomorú takarítónője a gyomor, aki nyelv és tűr, kinek sósav az éjjele, domesztosz a nappala”, akinek „eres és agyonmarta kezét” Fibinger szeretné megcsókolni, ha lenne rá módja. (117.)

Mind stilisztikailag, mind grammatikailag meglehetősen terheltek Fibinger mondatai – mintha a szerző a Sárbogárdi-féle nyelvhez hasonlóan ismét azt próbálgatná, mennyit bír el egy-egy megszólalás, mennyit lehet még egy szuszra elmondani. A következő idézetben azon siránkozik, hogy a falat mily kevés időt is tölt a szájban. „[A] vérrel megszentelt falat elhanyagoltan és kielégületlenül lépi át a Rubicont, még föl se serdült, de már bájatlan, hűtlen és kedvtelen kéjnővé lesz, [...] s oly hálátlan gyorsasággal hussan alá leg-

¹² Vö. Szabó G. Zoltán – Szórényi László: *Kis magyar retorika (Bevezetés az irodalmi retorikába)*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. 8.

¹³ Radnóti, i. m.

főbb oralitási szentélyünkéből, a szánkából, mint a tavasz, mint az első szerelem. Hát ne még, várj még, te, mondanánk nyeltünkben, felakadt lélegzettel, teli szájjal, [...] hát hová sietsz, mondanánk kárvallottjai és kiszolgáltatottjai az ideges perisztaltikának, de nem vár, egy mozdulat vagy kettő, maximum három, és lenn van. [...] El se akarjuk hinni, hát mindösszesen ennyi voltál, egy meleg sikoly és egy lehengeredés, egy reggeli libamájás pirosa, semmi több?” (103-104.)

A szövegben számos poétikus giccsre lehetünk: például miszerint „elomló ágyasa vagyunk önnön mohó érzéseinknek.” (105.) De remek a következő is: „Az obez embertárs úzótt és harapós. [...] Az obez embertárs bő izzadása folytonos bőrzokogás, veritéke csörgő koporsószeg, kéjalapú, végtelen étvágya merő kétségbeesés.” (64.) Az olyan szólelemény, mint a „bőrzokogás” a *Szódalovaglás* című kötet kontextusában elismerésre méltónak hatna, ebben a szöveggörnyezetben inkább önparódia.

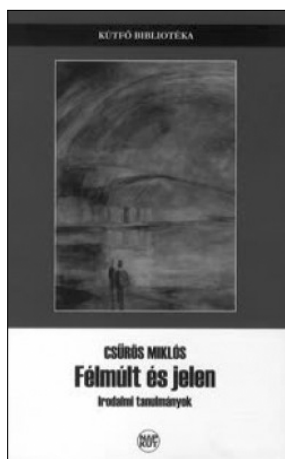
Fibinger monológjának lendülete talán nem tart ki a szöveg végéig, talán kifulladás, talán elunja az olvasó, mert *Az étkezés ártalmasságáról* nem annyira olvasására szánt alkotás. Inkább tűnik szöveggörnyvnek, ennek következtében felolvasva már inkább képes hatni, s feltételezhető, hogy végső formáját majd a színpadon éri el. A jól ismert Parti Nagy-féle nyelv újabb mesteri változata szólal meg, továbbá bumfordi humora, esetlen líraisága miatt még akkor is figyelemre méltó alkotás, ha a nagy mű kívánalmainak nem tesz eleget. Jól jelzi Parti Nagy munkásságának irányváltását.

„PROVINCIÁTUS” KÖTŐDÉS FÉLMÚLTBAN ÉS JELENBEN

Csűrös Miklós: „A teljes részei”. Írások Takáts Gyuláról; Félmúlt és jelen.
Irodalmi tanulmányok

„Csűrös Miklós dolgozata majdnem egy ív terjedelemben elkészült, s a Somogy következő számának fénypontja lesz. Azt hiszem, kevesen írtak Rólad ilyen alaposan, ilyen átéléssel és hozzáértéssel. Tele van az írás fölfedező újdonságokkal. Hol olvashattunk például arról az igazságról, hogy T. Gy. a magyar szintaxis mestere?”¹ Ezeket az elismerő szavakat harminchét évvel ezelőtt, 1975-ben vetette papírra Fodor András egyik Takáts Gyulához írt levelében az akkor fiatal kritikusról, irodalomtörténészről. Csűrös Miklós azóta több mint tíz könyvvel igazolta a költő egykori megállapításának hitelét. Nemrég megjelent két újabb kötete, amelyek jelen írásunk tárgyát képezik, változatlanul érvényesnek látják velünk Fodor András minősítő szavait: a bennük foglalt tanulmányok „alaposan” kimunkáltak, „hozzaértéssel”, egyszersmind „átéléssel” készültek, és „fölfedező újdonságokkal” gazdagítják olvasóikat.

Mielőtt a két könyv tüzetesebb bírálatába fognánk, meg kell vizsgálnunk, mi jellemzi a szerző irodalomszemléletét, a most kötetekben publikált szövegekből miféle elemzői karakter tűnik elénk. Sűrítve így előlegezhetjük a választ: filológiai megalapozottság, értékközpontú felfogás és a mű mögött az író alakját kutató pillantás, a szöveg és annak szerzője között szoros összefüggést, korrelatív viszonyt feltételező elképzelés. Csűrös tiszteletre méltó következetes-séggel kitart elemzői horizontjának e támpontjai mellett,

¹ Fodor András és Takáts Gyula levelezése 1948–1997. Szerk. Pintér László. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2007. 241.

„A teljes részei”. Írások Takáts Gyuláról
Pro Pannonia Kiadói Alapítvány
Pécs, 2009
160 oldal, 1890 Ft

Félmúlt és jelen. Irodalmi tanulmányok
Napkút Kiadó
Budapest, 2010
256 oldal, 2490 Ft

amelyeket korábbi munkáiban is képviselt, bár nyilván jól tudja, hogy az újabb elméleti kutatások e posztulátumokat eléggé aláaknázták. Ám a módszert végső soron nem az minősíti, hogy mennyire felel meg az aktuális vélekedéseknek, vagy hogyan simul az alakulóban lévő diskurzushoz, hanem az, hogy általa megláthatók-e a vizsgálat alá vont művekben „fölfedező újdonságok”. (Ha szabad példálózunk: Csehov egyik novellájában egy tudós a legkorszerűbb tudományos módszerekkel arra a következtetésre jut, hogy a Holdon emberek élnek. Ellenfele viszont a maga hagyományos észjárásával azt állítja, hogy ez nem lehetséges, mert azok a holdbeli emberek, ha lennének, onnan fönről okvetlenül lepotyognának. És neki volt [van!] igaza.) Csűrös Miklós mellett szól módszerének a hagyomány által kölcsönzött tekintélye és vizsgálatának bőséges hozadéka.

A szerző filológiai alaposágára nézve csupán két elemzésére hivatkozunk, de példáink sorát folytathatnánk. *Szanatóriumi elégiák* című elemzését, amely Kálnoky László (róla a tanulmányíró már publikált egy könyvet) Tandori Dezsőre gyakorolt hatását vizsgálja, így kezdi: „Kíváncsiságból föllapoztam a Petőfi Irodalmi Múzeumban elhelyezett kéziratot Kálnoky-hagyatékot s benne találtam meg a Tandori Dezső föliratú dossziét (2002/52/152.). Leveleket, képeslapokat, mellékleteket tartalmaz 1974. február és 1985. március közötti keltezéssel, csak az egyik oldalról dokumentálja az írásban rögzített kapcsolatot, hiszen Kálnoky küldeményeit nem tartalmazhatja, rájuk legföljebb Tandori válaszaiból következtethetünk.”² Hát, igen. Akár régi szövegekről van szó, akár újabbakról, vissza kell menni az eredeti forrásokhoz. Szerzőnk ezt teszi, s ezért mi rögtön tudjuk, hogy hihetünk neki. Tüskés Tibor Kodolányi-monográfiájának második kiadásáról szólva pedig, amely 1999-ben változatlan formában közölte az első kiadás (1974) szövegét, Csűrös azért fogalmaz meg kifogásokat (noha a korábbi megjelenéskor elismeréssel mutatott rá Tüskés művének értékeire), mert a két edíció között eltelt negyedszázadban mind a Kodolányiról szóló szövegek gazdagodása, mind a felgyülemlett olvasói tapasztalat gyarapodása az eredeti monográfia-szöveg átigazítását és a hivatkozási apparátus bővítését tette volna szükségesé. Csűrös itt a vizsgálat időtényezőjét a Kodolányi-életművel kapcsolatos szekunder és peremszövegek kontextusában értelmezi. Más esetben is ezt teszi, s ez ugyancsak a vizsgálódás hitelességét biztosítja. Ez pedig azért fontos, mert ő maga, széleskörű tudásából következően, nemcsak finoman interpretál, hanem ily módon megalapozottan is. Meggyőzően érvel többek között amellett, hogy Kodolányi nőkről alkotott állítólagos rossz véleménye, amely feltételezés eléggé elterjedt az íróval kapcsolatos diskurzusban, életrajzi tényként lehetséges ugyan, de nem érvényes az írói gyakorlatra nézve, legalábbis nem terjeszthető ki a művek egészére. Példaként a *Szép Zsuzska* összetett nőábrázolására és a *Jehuda bar Simon* Judithjának „bájos és tragikus” egyediségére hivatkozik. Kodolányi regionális, Ormánsággal kapcsolatos kötődésének többeknél megfigyelhető túlhangsúlyozásával szemben pedig a Kodolányi-hősök motorikus természetét, folyamatos úton levését, a művek erőteljes vándorlás-motívumát hangsúlyozza. (Ezt azért is említjük, mert a szerző e két könyvében a dunántúli, pécsi témák előtérbe helyezése is a tárgykezelés távolodó mozgásával, az elemzői gondolkodás dinamikájával, általánosító erejével társul. „A vidékiség és az univerzalizitás nem zárja ki egymást, hanem korrelációt, összetartozást feltételez” – írja könyvének előszavában.)³ Szerzőnkből (igen méltánylandóan) akkor is a filológus bújik elő, amikor nem feledkezik meg Takáts Gyula buzgólkodásáról Phaedrus-fordító felmenője, Mocsy Antal és a két hajdani somogyi poéta, Kisfaludy Atala és Szalay Fruzsina ügyében.

A filológiai „mélyépítéset” mellett, mint jeleztük, Csűrös Miklós irodalomlátásának fontos jellemzője az író és a mű közötti szoros kapcsolat feltételezése. A Takáts Gyulával foglalkozó írások legfőbb célja a szerzői portré megrajzolása, Rába Györggyel foglalkozó-

² Csűrös Miklós: *Félmúlt és jelen. Irodalmi tanulmányok*. Napkút Kiadó, Bp. 2010. 53.

³ I. m. 6.

va pedig a költőhöz (és a Babits-monográfia szerzőjéhez) hasonlóan ő maga is problematikusnak tartja az olvasói jelentéstudajdonítás előtérbe kerülését, s egyetért a „tévelygő recepció” kritikájával. Persze, jól tudja, hogy Barthes és Foucault után ez a felfogás legalábbis nem vitathatatlan, s az író szerepével kapcsolatos álláspontját bizonyára ezért tágítja a szerzői funkció óvatos átértelmezésével. Erről tanúskodik az *Egy vers előtt* című Takáts-költemény remek elemzése, amely szerint a poétával kapcsolatos hagyományos rituális utalások (lant, térdelés, fény, délidő) ezúttal éppen a költő-szerep dekonstrukciójaként értelmezhetők, amely a vers utolsó sorában érhető közvetlenül tetten: „De hát, ki írta azt a költeményt?”⁴ Az elemző, módszerei összetettsége folytán, szükségképpen szembesül szakmája egyik legfontosabb és leggyötrőbb problémájával. A kutatást, ahogyan két szerző párhuzamos vizsgálatával kapcsolatosan, de tágabb összefüggésben is érvényesen írja, „egyszerre kell folytatni az életrajz és a filológia szintjén, meg az intellektuális és lelki rokonság vagy ellentét mélyebb-magasabb rétegeiben. A kétféle összehasonlítás eredménye szinte mindig divergál”.⁵ Az elemzői szempontok divergenciájának tapasztalata, hogy olykor mást tanúsít az életrajz, mást üzen a szöveg, s ezek az üzenetek is elkülönülnek az egyes értelmezői közösségek befogadói közegében, különösen megnehezíti az interpretáló feladatát. E feladat megoldása során segít az értékorientáció.

Csűrös szemléletének legrokonszenvesebb, ám egyszerűsített legproblematikusabb eleme az értékközpontúság. Amire hivatkozik, a *humánium* vagy a *nemzet*, történetileg alakuló, változó fogalmak (a *valóság* bizonytalan szemantikájáról nem is beszélve), s a velük kapcsolatos, nevükben érvelő képviselési beszédmód is változó artikulációjú. A problémakör árnyalására a szerző kétségkívül tesz figyelemre méltó kísérletet – ezt igazolja, többek között, *A tanulmányíró Szabó Dezső* című dolgozat –, de e téren sok a feladat, a szakma egészét tekintve is. A „Takáts Gyula-i »hasznos szép«” pedig – gyakorlati inspirációjának elismerése mellett – elméleti reflektálásra szorul.

Rátérve most már a két kötet közelebbi vizsgálatára, a pontos, lényegre törő címadás mellett az alcímek megfontolt szótálasztására is felfigyelhetünk, az *írások* tágabb, lazább és az *irodalmi tanulmányok* szigorúbb, szakmaszerűbb üzenetére. „*A teljes részei*”. *Írások Takáts Gyuláról* című kötet tizennégy, 1975 és 2009 között keletkezett elemzést tartalmaz. Nemcsak a költő, hanem az elemző szellemi biográfiáját is kiolvashatjuk belőle. E szövegek centrumában, igen következetesen, két problémakör áll: Takáts Gyula sokak által (hol dicséretképpen, hol elmarasztalva) emlegetett regionalizmusának – szerintünk – a költő természetszemléletével összefüggő kérdése és sajátos költői nyelvkezelésének vizsgálata. Ami az előbbit, a „tájbűvöletből fakadó motivikus egyöntetűséget”,⁶ a hegyháti mikrokozmoszt, a becehegyi életeszményt illeti (lám, ismét a „provinciátus kötődéshez” jutotunk, ahogy Csűrös Csányi Lászlót idézve nevezi), a tanulmányíró mindig figyelmeztet az idillre árnyékot vető baljós perspektíva jelenlétére, s arra, hogy a táj e versekben mindig áttetszővé válik. A látvány mintegy belső káprázat által vízióvá alakul, s ebben a mitikus utalások (forrás, oszlop, kultikus fa) kétségkívül fontos szerepet játszanak. „A reflexióból indul ki, és a konkrét, ellenőrizhető látványból, de két-három sor után már átsuhan a látomásos képzelet világába, egyszerűbben szólva, legtermészetesebb képei válnak vízióvá. [...] A megfigyelésnek, a látvány metafizikai tartalmának, a kicsiben a nagyot észlelő érzékelésnek, a reálisban a mitikus észrevevésnek a sok évezredes emberi kultúrából táplálkozó sajátossága mutatkozik meg” Takáts verseiben, állítja az elemző.⁷ Takáts Gyula

⁴ Csűrös Miklós: „*A teljes részei*”. *Írások Takáts Gyuláról*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2009. 66-67.

⁵ *Félmúlt és jelen* 32.

⁶ „*A teljes részei*” 12.

⁷ I. m. 126-127.

maga is mindig tiltakozott a regionalizmus, a tájköltészet címkéje (szerinte bélyege) ellen. Így írt erről Fodor Andrásnak már 1955-ben: „nem vagyok tájköltő [...], nem vagyok vidéki költő. [...] Az én tájaim azok maga a költészet. Egy életstílusból indul ki a költészetem, melynek alapja a föld, az a föld, amelyről a lábamat nem akarom levenni, és az aszfaltra tenni. [...] Verseik ezek és nem horgászás, és a víz sem víz, hanem költemény-elem, habár a négy elem közé tartozik.”⁸ Később, egy 1981-ben papírra vetett naplójegyzetében pedig így summázza álláspontját: „nincs tájlíra. A táj bár fizikai, de lényege a teremtett táj, a szellemi.”⁹

A látvány metafizikája, ezt Csűrös pontosan érzékeli, egy transzcendens kommunikáció jegyében bontakozik ki. Eszerint a természet szövegeként fogható fel, vagyis a jelenségek jeleként értelmeződnek. E gondolat, persze, nem új, de interpretációja nagyon is új lehet. Rokon azzal, amit Alfred North Whitehead „érzéki felismerésnek” nevez. Felvetnénk és megfontolásra ajánlanánk azt az állításunkat, hogy Takáts természetélményének, tágabban: a huszadik századi lírai természetábrázolás egy típusának megértéséhez szemnyitó segítséggel szolgálhat Whitehead *A természet fogalma* című könyvének gondolatmenete. Ebben, egy fejtegetés záró szakaszaként, ezt olvassuk: „E hosszas fejtegetés elvezet minket a végső következtetéshez, amely szerint a természet konkrét tényei olyan események, melyek egy bizonyos szerkezetet mutatnak fel kölcsönös kapcsolataikban.”¹⁰ És most lapozzuk fel Takáts Gyula *Egy gondolat sejtrendszere* című versét, amelyben ezt olvassuk: „És mint az üzenet – egy magasabb / és messzi képlet lényege, / ahogy érinti –, ki-repül / az anyagból a szerkezet ege. // Együtt ragyog a sok külön, / de oly rövid...”¹¹ A fogalmi nyelv rokonságán és a tájelemek eseményként való felfogásán túl a szerkezet egének felismerése az a közös pont, amelynek alapján feltételezhetjük, hogy Takáts tájlírájának interpretációjában segíthetnek bennünket Whitehead gondolatai, nyilvánvalóan anélkül, hogy (jelenlegi tudásunk szerint) szó lehetne e természetfilozófia ismeretéről a költőnél. E bölcsélet mentén véljük értelmezhetőnek, más Takáts-szövegek mellett, *A rendről ejtve néha* szót és a pécsi vonatkozású, Várkonyi Nándor emlékének ajánlott *Az erdei Apollinaire* című költeményeket. E képzetkör a kései Drangalag-versekben teljesedik ki, az ironikus Csú Fu alakmással mint költőszereppel együtt. Ezeket olvasva nem tartjuk eléggé pontosnak és találónak a Takáts-lírának „avantgárd utáni” jelenségként történő megjelölését,¹² amelyet legfeljebb kronológiai tényként tudunk elfogadni, semmint tipológiai értelemben. Annak ellenére így vélekedünk, hogy Takáts, mint több kortársa a *Nyugat* harmadik nemzedékéből, lírájába vonta a szürrealizmus jó néhány elemét. Az avantgárd szellemiségéhez és radikális poétikájához azonban ennek kevés köze van. Nem könnyű feladat ezt az egyéni hangú, gazdag, sokszínű lírát az irányzatok és iskolák hálózatában elhelyezni.

A Drangalag-versek felől visszanézve mégiscsak összeállhat a kép. A természet konkrét tényeit eseményhálózatba rendező szemlélet, a látványt vízióvá átváltoztató formaképzés szülte meg, hozta működésbe azt a nyelvi ösztönt, amely a modern magyar poézis sajátos, egyéni lektusát, nyelvi világát teremtette meg. Ennek a lingvisztikai aktusnak fontos jellemzője az a formai darabosság és hiányos szemantika, amelyet Csűrös igen érzékenyen elemez. Ez a verbális közeg – a széttört szintagmákkal, éles kompozíciós vágásokkal, melérendelő szintaxissal és kihagyásos formaépítő logikával – a vers jelentését az élményt idé-

⁸ Fodor András és Takáts Gyula levelezése 41.

⁹ Takáts Gyula: *Öt esztendő Drangalagban. Naplójegyzetek*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005. 14.

¹⁰ Alfred North Whitehead: *A természet fogalma*. Ford. Szabados Levente. Typotex, Bp. 2007. 172.

¹¹ Takáts Gyula: *Más távlat. Összegyűjtött versek 1967–1983*. 264.

¹² „A teljes részei” 34.

zõ konkrétumoktól egyre határozottabban a jelszerűség felé mozdította el. Ehhez képest jelentenek további előrelépést a „drangalagi versek”, amelyekben Takáts Gyula a késő modern poézis jegyében a szerzői éntől elválasztott maszk beszédét avatta költészeté.

A *Félmúlt és jelen. Irodalmi tanulmányok* című kötet tizennyolc szöveget tartalmaz egy-egy témakör szerint két ciklusba rendezve. (A kötet tartalomjegyzéke hiányos, nem tartalmazza az alcímeket, és nem jelöli a több részből álló tanulmányok belső tagolódását.) Az *Idős arcok* című rész a kései líra és az öregség élményvilágával foglalkozik, a *Dokumentumok és esszék* címen összefoglalt tanulmányfüzér pedig az írói kapcsolatok kérdéskörét tárgyalja. Csűrös a rá jellemző érzékenységgel és rétegzettséggel elemzi Arany János és Illyés Gyula kései szövegeinek hasonló és eltérő (szerintünk inkább eltérő) jegyeit, és irodalomtörténeti műgonddal tárja fel annak a feszültségektől nem mentes írói viszonyhálózatnak a tényeit, amely kapcsolatrendszer a maga részéről a Pécshez köthető huszadik századi irodalmi műveltség két jelentős alakja, Kodolányi János és Fülep Lajos felől közelít meg.

Az öregség problémáját irodalmi témaként történeti, metafizikai és lélektani kontextusba helyezi. Elemzése az összetett látópontból adódóan gazdagok és árnyaltak, teljesíti azt, amit vállalt. Megjegyeznénk azonban, hogy az életkorok hagyományos, még az antikvitásban gyökerező struktúrájának módosulása kivált a senex-szerepre vonatkozóan, továbbá az életviszonyok átalakulása és nem utolsósorban a kimondhatóság határainak tágulása több reflexiót igényel. A senex-szerep módosulása újabban olyan szövegeket eredményezett (hirtelen Gabriel García Márquez *Szerellem a kolera idején* és Martin Walser *Egy szerelmes férfi* című könyve jut eszünkbe, és természetesen Örkény *Macskajátéka*), amelyek módosítják az öregkor hagyományos megítélését, például abban, hogy az öregség problémája sokszor nem az, hogy valaki öreg, hanem hogy fiatal (vagy úgy véli, hogy az).

A Kodolányiról szóló elemzések háttérében olyan bőséges tudást látunk körvonalazódni, amelynek alapján feltételezhetjük, hogy Rajnai László és Tüskés Tibor után Csűrös Miklós lehetne hivatott egy új Kodolányi-monográfia megírására. A Fülep Lajost tárgyul választó írások más szempontból tanulságosak. A „komor génius” robusztus egyénisége nem csupán környezetére hatott elemi erővel (erről tanúskodik Fodor András kétkötetes naplója, az *Ezer este Fülep Lajossal*, és *Kettős rekvieim* című versciklusa), hanem utóélete is vitákkal, olykor indulatokkal telített. Ennek legkritikusabb tényezője, pro és kontra, az F. Csanak Dóra által hét kötetben publikált levelezés. Csűrös könyvének erről szóló lapjain kettős fénytörésben vehetünk pillantást e hatalmas korpuszra, kivált akkor, amikor Vekerdi László tanulmányát elemzi (*Értelem, szolidaritás, barátság*). E dolgozat szövegének palimpszeszt jellege azért kitűnő megoldás, mert ez az áttetszőség az életművel kapcsolatos fő kérdést (elkészült-e a legendás „Művészetfilozófia”?), s annak lehetséges megválaszolását modellezi. „Vekerdi tételes kinyilatkoztatástól tartózkodva azt sugallja – írja Csűrös –, hogy a nagy szellemi teljesítmény létrejött, megvan, ha nem is a szó akadémiai-tudományos létmódja és értelmezése szerint, hanem eleven tanításként, a példakövetésre sarkalló attitűdben, érett művek és szóbeli tanítás egységében, gondolatokkal körülbástyázott és gyakorlatban igazolt egzisztenciális hitelességben.”¹³ Ami a textológia nyelvén azt jelenti, hogy befejezett műként, zárt szöveggként nincs meg a „Művészetfilozófia”, de a levelezés és más szövegek kéziratanyaga (Pierre-Marc de Biasitól véve a terminust) vertikálisan bejárható, genetikusan feltárható, azaz a mű nyitott, a befogadó által összerakható szöveggként mégiscsak létezik, pontosabban szólva létezh^{et}.¹⁴ Ez esetben a „leletmentés” a mindenkori olvasó feladata.

¹³ *Félmúlt és jelen* 239.

¹⁴ Pierre-Marc de Biasi: Horizontális kiadás, vertikális kiadás. A genetikus kiadások tipológiájának vázlatja (A francia terület, 1980–1995). *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 1998. 4. 414-441.

Csűrös Miklósnak kétségkívül igaza van, amikor irodalmi életünk „felejtési mechanizmusát” emlegeti, s a forrásokkal kapcsolatos feltáró munka fontosságáról beszél. Itt elsősorban a levelezési hagyatékok jöhetnek szóba. A kérdés: teljes vagy részleges publikáció jöjjön-e létre? A választ a sajtó alá rendezőnek, illetve a kiadónak kell megadnia, s ez nyilvánvalóan komoly felelősséget jelent. Nem kétséges, hogy Fülep Lajos esetében teljes publikáció szükséges. Hasonló a helyzet Mészöly Miklós levélhagyatéka ügyében, ez valóban rászolgál „a hézagmentes kiadásra és a filológiai lelkiismeretességre”, ahogy Csűrös fogalmazott a *Volt idő. Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezése* (Pécs, Pro Pannonia, 2005) című kötetéről szólva.¹⁵ Ám létezik pozitív szelekció is, ami a hagyomány tehermentesítését szolgálja. A „...hűségese baráti ölelésemet küldöm...” *Csorba Győző és Fodor András levelezése 1947–1994* (Pécs, Pro Pannonia, 2005) című összeállítással foglalkozva Csűrös felveti „a teljességigény túlzásából” fakadó aggályait, amivel egyet kell értenünk. (Ezzel összefüggésben megnéztük a *Fodor András és Takáts Gyula levelezése 1948–1997* címen publikált kötetet [ezt is a Pro Pannonia adta ki 2007-ben, Pintér László szerkesztésében és Tüskés Tibor előszavával], amely 535 lapon 501 levelet foglal magában. Tájékoztatónkat segítő, ismereteinket bővítő információkhoz jutottunk általa, s ezekből a tárgyunkhoz tartozókat fel is használtuk ebben az írásban. Mégis úgy véljük, hogy ennek a hatalmas anyagnak csak egy része látszik irodalomtörténeti szempontból hasznosíthatónak. Egy tapintatos szelekció a könyv javára vált volna.¹⁶ Persze, nem lehet teljes bizonyossággal tudni, hogy egykor majd melyik információnak milyen értéke lesz. Ezért természetesen a kihagyásra ítélt leveleket is meg kell őrizni valamelyik levéltárban vagy közgyűjteményben, biztosítva a hozzáférés lehetőségét.)

Az eddigiekből talán kitűnt, hogy Csűrös Miklós könyveit érdeklődéssel és elismeréssel olvastunk, sokat tanultunk belőlük. Súlyos kifogásunk nincs, de véleményünk néhány kérdésben eltér a szerzőétől, mivel azonban a tévedés kockázata kölcsönös, ez nem valamiféle szembenállás, inkább csak az övével párhuzamos töprengés. Ezek közül kettőről szólnánk befejezésül. Az egyik kérdés a Lovász Pál-hagyatékok bővülésének, nevezetesen a Tisza Pál néven írt versek előkerülésének megítélése. Csűrös erről a *Lovász Pál pályaképe* című dolgozatában ír Szirtes Gábor *Két szólamban* című, 2008-ban megjelent monográfiáját értékelve. Le kell szögezni, hogy két dologban egyetértünk: Lovász Pál általunk is becsült költő és irodalomszervező, Szirtes Gábor könyve pedig intenzív szövegfeltáró kutatómunkán alapuló értékes mű. A Janus Pannonius Társaság létrejötté 1931-ben, amelynek Lovász a titkára és mindenese volt, új fejezetet jelentett a pécsi irodalmi műveltség történetében, ha nem is korszakhatár, mint Csűrös véli, mert az inkább 1923 volt, amikor a pozsonyi egyetemet befogadta Pécs városa, de ez most mellékes. Viszont vitatkozunk Csűrös azon megállapításával, miszerint Lovász Pál és Tisza Pál „ugyanaz a személy, ugyanaz a szerző”.¹⁷ (A szerzőséggel kapcsolatos problémákat most félretereszük, Szirtes Gábor érvei szilárdnak látszanak.) Pszichológiai szempontból ellenben a két személy azonosítása sem egyértelmű, a két szerző pedig (a biográfiai éntől elválasztva) mint a szövegekben megképződő persona és mint működő funkció bizonyosan nem ugyanaz. És nem értünk egyet a Lovász Pál-kép gazdagodásának tézisével sem (még ha a bővülés tényét nem vitatjuk is), mert a Tisza Pál-versek poétikai színvonala messze elmarad a Lovász-versekként ismert szövegek nívojától. Sőt, ezek a versek a Kosztolányi által egykor „rezenékeny léleknek” nevezett választékos, „debussys” hangú poéta arc-

¹⁵ *Félmúlt és jelen* 209.

¹⁶ Ezzel a szelektáló módszerrel szerkesztettük meg a „*Bizakodásra vagyunk ítélve*”. *Pákolitz István levelesládájából 1947–1994* című kötetet (Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2006), amely a hagyatékból hozzánk került levelezési anyagnak csak mintegy harmadát tartalmazza.

¹⁷ *Félmúlt és jelen* 187.

képének rongálását eredményezik. Ezek a versek, mint a korabeli mozgalmi szövegek negatív lenyomatai, a kommunista diktatúra elleni titkos, orális diskurzust képviselik, a suttogó véleményeknek adnak hangot, ami kétségkívül becset kölcsönöz e szövegeknek, ez azonban nem poétikai, hanem szociológiai természetű, érzülettörténeti jellegű.¹⁸

Szintén másként látjuk Bertók László kései lírájának helyzetét az életműben és a mai magyar költészet kontextusában. Ezek a versek az öregség-toposz hagyományos tematikájához kötődnek („a romlás konstatálása”), hogy annál élesebben érvényesüljön bennük, mint Csűrös írja, „az intellektuális felajzottság ihlete”.¹⁹ Ebben egyetértünk. A kései kötetek és a kiemelt versek elemzése árnyalt, érzékeny, „fölfedező újdonságokkal” teli. De a szövegek mélyén (vagy mögött?) mi mást is sejtünk. Szerintünk a Bertók-vers a nyelvkritikai attitűddel kapcsolatos, olyan kommunikatív aktus, amely (néhány posztmodern jelenségtől eltérően) nem jelent radikális bizalmatlanságot a szavakkal szemben (még ha „a szavak alatti való” sejtelve egyre inkább erősödik is), de határozott belátását tükrözi a nyelvi determinációnak („a nyelv van benne legalul”), és a közlési lehetőségek következetes vizsgálatával, a beszélő töprengésével, a hang örökös vallatásával jár. A hagyományos én-arculat szétbontása, a médium-szerep vállalása után (ez a korai versek egyik vívmánya volt), és egy polifon, elliptikus versszerkezet kialakítását követően (ez a szonettekben teljesedett ki) a kései versek újabb poétikai fejleményt jelentenek. Az önmegszólító diskurzussal és a szöveg zártságának felbontásával, alakulóban lévő természetének, befejezés előtti állapotának dinamikájával ezek a szövegek immár a befogadó, az olvasó szerepét értelmezik át, bevonva őt az alkotási folyamatba (a befejezés esélyével vagy a befejezhetetlenség beláttatásával). Az eredmény: az irodalmi alapviszony mindhárom elemének, a beszélőnek, a szövegnek és a megszólítottnak folyamatos átértelmezése. Így jött létre a bertóki nyelv kimunkált alakzata a lírai kommunikációs viszony egészében. A magunk részéről ebben az összefüggésben értelmeznénk mindazt, amit Csűrös Miklós is észrevesz: a „kifogyhatatlan kérdezés” technikáját, a zárójelek, kérdőjelek és szinonimák halmozását és a „nem véglegesség”, a „behelyettesíthetőség” alakzatait. És ez már nem is vita, inkább a gondolatok izgalmas csereberéje.

A *kései Bertók László* című tanulmány, mint a vizsgált két kötet minden írása, meggyőzően igazolja, hogy a témaválasztást inspiráló speciális érdeklődés, a „provinciátus” kötődés félműltban és jelenben alkalmasint a jövőnek is szól. Általa a magyar irodalom egészére vonatkozó fontos információk birtokosai lettünk.

---

¹⁸ E problémáról bővebben írtunk: Nagy Imre: Az ismert és az ismeretlen Lovász Pál. *Jelenkor*, 2009. 4. 469-474.

¹⁹ *Félmúlt és jelen* 129.

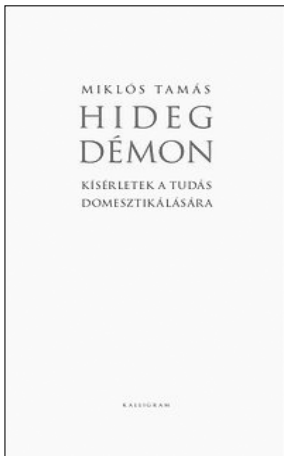
BELÉPŐJEGY A TÖRTÉNELEMFILOZÓFIA CSAPDÁJÁBA

Miklós Tamás: Hideg démon. Kísérletek a tudás domesztikálására

Nem csupán szellemes a szóban forgó könyv címe, de jó marketingfogás is lehet. *Hideg démon*: akár egy kísértethistóriára is gondolhatunk elsőre (s nem is biztos, hogy nagyon tévednénk), vagy egy fordulatos kalandregényre (és ezzel sem lőnénk nagyon mellé). Az alcím azonban más irányba tereli az asszociációkat – de korántsem biztos, hogy ezzel a leendő olvasó értelmzési nehézségei megoldódnak. *Kísérletek a tudás domesztikálására*: adódik a kérdés, hogyan kell a tudást domesztikálni? Lehet-e? Vagy miért kéne? Vagy nem úgy van az, hogy a tudás már eleve domesztikált? Domesztikálni a Bakos-szótár szerint annyit tesz, mint vadon élő állatokat háziasítani. Ezek szerint a tudás egy vadállat, amit meg kell szelídíteni.

Első pillantásra talán meghökkentő gondolat ez, de megéri kicsit töprengeni rajta. Gondoljunk csak néhány, Merleau-Ponty által bevezetett terminusra: vad értelem, vad észlelés. A „vad” jelző ezen esetekben egy olyasfajta létmódra vonatkozik, melyet nem a megismerés megszokott sémái közvetítenek, melyben nem működik a tudat spontán szintetizáló és értelemadó tevékenysége, hanem szó szerint „megáll a tudomány”. Ez az új értelmek és jelentések keletkezésének vagy éppen burjánzásának a pillanata, melyek (még) nem alkotják semmiféle diszciplína gondosan megrostált anyagát. Az alcím szerint tehát „természeti állapotában” a tudás is ilyen vad képződmény, melyet domesztikálni kell. Vagy legalábbis kísérletet kell vagy lehet rá tenni. Nem csak nemes feladat ez, hanem izgalmas kihívás is, és nem kínos kudarc, ha nem járunk sikerrel. A könyvet végigolvasva legalábbis kiderül, hogy valóban nincs sok esélyünk arra, hogy ezt a vadállatot megszelídítsük, sőt, olykor annak is örülhetünk, ha az irhánkat menthetjük. Hiszen a tudás kiszámíthatatlan és megzabolázhatatlan démon – hol segítségére van a halandóknak, hol pedig ellenük.

Miklós Tamás könyve olyan esszék, tanulmányok gyűjteménye, melyek éppen azt latolgatják, hol húzódnak az emberi ész illetékességének a határai, és mi történhet velünk azokon túl. A kiindulópontot a felvilágosodás alapvető paradoxonjai jelentik, melyektől aztán (elemzéseiből legalábbis úgy tűnik) azóta sem tudunk szabadulni. A felvilágosodás démonjának, a történelemnek, illetve a róla való gondolkodásnak a csapdájába invitálja a nyájas olvasót – aki a könyv felütésével automatikusan meg is váltotta a belépőjegyet oda. Nehéz ellenállni ennek a szívélyes hívogatásnak, pedig

*Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2011
464 oldal, 2990 Ft*

nem mindennapi kalandtúra vár ránk. S még csak ki sem kell mozdulni otthonról. „Az itt következő jegyzetek arra próbálnak emlékeztetni, hogy az újraolvasott történelemfilozófiai írások szerzői – egy kezdettől súlyosan problematikusnak tudott feladat megkísérelői – éppen nem naiv, hanem a jelent rég túlélt beszélgetőtársaink. Meglepően ismerős tájak bejárói. Otthonülő katasztrófaturisták idegenvezetői ők, megmutatják a szakadékot, amely íróasztalunk alatt nyílt, beomlott világunkat, amelynek idegenjei lettünk” (10).

Az *Előszó* frappánsan vázolja azt a csapdahelyzetet, melyben egyszer csak a felvilágosodás gondolkodói találták magukat. Azért nem nyílt meg korábbi korok gyermekei előtt ez a csapda, mert a hit elég védelmet biztosított az efféle fenyegetésekkel szemben. Enélkül a védőháló nélkül azonban máig gyötrő kérdésekkel kénytelen szembesülni az, akit egy kicsit is érdekelnek olyan problémák, mint a szabadság és a szükségszerűség, a rossz, az értelmetlen, a véletlen, vagy a teodicea és a gondviselés jelenléte és hatása a történelemben. A kérdések tétje világos: mit tudunk kezdeni azzal a vigasztalan sötétséggel, mely körülvesz minket, ha Isten ránk vágja az ajtót? Ha a történések egymást követő során immár nem egy nagy ívű, megkérdőjelezhetetlen fennhatóság által uralt, teleologikus folyamatról van szó, hanem – voltaképpen fogalmunk sincs, hogyan kéne értelmezni a nem tudjuk, mit. Miklós Tamás könyve afféle szimpózium, melyre meginvitálta mindazon gondolkodókat, akik valami lényegeset mondtak a fenti kérdésekről. A szerzők vitatkoznak egymással, lehetőségeket latolgatnak, s így – ha a megoldáshoz nem is jutunk sokkal közelebb – legalább felméri az emberi ész határait, valamint kísérletet tesznek a tudás domesztikálására. A felvilágosodás és örökösének jeles alakjai közül Kant, Herder, Hegel, Schiller, Schelling vesznek részt eme óriási téttel bíró, ám reménytelenül megoldhatatlan vitában. Egy figura volt csupán, aki „lenézett az emberek zavaros történeteire, megcsóválta fejét és megtehette, hogy félrefordítja. De ő Goethe volt” (45) – ami pedig már (majdnem) egyetlen az isteni bölcsességgel.

Kantot „az emberi lét látható értelmetlensége” (35) tette rosszkedvűvé, hogy lehetetlen elfogadnia azt, amit lát. A kötetben hosszas és részletes elemzés foglalkozik a königsbergi bölcselelő világpolgár-esszéjével, mely az életmű igen kérdéses darabja; az egész kritikai rendszert stabilitással fenyegeti a történelemfilozófiai kérdések felbukkanása és megoldhatatlansága a rendszeren belül. Pontosan ott fenyeget a káosz és a zűrzavar, ahol az egész sarokköve van, ez pedig a szabadság. A szabadság által való okság ugyanis kiszakít a természeti törvények összefüggéséből. Márpedig ha az emberi nem történelmében nem tudunk olyasfajta ésszerű célszerűséget felfedezni, mint a természetben, akkor káosz és zűrzavar az egész (mint ahogyan az is). Ahogyan a szerző észrevételezi: „úgy látszik, mintha az ember minden további nélkül elgondolhatná a természet szabályszerű rendjét – önmaga, vagyis az ember nélkül. Minthogy azonban mégiscsak ő gondolja mindezt, kénytelen magamagát is belegondolni, amivel rögtön szétrobbantja azt” (90). Az ember ugyanis szabadsága révén felrúgja a természeti szükségszerűségeket, s innentől kezdve semmi garancia arra, hogy bármifajta szükségszerűség, célszerűség érvényesülhet az emberi történelemben. Továbbá az ember nyomorúságra is kárhoztatja magát, hiszen hiába tudja esetleg a jót, ha nem teszi. Kant rosszkedvét az okozza, hogy kénytelen rádöbbenni: az emberi nem ideális céljai pont az emberi természet miatt nem tudnak megvalósulni. A történelem nem alapozható meg racionálisan, és „kultúránk, identitásunk alapelemeinek feloldhatatlan – és potenciálisan romboló – belső feszültségeivel együtt kell élnünk” (134). Erre a konklúzióra jut Kant másik rövidebb írása is, a nevezetes *Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás?*, mellyel szintén egy tanulmány foglalkozik a kötetben, Moses Mendelssohn hasonló című cikkével együtt tárgyalva. Miklós Tamás rámutat a két felvilágosodás-konceptió közötti szoros kapcsolatra az ész magán- és nyilvános használatának tekintetében, valamint arra is, hogy „az árnyakról, a felvilágosodás nyugtalanító, sötét oldaláról való közös tudásuk” (146) még ennél is mélyebb rokonságot te-

remt köztük. S hogy valóban mennyire nyugtalanítóak, baljósak ezek az árnyak, azt nem csupán a Kantot követő gondolkodók, hanem maga a filozófiai töprengések tárgya: a történelem is igazolta.

Fontos állomást jelentenek e tárgyban Schelling töprengései *A transzcendentális idealizmus rendszérében*. Nem mintha megoldotta volna a problémát, dehog. Hanem mert pontosan és világosan megfogalmazta azt az ellentmondást, amit végül ő sem bírt feloldani. Van abban valami nagyon ironikus, vagy ha más oldalról nézzük: végzetes, hogy éppen a szabadság kérdésén megy tönkre a történelemfilozófia. Hiszen éppen a szabadság az, ami az ember kitüntettségét biztosítja a létezők között, ami kiemel a természeti meghatározottságok közül – de pontosan ezért nem lehet kiszolgáltatva az események véletlenszerű sorának. „Az ember kitüntetett volta – ember volta – szabadságával azonos, e szabadság azonban csak akkor gondolható el egyáltalán, ha a szabadságnak helye van világunkban, ha a világba bele van építve a szabadságnak s a szabadon cselekvő embernek legalább a lehetősége” (164). Ekkor ugyanis a történelem nem más, mint a szabadság kibontakozásának története, vagyis szükségszerűséggel kéne bírnia. Ha azonban szükségszerűségek érvényesülnek a történelem során, akkor kérdésessé válik a történelem alanyának, az embernek a szabadsága, s ezzel kitüntetettsége is. *Tertium non datur*. Schelling a művészetfilozófia felé próbált tapogatózni a paradoxont feloldandó: a zseni lenne az, aki képes lenne szabadság és szükségszerűség feszültségét feloldani – ekkor azonban fel kéne adnunk a racionalitást, és a művészet mitikus vidékein kellene feloldozást keresni. Úgy tűnik tehát, a történelemfilozófus olyan, mint az egyszeri magyar értelmiségi, aki előtt a vicc szerint két út áll: az egyik az alkoholizmus (vagy egyéb delíriumok, pótszerek), a másik járhatatlan.

Schiller patetikus jénai előadása, mellyel kora nagyszerűségét ecseteli, egyszerre csak hangnemet vált. Minden szép és jó, csak... Csak történelem ne lenne. Vagyis van, más-hogy nem lehet, csak a gond ne lenne vele. Vagyis nem is vele van a gond, hanem velünk, véges emberi lényekkel, akik képtelenek vagyunk nagylátószögű objektívvel nézni az események folyamatát, ehelyett jobb esetben is csak kis lyukkamerákon pislogunk kifelé. Képtelenek vagyunk átlátni a történelmet mint egészet, ezért az ész jobb híján úgy tesz, mintha. Mintha az álom valóság lenne, mintha fel tudna emelkedni a nagytotál nézőpontjához, s a történelem végítélő szubjektumává válhatna. De nem lehet az; ez az egész álmodozás csupán optikai csalódás, s rajtunk múlik, hogy festett égboltokat nézegetünk szívesebben, avagy beérjük a szűkös perspektívával, mely osztályrészünkül jutott. Arról nem is beszélve, hogy a kényelmesebb, „nagybani” látószög, mely minden emberi nyomorúságot egy magasabb rendező elvhez szeretne kötni, s ezáltal értelmet tulajdonítani neki, morális szempontból is igen kététes, hiszen ha hallgatólagosan is, de igazolja a rosszat, és elfogadja az elfogadhatatlant.

Ahelyett, hogy szép sorban végignéznénk, hogy a történelemről való gondolkodás kényszere és lehetetlensége a többi, a kötetben megidézett filozófust milyen spekulatív bűvészmutatványok elkövetésére sarkallta, ugorjunk inkább a közepébe. Hegel, Burckhardt, Nietzsche, Benjamin, Marquard, Löwith neve szerepelnek még azon fejezetek címeiben, melyeket a szigorúan vett történelemfilozófiai gondolkodásnak szentelt a szerző. Az alapvető paradoxon azonban vírusként másolódik, s minden egyes szerzőnél visszatér. Az olvasót pedig egy idő után már nem is izgatja annyira, hogy legalább hozzávetőleges választ kapjon a történelem nagy kérdésére. Sőt, mintha lassan az, ami kezdetben jóvátehetetlen tragédiával fenyegetett, a könyv végére már inkább komikus színben tűnne föl. Hozzáedzödünk a veszély állandó jelenlétéhez, s egy ponton túl inkább az egyetlen adekvát fegyverhez folyamodunk, mellyel a történelmet, s egyáltalán a véges emberi létezését el lehet viselni: a humorhoz. Nem mondhatjuk éppen, hogy a klasszikus német filozófusok stílusát a humor vagy az ironia fűszereznék, de ezt talán betudhatjuk annak is, hogy a

problémára való ráeszmélés még sokszerűen érte őket, akik szinte vakon bíztak az emberi ész és a szabadság erejében és fensőbbiségében.

Az utánuk következő gondolkodók azonban sokkal szkeptikusabbak voltak elődeiknél, s ennek következményeképpen a tudományos szigor is oldódott valamelyest a történelemtől és a tudásról szóló írásokban. Elvégre mégsem muszáj teljesen komolyan venni azt, amivel úgysem tudunk mit kezdeni. Vagy más oldalról megközelítve, a humor nem csupán a fenti, sorsokat és életstratégiákat eldöntő kérdések frivolabb kezelésére szolgál, hanem egyszerűen túlélési stratégia is. Ha már minden recseg-ropog körülöttünk, és a végtelen terrek némasága jeges lehelettel dermedt, akkor már csak az maradt, hogy miközben eltüzeljük a Nagy Történelemlévkönyv lapjait, meséikkel, viccekkel szórakoztatjuk egymást.

Azt ugyan túlzás lenne állítani, hogy innentől kezdve tényleg „anything goes” (ahogy-an Feyerabend mondta), mindenestre megindul az eljárás az abszolútnak mondott pozíciók és álláspontok felülvizsgálatára. A folyamat lebonyolítói között találjuk például Odo Marquardot, aki szintén ott ücsörög a tábortűz körül, és hogy ne unatkozzunk, történeteket mesél. Vagy inkább arról mesél, hogyan is lehetséges egyáltalán mesélni. Az egyetemes történelem álma már a múlté, s vele a végső igazság illúziója is. Voltaképpen azokba a paradoxonokba sem érdemes már belebonyolódni, melyek a szabadság fogalma körül burjánzanak; elégedjünk meg azzal a szabadsággal, mely a történetek elbeszélésére korlátozódik. Immár Isten is fel van mentve az alól, hogy az emberi történelem védnöke legyen, ám „ha az ember a történelem tette, akkor előbb-utóbb mindenki gyanús” (344). A kaján német bölcselő ugyanakkor elismeri, hogy gyanúsnak lenni szerfölött kellemetlen érzés, és nagyon is megérti az embert, ha kapkod fűhöz-fához, hogy egérutat találjon ebből az elviselhetetlen állapotból. Effajta menedéket nyújt minden, ami nem történelemfilozófia: az egzisztencializmus, a pozitívizmus, a historizmus, a hermeneutika stb. Vagyis végső soron arra jutottunk, hogy mégsem tudunk mindig együtt élni a szabadságból adódó paradoxonokkal, és olykor szívesen húzódunk fedezékbe a megszelídíthetetlen tudás elől. S talán néha mégis arra vágyunk, hogy végre megmentsen minket egy isten.

A kötet utolsó két szereplője Duerr és Feyerabend – a modern német filozófia fenegyerekei, akikkel még az ördög sem bír. Akik már kísérletet sem tesznek arra, hogy a tudományos ügymenetek bevett keretei között próbáljanak zöld ágra vergődni a tudásra vonatkozó szokásos kérdésekkel. Nem bíznak ők már semmiféle nagy igazságban, és nem keresgélnek kétségbeesetten magyarázatot és bizonyosságot. Vállat vonva adottnak veszik az életmódok, kultúrák és igazságok sokféleségét, valamint azt a szabadságot is, hogy választhatunk ezek között. Ha ez kívülről nézve anarchizmushoz vezet, akkor erről éppen nem a tudás vagy a hozzá kapcsolódó narratíva tehet, hanem azok, akik aggályosan ki akarják jelölni a lehetséges tudás területét, és elképedve figyelik, hogy az az egyre kuszábbá váló világban elveszíti lassan arisztokratikus fensőbbiségét és kiváltságait. A két jeles úr ezért is ad oly sokat arra, hogy már külső megjelenésében, retorikájában és előadásaik performansz-jellegében is kifejezzék elfordulásukat az akadémiai hagyományoktól. Vagyis mindközönségesen polgárt pukkasszanak. Dolguk pedig van bőven, nekik és követőiknek is, hiszen a filiszter-gondolkodás, a nagy igazsághoz való görcsös ragaszkodás és az egy igaz narratíva vakhite éppenséggel nem egy letűnt kor kopott tartozékai, hanem a napjainkban is itt kísértének, mintha nem is lett volna soha a felvilágosodás. Mintha dehogy is akarna az ember kilábalni a maga okozta kiskorúságból. Mintha dehogy is kellene nekünk a szabadság, minden terhével és paradoxonjával együtt.

Többé-kevésbé szót ejtettem valamennyi filozófusról, akiket a szerző felkért arra, hogy legyenek kedvesek szerepelni az általa rendezett drámában, melynek színpada nem más, mint a saját kultúránk, vagy némi pátozzsal: a saját életünk, s tétje csakis itt van. Feltevé, ha az intéseket komolyan vesszük, és a kérdéseket nem söpörjük türelmetlenül félre. Ha nem megoldani akarjuk a paradoxonokat, hanem elbírjuk az általuk keltett feszül-

séget, és ahelyett, hogy menekülési útvonalakat keresgéljünk, inkább tréfálkozunk és jót kacagunk rajta. Hiszen az, hogy a dráma tragédia vagy komédia, rajtunk is áll. Márpedig „a tréfák, a szórakozás, az illúzió szabadítanak fel bennünket – s nem az igazság” (410). S Miklós Tamás szemlátomást nagyon komolyan vette a tréfát, hiszen meglehetősen ritkán lehet magyar nyelven olyan filozófiai tárgyú könyvet olvasni, melynek a stílusa sem nem a hagyományos, száraz akadémiai értekezőké, sem pedig a szintén hagyományos deliriumos futóbolondoké, hanem szellemes, finoman vitriolos és elegáns. Kifejezetten üdítő olvasmány, s nem csupán a stílust élvezheti a kedves olvasó, hanem a kérdések és válaszkísérletek is igazi bölcséleti kalandtúra izgalmait tartogatják.

SZÁMUNKRA KÉSZÍTETT ÚTVESZTŐK

W. G. Sebald: *A Szaturnusz gyűrűi. Angliai zárandokút*

„... mert sokféle idő rakódott egymásra és létezik egymás mellett itt.”¹

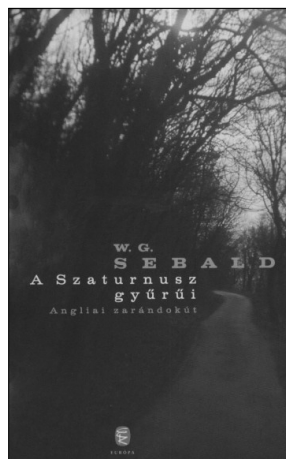
A Szaturnusz gyűrűi az alcím ellenére nem annyira a tér, mint inkább az idő regénye. Nem a lineáris időé, sokkal inkább a dolgokat egymás mellé helyező, mindig jelenlévő, a dolgokat folyamatos létezésükben szemlélő instanciáé. Sebald egy másik művében így ír az idő ilyesfajta felfogásáról: „Ha ma visszagondolok [...], akkor úgy tűnik, mintha az idő minden irányba korlátlanul kiterjedt volna, sőt mintha még ma is, ezekben a sorokban is tartana.”² Bár a cím útikönyvet ígér, a szöveg erőteljesen újraértelmezi az útleírás műfaját. A vándorlás során előhívott topografikus emlékezet időben és térben igencsak távoli szereplőket és eseményeket helyez egymás mellé. A mű alcíme, amellet, hogy bizonyos szempontból valóban megtévesztően hathat, több lényegi vonást megelőlegez: a zárandoklat szó egyszerre tartalmazza a térbeli mozgást, a találkozások fontosságát, melyeket a zárandoklat lehetővé tesz, a felsőbb erők hatalmának a megtapasztalását, és utal egyúttal valamiféle morális jelentőségre.

A kerettörténet cselekménye viszonylag röviden összefoglalható: a szöveg én-elbeszélője elindul az isten háta mögötti Suffolk grófságon át, hogy meneküljön „az üresség elől”, s sétái, vándorlásai során szembesüljön a „messzi múltba visszanyúló pusztulás nyomai”-val. Az így előtalált történetek viszont már szinte észrevétlenül folynak át egymásba, messzire távolodva a kiindulóponttól. Elkalandozó, néha szürreálisnak tűnő történetek sorát olvashatjuk a közeli vagy a messzi múltból – távoli asszociációk láncolataként formált szöveget, és megtörténik, hogy az olvasó figyelmét az elbeszélés egy ponton váratlanul visszarántja egy olyan történet továbbmesélésével, amelyről az olvasás közben már alig felmérhető messzeségbe került. Néhol váratlan hirtelenséggel zökken vissza a regény korábbi valóságába, és ezzel kijózanít, megdöbbsent vagy épp időt ad a fellélegzésre, kiszabadítva bennünket valamelyik nyomasztó, mégis lebilincselő történetből, esetleg egy érdekes, tudományos hangú okfejtésből. Ez az elő- és feltűnés azonban nem a rendetlenség, inkább az összefüggések rejtett rendszerének képzetét hivatott kelteni a szöveg számos pontján elhelyezett utalásokkal.

¹ W. G. Sebald: *A Szaturnusz gyűrűi*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011. 47. o.

² W. G. Sebald: *Kivándoroltak*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006. 230. o.

Európa Könyvkiadó
Fordította Blaschik Éva
Budapest, 2011
348 oldal, 3500 Ft

Thomas Brown, a XVII. században Norwichban praktizáló orvos és – később ez fontos lesz – egy selyemkereskedő fia, akinek az elbeszélő elsőként ered a nyomába utazása során, még a következőképpen vélekedik a világban rejlő rendről: „Tanulmányozhatjuk ugyan a dolgok rendjét, ám a benne rejlő tervet [...] nem tudjuk megragadni.” (27.) A kapcsolódások, rendszerek, a hálózatosság képeivel gyakran találkozunk a szövegben. Ezek néhol konkrét formában kerülnek elő, mint például az elbeszélő körtermének ablakát fedő, képpel is illusztrált rácsok, az országokat átszelő vasúthálózat, avagy a Brown nevéhez fűződő, szabályos négyszögek alkotta rendszer, „melynek segítségével a formák látszólag végtelen sokféleségében visszatérő mintákat mutat ki.” (uo.) Más helyütt mindennapi életünkből hozva példát, az információs hálózatok láthatatlan rendszerét említi: a radarsugarakat, a földfelszín geometrikus felszabdaltságát, megint máshol egzotikus példákat említ. Ilyen az egykori dél-afrikai gyémántbányák áttekinthetetlenül bonyolult kötélzetrendszere, Robert Watson Watts radarkereső-rendszere, vagy a heringhalászok selyemből font hálója. De van példa arra is, hogy kifejezetten szürreális képeket fest az olvasó elé: „a tenger fölött odakinn fecskéket láttam cikázni [...] úgy képzeltem, hogy a világot csakis az ő légtéren keresztül húzott pályáik tartják össze.” (84.) Sebald egy másik regényében is találkozhatunk ezekkel az összekötő fonalakkal: „ültem magam körül kitegetett papírjaim és jegyzeteim között, és összekötő vonalakat húzgáltam olyan egymástól távol eső események közé, amelyek a szememben egyazon rendbe tartoznak.”³ Hasonlóan jár el az elbeszélő ebben a regényben, és ehhez a módszerhez folyamodik az olvasó is, ugyanis erre a szövegre sem jellemző a központi történetyszál, sem pedig a lineáris történetvezetés. Sebald prózai művei közül ebben a tekintetben talán egyedül az *Austerlitz* a kivételes, amelyben fellelhető az egyenes vonalú narratív tendencia.

Azért is célszerű a regénnyel kapcsolatban a korábbiakban is alkalmazott topográfia kifejezést használni, mivel egyszerre idézi fel a térképen ábrázolt területet, valamint az emberi test tájait, és ez utóbbi szintén fontos szerepet játszik a szövegben. A könyv címében megidézett római isten, Saturnus egyrészt a magvetés, a könyörtelen idő és a végzet jelképe, aki egykor apja trónját megdöntve lett a legelső római istenek egyike, s akinek hatalmára, az aranykor időszakára nosztalgiával gondoltak az antik Róma lakói, és maga is a múltba, az emlékezet távolába süllyedt, míg aztán később őt is más istenek váltották fel, de pusztulásában is megmaradt jelenlévőnek. Ennyiben a cím reflektál a szövegben előhívott, időben távoli eseményekre. Ez a címben áttételesen szereplő Saturnus azonban, akit a hagyomány a görög mitológia Kronoszával azonosít, az idő kérdésén túl felidézi az olvasóban a test megcsonkításáról szóló mitikus történeteket is. Ez a téma kerül elő a könyv elején Rembrandt híres festményének, a *Dr. Nicolaes Tulp anatómiai előadásának* érdekes interpretációjában is, miszerint az itt ábrázolt nyilvános boncolás tulajdonképpen nem más, mint annak a korábban bevett szokásnak a festészeti megjelenítése, melynek keretében a bűnös testet megfosztják a végtagoktól. A test és a test halál utáni sorsának kiszámíthatatlansága, illetve az, hogy semmiféle befolyással sem vagyunk arra, hogy mi történik utólag a csontjainkkal, hamvainkkal, szintén fontos motívuma a szövegvezetésnek. Vissza-visszatér a könyvben a bűnös ember testének büntetése, megcsonkítása, meggyalázása. A regényt egymással bizonyos pontokon érintkező – jobbára motivikus – hálók szövik át, és mintha mindegyik azt lenne hivatott bizonyítani, hogy bármerre is indulunk el, bárhova nézünk, bármely tetszőlegesen kiválasztott jelenség alkalmas arra, hogy rajta keresztül vezessük le a gonoszság, a pusztulás, a véres felemelkedések és a legalább ilyen véres történelmi bukások állandó körforgásban lévő szövevényét. Mindegy, hogy a kiindulópont a selyemhernyó-tenyésztés vagy valami más, az olvasó elindul a

³ W. G. Sebald: *Szédület. Érzés*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010. 88. o.

szöveggel az úton, és anélkül, hogy észrevette volna, milyen messzire is kalandozott, menthetetlenül eltéved. Ahova azonban a történetek kifutnak, illetve még pontosabban: ahova újra meg újra visszatérnek, az a pusztulás és a – többnyire értelmetlen és tömeges – gyilkosság, a halál. Az emberi erőfeszítés arra, hogy valami nagyszerűt, utolérhetetlen alkosson, majd a mindezek megsemmisítésére irányuló törekvés. Ezzel pedig elválaszthatatlan egységet alkot az emberi munkaerő kizsákmányolása, a felkelések véres leverése, a háborúk mészárlásai, a kolóniákon történt esztelen öldöklések. A történetvezetés mintha csak azt a tételt kívánná igazolni, hogy „minden egyes ember, minden közösség és az egész világ története nem egy folyamatosan és szépen fellendülő ívet jár be, hanem egy olyan pályát, amely a delelőt elérvén a sötétbe vezet le.” (32.) Ha a történelemről van szó, különösen, ha az angol kolonializmus idejébe tévedünk, vagy abba a nagystílű életformába pillanthatunk be, amit az iparosodás korának pénzarisztokráciája folytatott, gyakran nehéz ellenállni a nosztalgiainak, a *Kivándoroltak* című mű elbeszélője például nem is tud lemondani a nosztalgikus megnyilvánulásokról. A tárgyalt könyv azonban ritkán nosztalgikus, a visszatekintés sokkal gyakrabban kegyetlen, kiábrándult, keserű alaphangulatú. A visszatekintés sebészi – vagy kórboncnoki – pontosságú, az aprólékosan összegyűjtött adatok, tények mesévé szövésével. A kényszeresen végzett dokumentálásban a rendszeresség, a totalitásra irányuló – bevallottan hiábavaló – törekvés mutatkozik meg. Az eltévedés a történelmi események kibogozhatatlan végtelenjében, a tényanyagok végtelen tárházában – minthogy a szöveg hemzseg a változatos műfajú vendégszövegektől – mégis garantált. A szöveg sokféle, nagyon eltérő műfajú anyagból építkezik: tévéműsorok, olvasmányok, mintakönyvek, múzeumi tárlók információs anyaga, festmények, történelmi szakmunkák, személyes megfigyelések, ismerősök és ismeretlenek beszámolóí, illetve történetei, legendák, újságcikkek stb. – ezeket a látszólag összefüggéstelen, távoli szövegegyeségeket úgy fűzi egybe az elbeszélő egyetlen egységgé, ahogyan a fecskék tartják össze a körszínházat egy, az elbeszélő által olvasott könyvben. A jobb híján regénynek nevezett szöveg inkább amolyan irodalmi *Flickwerk*, azaz foltmunka. A szövegnek az a tulajdonsága, hogy vegyíti a legendákat, a tényeket a személyes élményekkel, hogy számos idegen nyelvű (angol és francia) betoldást tartalmaz, illetve hogy stilisztikailag nagyon változatosak a felhasznált, esetenként nagyon eltérő műfajú (riport, társalgási kézikönyv, brosúraszöveg, történelemkönyv, tudományos ismeretterjesztő művek, bibliai szövegek, zoológiai szakmunkák stb.) szövegek, egyáltalán nem könnyíti meg a fordító, Blaschik Éva dolgát, aki egyébként az *Austerlitz*, illetve a *Szédiület. Érzés.* című Sebald-regények magyar fordítója is. A hatalmas feladat, amit egy ilyen változatos regényszöveg és a beemelésekkel dolgozó szövegépítési stratégia jelent, nem fogott ki a fordítón, a regény magyarul is megőrizte sokszínűségét, visszaadja az eredeti szöveg hol melankolikus, hol kíméletlenül tárgyilagos alaphangulatát, poétikusságát, és a megfelelő helyeken nyelvi humorát is, élvezetes olvasmánnyá téve a magyar szöveget. Személyes kedvencem egy állítólagos, 1844-ben íródott kézikönyv selyemhernyó-tenyésztésről szóló része, amit kifejezetten élmény olvasni sajátosságos, archaikus szókinccse, stílusa, régies nyelvhasználata miatt. Ennek magyar nyelvre ültetését a fordító sebaldi módszerrel oldotta meg, remekül felhasználva és a regénybe illesztve egy korban ide illő lexikonszöveget, illetve a témával foglalkozó újságcikkeket.

Az egymásra rakódó történetek sajátosságosan írják újra a mitológiát, a hétköznapi alakból metaforikus figurák lesznek, ahogyan az Ashbury család három lánytestvére, akik „akár valami gonosz átokkal sújtott óriásgyerekek” ültek a családi kastély egyik szobájában, és selyemdarabokból készítettek művészi szépségű alkotásokat, pókhálószerűen körbefont menyasszonyi ruhát, de „amit egyik nap megvarrtak, azt másnap vagy harmadnap rendszerint zétbontották.” (247.) A történet egyszerre idézi fel Pénélopé és a párkák, avagy a moirák történetét, és illeszkedik bele a regényen végigvonuló motívumhálózatba, amely a selyem történetét dolgozza fel. Alec Garrard, a regény egyik különös

figurájának munkamódszere a regényíróéra is alkalmazható: „mert az egész munka végső soron nem más, mint gondolatokon, olyan gondolatokon, amelyek az idők során folyton változnak, és ezért nemegyszer arra kényszerítik az embert, hogy amit korábban befejezettnek vélt, lebontsa, és ismét újrakezdje”. Az idősíkokat egyesítő történet egyébként is gyakran eltávolodik a profán világtól, de legalábbis sejtet egy, a valóság fölött húzódo, a behatárolt emberi érzékelésen túl fellelhető struktúrát. Egy elhagyott katonai létesítményben sétálva a zarándok a következőképp elmélkedik: „Mennél közelebb jutottam a romokhoz, annál inkább szűnt az a benyomásom, hogy valami rejtélyes holtak szigetén járok, és inkább saját, valami eljövendő katasztrófában elpusztult civilizáció maradványai között éreztem magam.” (275.)

Az egész regény az emlékezés aktusára épül – hiszen „mégis mik lennének emlékek nélkül? A legegyszerűbb gondolatainkat sem lennének képesek rendezni [...] és nyoma sem volna többé a múltnak” (218.) –, a textuális, a történelmi, a kollektív és az egyéni, a személyes emlékezésre. Mr. Squirrel, akinek hiányzik az emlékezőtehetsége, és aki koporsóvivőként a halottak világához tartozik, a regény egyik csodabogara. A regény szereplőinek többsége azonban rendelkezik emlékezettel, és Suffolk grófságban zarándokolva az elbeszélő megidézi a hivatásos emlékező, Chateaubriand ezen a tájon töltött éveit is. Az irodalom több helyütt is vissza-visszaköszön a regényben, hol említés szintjén – Kafka, Diderot, Stendhal, Ovidius *Átváltozásai* –, hol kidolgozott történetek formájában: Swinburne, Joseph Conrad.

Utóbbi története, amire egy átaludt BBC-adást követő nyomozás ad okot, elmeséli a lengyel felkelést, a korabeli Európa viszonyait, az operák világát, majd Conrad utazásai nyomán – a regényben nem először – eljutunk Kongóba, ahol a gyarmati világ egyik legszégeylenetesebb népiértésének érzékletes leírását kapjuk. A regényen fontos cselekményszálként húzódnak végig a különféle, a világ más-más tájain, időben egymástól távoli, de mindenhol és minden korban jelen lévő kivégzések, a mézszárlások, tömeggyilkosságok, csonkítások, az etnikai tisztogatások, az elnyomás és rabszolgotartás gyalázatos történetei. Az elbeszélő hol a történész érdeklődésével, hol dühvel, hol döbönt értetlenséggel, hol részvétellel fordul a leírt események felé, melyek egy részéhez képi dokumentációt is csatol, például Bergen Belsenről vagy a jasenovaci táborban történt kivégzésekről, ahol „az összeterelt, népidegen szerbeket, zsidókat és bosnyákokat akasztották föl sorban, mint a varjakat.” (117.) De nem maradhatnak ki – hogy mást ne is említsünk – az első világháború, a napóleoni csaták, a kínai háborúk, az írországi vallásüldözések sem, melyek „az erőszakos halálnak minden elképzelhető formáját bemutatták.” (113.)

Ebben a kontextusban az egyik legnagyobb bűn az emlékezés mellőzése, a felejtés, ha nem veszünk tudomást mindarról, ami megtörtént, ha a múltat lezártak tekintjük. Ahogy az elbeszélő fogalmaz: „A múlt idő ópiumára nincsen gyógyír.” (32.) Ahogy más műveiben – *Austerlitz*, *Kivándoroltak*, *Szédület. Érzés* – a német identitással vet számot az elbeszélő,⁴ itt a brittel teszi ugyanezt. Nagyszerű írói stílusa mellett ez a műveiben megjelenő morális érzékenység az egyik oka, hogy Sebaldot időnként az irodalmi Nobel-díj esélyesei közt is emlegették, a díjat azonban soha nem ítélték oda neki, talán váratlanul és túl korán bekövetkező halála is szerepet játszott ebben. Ezeknél a spekulációknál azonban jóval érdekesebb az a tény, hogy bár az Angliában élő és oktató Sebald regényeit németül írta, a német irodalmi közvélemény csak jóval később, a már ignorálhatatlan mére-

⁴ A német légitámadások kapcsán ebben a regényben is megjelenik a felejtés motívuma: „Legnagyobb csodálkozásomra persze hamarosan meg kellett állapítanom, hogy mindhiába keresem az efféle beszámolókat. Úgy látszik, senki nem írt le semmit, senki nem emlékezett vissza semmire. Ha pedig az ember személyesen is megkérdezte az ottaniakat, úgy tűnt, mintha a fejekből is mindent kiradíroztak volna.” (51.)

teket öltő angliai sikert követően volt hajlandó tudomást venni róla. Ám akkor sem tudott mit kezdeni vele, csak mostanában, jóval a halála után került az irodalmi érdeklődés középpontjába, és jelennek meg róla monográfiák német nyelven. Kétségtelen, hogy ez az írásmód, amely a tényeket legendákkal és szürreális történetekkel kombinálja, nem áll közel a kortárs német irodalom fősodrát jellemző elbeszélői stílushoz – leginkább talán az (Írországból élő) osztrák Christoph Ransmayr írásaival rokonítható –, ám az emlékezés tematikája mégis szorosan köti hozzá. És végső soron „nem az-e a lényeg, hogy a tiszta irrealitáson keresztül idővel valamilyen új valóságához jussunk?”

MÁTYÁSI RÓBERT

PESSZIMIZMUST KOVÁCSOLNI A NIHILIZMUSBÓL

Paul Verhaeghen: Omega minor

Einstein tévedett: az Ω – a kozmológiai paraméter, amely képes meghatározni az univerzum jövőjét – létezik. Az univerzum sorsa a születésének első pillanatában eldőlt. Az Omega a világegyetem tágulásának és zsugorodásának állandója. Ha az Omega kisebb, mint egy, akkor a világegyetem nyitott lenne, és megállás nélkül növekedne; ha nagyobb, a világegyetem zárt lenne, és egyszer csak megállna a tágulása, aminek következtében a világegyetem rohamosan összeroskadna egyetlen ponttá, amely a zsugorodással párhuzamosan növekvő nyomásnak köszönhetően feltehetően újabb ősrobbanásban törne ki. Milyen hatással van a kozmológiai paraméter közvetlenül az emberiségre? Az első eset szerint semmi esély az élet kialakulására: ilyen sebességű tágulás mellett sosem állhattak volna össze a szétszéledő csillagporból lakható bolygók. Viszont a második esetben is kizárt a létezésünk, mivel az univerzum egyik életciklusában sem lenne idő a kialakulásunkra.

Ha *a posteriori* elfogadjuk azt, hogy létezésünk (minthogy ezt a tapasztalatot nehéz lenne cáfolni), akkor azt is el kell fogadnunk: a világegyetem se nem nyitott, se nem zárt, tehát tökéletes egyensúlynak kell lennie a tágulás és zsugorodás között, aminek következtében az Omega értéke egyenlő kell, hogy legyen eggyel. Ebben az esetben viszont a folyamatos tágulás befejeztével beáll egy statikus állapot: a csillagok fűtőanyaga elfogy, és „meghal” az univerzum. Sajnos ez sem kecsegtet sok jóval az emberiség jövőjére nézve, és egyedül az enyhítheti az energia elmúlásának szörnyű gondolatát, hogy mire bekövetkezik, addigra az emberiség már nagy valószínűséggel rég ki fog halni.

A fizikusok eddigi mérései szerint a kozmológiai paraméter valóban *közélt* egyhez, viszont valami hiányzik ahhoz, hogy pontos eredményt kapjanak, mégpedig abból fakadóan, hogy a világegyetem hetven százaléka az emberiség számára megfigyelhetetlen. Az Omega értéke kiszámítható, de csak annak, aki ismeri a világmindenség tömegét. Viszont az univerzum tömegét csak akkor lehet megbecsülni, ha az univerzum egésze megfigyelhető: a megfigyelhetetlen sötét anyag tömegének ismerete nélkül érthetetlen az univerzum.

A regényben központi szerepet játszik a fenti (részben fikatív) kozmológiai elmélet: Paul Verhaeghen eme végső paraméter megmérését használja allegóriaként, mégpedig úgy, hogy megkísérli a huszadik század összes változóját az Omegára redukálni, és ennek a műveletnek a segítségével megírni a század „Nagy Egységesített Elméletét”. A regény

Gondolat Kiadó
Fordította Fenyves Miklós
Budapest, 2011
644 oldal, 3990 Ft

történeti szimbólumok rendkívül gazdag táráat hívja segítségül, hogy a század változóit (a század sötét anyagát) reprezentálják. A sok esetben feltűnően sok forrásból merítkező keresztény, zsidó, védikus, buddhista, görög mitologikus szimbólumokat a regény egymásból következő lépésekben fejt ki és érvényteleníti, mintha a század többismeretlenes egyenletét oldaná meg, amíg el nem jut a végső állandóhoz, az Omegához.

Érdeemes tisztáznunk az elméleti összefüggéseket. Egyrészt Verhaeghen szerint nincs lényegi különbség az emberi emlékezet és a történelmi emlékezet között: hasonlóan a világegyetemhez, a múlt eseményeinek legnagyobb százaléka számunkra hozzáférhetetlen. Viszont – a fizikusokkal egyetemben – a történetmesélő és az emlékező elme is mindig teljességre törekszik, ezért a hiányzó részletek helyét hamis párhuzamokkal, történelmi szimbólumokkal és becslésekkel töltik fel. Másrészt az író hangsúlyt fektet a racionalitás – lényegileg – bizonytalan voltára. Heisenberg óta a természettudások számára is egyértelmű, hogy a biztos és tökéletes tudás az emberi megismerés számára megkérdőjelezhető: legjobb esetben is minden csak valószínű számunkra, még abban az esetben is, ha a tapasztalaton túli világ törvényei állandóak.

A regényben többször találkozhatunk több nézőpontból, egészen máshogy elmesélt, és meghamisított eseményekkel. Az egyik legszembeötlőbb dolog Verhaeghen történetmesélésében a megbízhatatlan narrátorok iránti rajongása: mihez képest torzít az, aki hamis történetet mond el? Közhely, hogy ha a racionalitás lényegi tulajdonsága a bizonytalanság, akkor a fikciótól való éles elkülönítése sem igazolt: sokszor a legjobb igazság csak egy köteg hazugság. Ki tudja, hogy milyen „sötét anyagokat” rejt a történelem sok hamis párhuzama és olcsó szimbóluma, de egyáltalán miért érdekelnek minket ezek, ha a családok felfedése (a bizonyosság szükségszerű hiánya miatt) lehetetlen?

A további általánosságok helyett tekintsük át a szereplőket is (és a közöttük rejlő összefüggések egy részét): Paul Andermans (az író alteregója ez a „*valaki más*”), a flamand kognitív-pszichológus posztdok, aki „emlékezetben utazik” (értsd: egyrészt az emlékezet a kutatási területe, másrészt ez többet is jelent, lásd alább) az emlékezet városában, Berlinben és Potsdamban, közvetlenül a német újraegyesítés után. Andermans egy kellemetlen élmény (csúnyán elveri egy neonáci banda a villamoson) következtében a kórházban találkozik Joseph De Heerrel, az állandó hamiskártyás-bűvésszel, aki idős fejjel öngyilkosságot kísérelt meg. De Heer szívességet kér a fiatal pszichológustól: ha felépült, látogassa meg az otthonában, és jegyezze le az élettörténetét. Andermans (mivel pszichológiai kutatásában zsákutcába került) elvállalja, és hetente többször is meglátogatja. De Heer életrajzának főhőse, a „túlélő”, az Auschwitzot megjárt, majd az NDK-ban tevékenykedő „univerzális zsidó fiú”: ugyanis a bűvész élettörténete nem más, mint vendégcsözegek (például Levi, Frankl, Semprun, Gay, Durlacher, Spiegelman és Wiesel) betanult, szerkesztett összessége (514.).

Az Andermans-szal egy munkahelyen dolgozó, szintén posztdok olasz fizikusnő, Donatella magát az Omegát keresi, miközben összeszűri a levet főnökével, a Manhattantervben résztvevő, Nobel-díjas *certified genius* Goldfarbbal, akit talán a huszadik századi zsidó fiúk másik univerzális szimbólumaként értelmezhetünk: ő az „elsőgenerációs amerikai zsidó tudós”. Goldfarb anyja sikeresen kimenekül a náci hatalom elől az Egyesült Államokba, aminek köszönhetően az ifjú Goldfarb nem lesz a holokauszt áldozata, hanem neves fizikussá csaperedik, akinek fiatalon sikerül részt vennie az atombomba (amelyet robbanásakor a jellegzetes Ω formájú gombafelhő kísér) kifejlesztésében, majd egy hatalmas nemzetközi összeesküvés összetartójaként segít Donatellának felfejteni az egyetlen valódi szimbólum, az Omega értékét. Természetesen kiderül, hogy a legtöbb szereplővel egyetemben Goldfarb is nagy történelemhamisító: egy kommunista összeesküvés részeként segít kiszolgáltatni az atombomba „receptjét”, emellett a Nobel-díjas kutatását ellopata egy doktoranduszától, ráadásul évtizedek óta képtelen valódi progresszív tudományos

kutatást végezni. Goldfarb élete egy ideje (voltaképpen első szerelme, a szintén kommunista-amerikai-zsidó-fizikus Hannah halála óta) tudatos önbecsapások sorozata.

Érdekes mellékszál Hugo, a keletnémet származású neonáci bandavezér (ki lehet találni, melyik bandával került Andermans összetűzésbe) fiú története, aki egy rejtélyes keletnémet nyugdíjas, szintén történehamisító Liebenfels bábjaként tevékenykedik. Hugo szerelme, a neonáci fiatalokhoz csapódó, őket pornóvideók rendezéséből eltartó, gyönyörű Nebula, aki első filmjén dogozik, mellesleg a „bosszú anyyala”: a lány „szabadidejében” rejtőzködő történelemhamisítókat, náci tiszteket kutat fel és végez ki, mivel édesanyja az Auschwitz-Birkenau koncentrációs táborban egy volt a Mengele által kísérleti alanyként fogva tartott gyermekek közül.

Megismerhetjük még a színésznő Helena Gunának, a náci Németország lecsúszott szexszimbólumának történetét, illetve fontos karakter még a Guna kosztümét viselő Wladimir, a zseniális bűvész (aki mellesleg De Heer mestere). Feltűnik még egy rejtélyes flamand SS-tiszt, egy még rejtélyesebb *enviromental artist*, illetve a huszadik század politikai és tudományos életének híres és hírhedt szereplői (a teljesség igénye nélkül): Heisenberg, Oppenheimer, Neumann, Teller, Szilárd, Feynman, Einstein, Speer, Himmler, Mengele, Hitler, Churchill, Honecker, *and the list goes on*. A szereplők mind egy rejtélyes „Terv”-hez kapcsolódnak, mindegyikük élete a végső paraméter felfedésében működik közre a regény kusza, több szálon futó cselekményében.

A könyv legnagyobb részét De Heer története teszi ki. Elképesztő plaszticitással szembeüthetünk a német zsidóság világának harmincas évekbeli entrópiájával, azzal hogyan némulnak el folyamatosan a zenész szülők, hogyan égetik el önszántukból a könyveiket, és ezzel együtt az egész kultúrájukat. A szülők elfogása után a fiú alámerül a háborús Berlin alvilágában, és a nagy bűvész Wladimir szárnysegédjeként tanulja meg a bűvész-mesterség lényegét: a nyílt színen rejtőzködés alapelveit. Természetesen a fiú sem kerülheti el Auschwitz-Birkenaut, a Harmadik Birodalom Omegáját és De Heer szerinti egyetlen konklúzióját.

A náci „Reich” mindent átható magabiztossága és bizonyossága tökéletes ellentéte a tudomány és a racionalitás szükségszerű heisenbergi bizonytalanságának, tehát – De Heer tanulsága szerint – a birodalom végső célja sem lehetett más, mint a Holokauszt öncélú és minden moralitást érvénytelenítő erőszaka.

„Auschwitz után nincs költészet? Sokszor azt gondolom: Auschwitz után csak költészet van. Minden elmélet, minden fikció, minden emberi dráma erejét veszítette a gázkamra kicsempézett padlóján. Az egyetlen, amit még tehetünk, hogy bárha hiábavaló, megpróbáljuk hamisan kimódolt szavakba önteni, ami hétköznapi és megbocsáthatatlan örömeinkből még megmaradt.” (442.)

Az „univerzális európai zsidó fiú” történetén keresztül jutunk a történelemhamisítás már említett lényegéhez: a történelmi magyarázat mindig teljes narratívát akar adni, úgy, hogy a hiányzó részleteket üres párhuzamokkal és szimbólumokkal helyettesíti. Itt érhető tetten a nyilvánvaló párhuzam az emberi emlékezet kognitív működésével, amely szintén önkényes párhuzamokkal tölti fel a maga „sötét anyagát”, hogy teljes magyarázatot tudjon adni: az emlékezet Omegája a különböző réseket feltöltő önbecsapások mögötti igazságok alapján becsülhető, melyek megragadása éppolyan bizonytalansággal hajtható végre, mint amely a racionális magyarázatokat teszi egésszé.

Berlin ebből a szempontból az egyik legfontosabb szereplő. Az emlékezet városaként éppilyen örök bizonytalansággal áll fenn homoktalpazatán. Amint bizonyosságokhoz jut el a történelem (legyen az az Omega értéke vagy a Harmadik Birodalom képtelen konklúziója), a városnak össze kell omlnia, és ezek után csak az embereken múlik, hogy újjáépítik-e ezt a hatalmas szimbólumot (mint ahogy azt lehetővé tette De Heer a legnagyobb bűvésztrükkjével, a Fal felépítésével), vagy sem.

A szöveg – és a szöveg szerint az egész huszadik század – szimbólumai éppolyan nyílt színen elrejtett apró csalások, mint De Heer életrajza, vagy Goldfarb titkai: valami, amit ki kell fejteni, fel kell törni, amit meg kell oldani. Az Omega csehovi pisztolyként lebeg a regény fölött egészen a katartikus végső mutatványig, amikor minden apró részlet és összeesküvés feltárásának túlzott nyomása miatt elsül, és ezzel felszínre kerül mint az emberi tudomány végső bizonyossága, mely esemény paradox módon felülírja a racionalitás heisenbergi bizonytalanságát.

Végül nem maradhat más, csak az univerzum halálához való állandó közelítés, és a *kaddis*, amelyet inkább az élők javára mond az emberiség. Talán jobb az emberiségnek nem megszületni, de ha már létezik, érdemes kinyitnia a szemét. Ahogy az auschwitz-i Katz rabbi egyszerű tanulsága is szól:

„[M]inden elrendeltetett, és az ember ajándékba kapta a szabadságot, ez nem paradoxon (...) íme, hogyan lehet pesszimizmust kovácsolni a nihilizmusból. Muszáj abban a világban élnünk, ahol életünk adatott, abban kell örömet találnunk, mert – bármennyire is fáj – ez mindenünk.” (426.)

Ha az *Omega minor*t szokták is olyan európai nagymesterek műveivel hasonlítani, mint Günter Grass vagy W. G. Sebald, az elmondottak, illetve a szöveget szinte az összeesküvés-elmélet erejével szervező természettudományos tézis szerepe miatt talán közelebbi a rokonság az amerikai posztmodern nagyágyújával, Tomas Pynchonnal (és ugyanígy találhatunk kapcsolódási pontokat Richard Powers és Don DeLillo műveivel).

A *Súlyszivárvánnyal* való párhuzam több mint nyilvánvaló. Erről tanúskodnak a hatalmas nemzetközi összeesküvések; az eleinte teljesen széttartónak tűnő részletek finoman adagolt összekapcsolása addig a pontig, ameddig a paranoia át nem itatja a cselekmény minden apró részletét; a tudatmódosítókon átszűrt örült tudománytörténet; a második világháború Németországa; az öncélú pornográfia; nem beszélve Pynchon állandóan visszatérő karakterének, Pig Bodine-nak a feltűnéséről (240.). Emellett tovább erősíti a párhuzamot a hihetetlenül energikus nyelvezet, amiről Verhaeghen Pynchon kapcsán egy interjúban úgy nyilatkozik, hogy „dübörög a lapokról, mint Hendrix a Marshalljából”.¹

Az *Omega minor* optimistábbnak tűnik a *Súlyszivárvánnyal*-nál. Míg Pynchon remekműve végén is elvesztik a jelentőségüket az egyes emberek, a hősök, a küldetések, a feladatok, a kapcsolatok, a politika, hasonlóan De Heer vagy Goldfarb történetéhez, az *Omega minor* legalább sugallja az örömkeresést: elveti a nihilizmust, hogy pesszimizmust kovácsoljon belőle. Ennyiben az *Omega minor* hasonlít DeLillo *White Noise*-ára, amelynek végkövetkeztetése a természettudományos, darwinista beállítottsága ellenére nem az – ezekkel a nézetekkel gyakran összekapcsolt – nihilista értékszemléletet képviseli: minden új generáció számára lesznek értékek, mert ezek tényleg léteznek, legalább mint instrumentális javak, amelyek segítik a túlélést.²

A mű nyelvi eszköztára rendkívül energikus, amelyet Fenyves Miklós magyar fordítása remekül őriz meg. Némely szójáték okozhat fennakadást, például mindjárt az első pár oldalon találkozunk egy önreferenciális haikuval, ami a magyar fordításban így szól:

Ez négy szótag.

Ez meg öt szótag.

Ez négy szótag.

A fennakadást az okozhatja, hogy aki ismeri a tradicionális haikuszerkezetet, az tudja, hogy azt 5-7-5 szótagos sorokba szokták rendezni – és az eredeti műben és az angol for-

¹ http://www.bookslut.com/features/2007_11_011930.php

² Ezért a megfigyeléért köszönöttem tartozom Zárdai István Zoltánnak.

dításban ezt Verhaeghen be is tartja –, tehát voltaképpen ez nem haiku, de a poén azért működik. Az persze más kérdés, hogy vissza lehetne-e ezt adni magyarul a tradicionális haikuszerkezettel. Kevés fejtörés után könnyű a haikuszerkezetnek megfelelő alternatívákat találni. Például: *ez itt öt szótag; ez pedig már hét szótag*. Viszont ehhez hasonló fennakadás ezen kívül alig található, a nyelvezet magyarul is gördülékeny, és viszonylag könnyedén vezeti át az olvasót az – egyébként nem könnyen követhető – elméleti háttéren és cselekményszálon.

Nehézséget okoz, hogy a regény kuszaságának következtében nem mindig követhető, ki éppen a narrátor, illetve néhány epizód leválik a történet egészéről, olykor pedig elvarratlanul marad, viszont a regény méretét tekintve (640 oldal kis betűmérettel szedve) ezek szinte kikerülhetetlen hibák. Mindamellettszerintem talán fele ennyi részletezett ejakulációval is működne a szöveg, de ez ízlés kérdése.

Habár az *Omega minor* közel sem hibátlan, a zsenialitása szerintem vitathatatlan. Létrehozni a huszadik század ilyen elképesztő sűrűségű szintézisét, mindezt egy ilyen borzasztóan szép és csavaros történetbe ágyazni, még a kitűzött célt bizonytalanul teljesítő végeredmény tekintetében is rendkívüli teljesítmény.